

EESTI KULTUURILOO ÕPPEMATERJAL

XI

IDA-VIRUMAA

EESTI KULTUURILOO ÕPPEMATERJAL

XI

IDA-VIRUMAA

EESTI AJALOO- JA ÜHISKONNAÕPETAJATE SELTS

TALLINN 2013

Õppematerjali koostamist ning väljaandmist on rahastanud Haridus- ja Teadusministeerium

Kogumiku koostaja Mare Oja

Teabetekstide koostajad Kärt Jänes-Kapp, Tiina Kilumets, Toomas Kravik, Julia Smirnova
Tööülesannete autorid Tiina Kilumets, Mare Oja, Toomas Kravik, Julia Smirnova

Infotekstide toimetaja Kärt Jänes-Kapp
Tööülesannete toimetaja Mare Oja
Keeletoimetaja Ene Sepp

© Eesti Ajaloo- ja Ühiskonnaõpetajate Selts, 2013

ISBN 978-9949-9214-0-9 (kogu teos)

ISBN 978-9949-9436-0-9 (trükis)

ISBN 978-9949-9436-1-6 (pdf)

Eessõna

2010. aastal vastu võetud põhikooli ja gümnaasiumi riiklike õppekavade ajaloo ainekavas on rõhutatud kodukoha ajaloo ja kultuuriloo tundmise tähtsust. Uuena on ainekavas kultuurikeskkonna mõiste, mida saab tundma õppida just kodukoha kultuuri ja ajaloo ga seoses. Ainekava seab eesmärgiks, et õpilased mõistaksid oma rolli kultuuripärandi säilitajana ning edasikandjana. Ajaloo õppimise põhimõte on liikuda lähemalt kaugemale, alustades kodukoha ajaloost, ning luua käsitletava teema ja paigaga isiklik seos.

Ainekava taotluste täitmiseks on koostatud õppematerjal kodukohaloo sidumiseks Eesti ajaloo ga, et õpetajad saaksid õpikeskkonda laiendada õppekäikudega oma koduümbruses ning koostada kultuuriloolise klassiekskursiooni marsruuti teistesse Eesti piirkondadesse. Õppematerjali võib kasutada Eesti ajalugu õppides nii põhikoolis kui ka gümnaasiumis koduümbruse ajaloo tundmaõppimiseks ja kultuurikeskkonna mõtestamiseks.

Õppematerjali komplekt koosneb 17 raamatust: igale maakonnale oma raamat, lisaks eraldi raamatud Tallinna ja Tartu kohta.

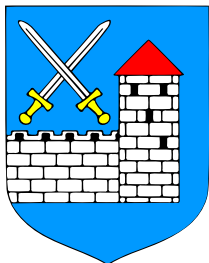
Raamatud on üles ehitatud kronoloogilisel põhimõttel ja struktureeritud Eesti ajaloo ainekava periodiseeringu alusel. Märksõnade valikul olid aluseks kultuuriväärtuste registrisse kantud objektid, paigad ja ehitised, mis võiksid illustreerida käsitletavat ajaloo teemat, ning teised olulised näited. Õppematerjalis on esindatud erinevad rubriigid, mille kohta leidub käsitletavast perioodist konkreetsetes piirkonnas näiteid: muinasajast asulakohad, matmispaigad, muinaspõllud, hiied, linnamäed ning maalinnad; kesk- ja varauusajast linnused, kirikud ning kloostrid, linnade turuplatsid, raekojad, gildi- ja tsunftihooned; uusajast mõisahäärberid, kõrtsid, seltsi- ja rahvamajad, koolihooned, postijaamad ning tööstusrajatised. Välja pole jäetud ka nõukogudeaegseid kolhoosikeskusi ega tänapäeva elu atraktiivseid sümboleid, mis kunagi omakorda ajalooks saavad. Peale selle saab lugeda paikkonna legende ja teavet piirkonnas asuvate muuseumide kohta.

Õppematerjal valmis ajalooõpetajate koostööprojektina, millesse kaasati kohalikke kultuuriloolasi ja muuseumitöötajaid. Töö käigus kooskõlastati õppematerjali struktuuri ning ühtlustati nõudeid infotekstidele ja õppeülesannetele.

Ida-Virumaa õppematerjali koostamisel osutasid autoritele info ja piltide loovutamise ga abi Maidla vallavanem Hardi Murula, Jõhvi Kontserdimaja direktor Piia Tamm, Toila Gümnaasiumi direktor Külli Guljavin ja Kiviõli seikluskeskuse tegevjuht Terje Bürkland. Ajaloolane Kalle Kroon koostas teabeteksti Erik Dahlbergi kohta. Õppematerjali koostamist ja väljaandmist rahastas Haridus- ja Teadusministeerium. Suur tänu toetajatele!

Kogumiku koostaja

Ida-Viru maakond

Ida-Virumaa on Eesti kirdepoolsem maakond, mida piirab põhjast Soome laht, idast Narva jõgi ning lõunast Peipsi järv. Edelas ja läänes kulgeb maakonna piir valdavalt läbi metsade ja soode, mis eraldavad Ida-Virumaa Jõgeva ning Lääne-Viru maakonnast. Enne 1940. aastat moodustasid

Ida- ja Lääne-Viru maakond ühtse Virumaa ning Avinurme ja Lohusuu vald olid Tartumaa osa.

Tänapäevase Ida-Virumaa pindala on 3364,05 ruutkilomeetrit, mis moodustab Eesti pindalast 7,4%.

Maakonna keskus on Jõhvi, mis asub Tallinnast 165 km kaugusel. Kokku on Ida-Virumaal 22 kohalikku omavalitsust, neist 6 linna ja 16 valda. Ida-Virumaa on Eesti kõige linnastunum maakond – ligikaudu 88% idavirulastest elab linnas.

Virumaa on üks varaseima inimasustusega piirkondi Eestis. Tuntud keskmise kiviaja leiukoht paikneb Kunda lähistel, 8000 aastat tagasi hakkasid kiviaja kütid-kalastajad elama Narva jõe orus. 3000 aasta eest laienes asustus piki põhjaranniku lavamaad uutele viljelusaladele.

Eesti vanimad raudesemed on leitud Lüganuse vallast Sope kalmest. 13. sajandi algul rüüstasid Ida-Virumaa Saksa ristisõdijad. Aastail 1219–1220, mil taanlased rahvast ristisid, tähendati esimest korda üles külad ja nende suurus. Taani võim püsis Põhja-Eestis üle saja aasta. 1346. aastal müüs Taani oma Eesti-valdused, sealhulgas Ida-Virumaa Saksa ordule. Maakonna territooriumil peeti ägedaid võitlusi nii Liivi kui ka Põhjasõja ajal.

20. sajandil kujunes Ida-Virumaast tööstusregioon, kus arendati põlevkivi- ja keemiatööstust.

Sisukord

MUINASAEG

Purtse Hiiemägi – <i>Tiina Kilumets</i>	8
Purtse Tarakallas – <i>Tiina Kilumets</i>	10
Alulinna linnamägi – <i>Julia Smirnova</i>	12
Jõuga kääbaskalmistu – <i>Toomas Kravik, Mare Oja</i>	14

KESKAEG

Narva Hermannini kindlus – <i>Julia Smirnova</i>	16
Vasknarva ordulinnuse varemed – <i>Julia Smirnova</i>	18
Jõhvi Mihkli kirik – <i>Julia Smirnova</i>	20
Lüganuse Ristija Johannese kirik – <i>Tiina Kilumets</i>	22
Kalvi mõis – <i>Tiina Kilumets</i>	24
Purtse kindluselamu – <i>Tiina Kilumets</i>	26
Kukruse mõis – <i>Julia Smirnova</i>	28
Maidla mõis – <i>Tiina Kilumets</i>	30
Edise mõis – <i>Julia Smirnova</i>	32
Järve mõis – <i>Julia Smirnova</i>	34
Aa mõis – <i>Tiina Kilumets</i>	36
Mäetaguse mõis – <i>Tiina Kilumets</i>	38

VARAUUSAEG

Kõrkküla kivirist – <i>Toomas Kravik, Mare Oja</i>	40
Saka mõis – <i>Tiina Kilumets</i>	42
Illuka mõis – <i>Tiina Kilumets</i>	44
Narva bastionid – <i>Julia Smirnova</i>	46
Narva raekoda – <i>Julia Smirnova</i>	48
Vaivara vana kalmistu – <i>Tiina Kilumets</i>	50
Otto Wilhelm Masing (1763–1832) – <i>Tiina Kilumets</i>	52

19. SAJAND JA 20. SAJANDI ALGUS

Kreenholmi manufaktuur – <i>Julia Smirnova</i>	54
Esimese Eesti maateatri asupaik – <i>Julia Smirnova</i>	56
Narva Aleksandri kirik – <i>Julia Smirnova</i>	58
Jumalaema Uinumise klooster – <i>Julia Smirnova</i>	60
Jõhvi Jumalailmumise kirik – <i>Julia Smirnova</i>	62
Oru loss – <i>Julia Smirnova</i>	64
Oru park – <i>Julia Smirnova</i>	66
Põhjasõja mälestusmärk Narvas – <i>Julia Smirnova</i>	68
Eduard von Tolli mälestusmärk – <i>Julia Smirnova</i>	70
Narva-Jõesuu kuursaal – <i>Tiina Kilumets</i>	72
Narva-Jõesuu kui kuurortlinn – <i>Tiina Kilumets</i>	74

EESTI VABARIIG 1918–1940

Severjanini maja – <i>Julia Smirnova</i>	76
Utria dessant – <i>Toomas Kravik, Mare Oja</i>	78
Avinurme kitsarööpmeline raudtee – <i>Tiina Kilumets</i>	80
Rootsi lõvi – <i>Toomas Kravik, Mare Oja</i>	82
Tudulinna kirikud – <i>Toomas Kravik, Mare Oja</i>	84

EESTI TEISES MAAILMASÕJAS

Vaivara mälestuskivi – <i>Tiina Kilumets</i>	86
Meriküla dessandi mälestusmärk – <i>Tiina Kilumets</i>	88
Nõukogude tank – <i>Tiina Kilumets</i>	90
Sinimägede lahing – <i>Tiina Kilumets</i>	92
Grenaderimäe memoriaal – <i>Tiina Kilumets</i>	94
Sinimägede sõjamuuseum – <i>Tiina Kilumets</i>	96

NÕUKOGUDE AEG

Sillamäe – <i>Toomas Kravik, Mare Oja</i>	98
Kohtla-Järve põlevkivimuuseum – <i>Julia Smirnova</i>	100
Mälestusmärk Vagonett – <i>Julia Smirnova</i>	102
Iisaku muuseum – <i>Julia Smirnova</i>	104

ISESEISVUSE TAASTANUD EESTI

Kurjuse Ohvrite mälestusmärk – <i>Tiina Kilumets</i>	106
Siiverti kalmistud ja Vabadussõja mälestusmärk – <i>Tiina Kilumets</i>	108
Jõhvi hobupostijaama mälestusmärk – <i>Julia Smirnova</i>	110
Kohtla-Nõmme kaevandusmuuseum – <i>Julia Smirnova</i>	112
Aleksander Tõnissoni mälestusmärk – <i>Julia Smirnova</i>	114
Metsavendade memoriaal Virunurmes – <i>Tiina Kilumets</i>	116
Jõhvi kontserdimaja – <i>Julia Smirnova</i>	118
Kiviõli seiklusturismi keskus – <i>Julia Smirnova</i>	120
Sillamäe sadam – <i>Toomas Kravik</i>	122
Tartu Ülikooli Narva Kolledž – <i>Tiina Kilumets</i>	124
Aidu veespordikeskus – <i>Tiina Kilumets</i>	126

LEGENDID – *Kärt Jänes-Kapp, Julia Smirnova*

Alulinn	128
Purtse Hiemägi	128
Ugulikivi	128
Purtse kindluselamu	128
Kalvi mõis	129
Jõhvi Mihkli kirik	129
Jõhvi	129
Nõiamets	130
Oru koopad	130
Pühajõgi	130
Sinimäed	130
Iisaku	131

KUULSAD ISIKUD – *Kärt Jänes-Kapp*

Erik Dahlberg (1625–1703)	132
Robert von Toll (1802–1876)	133
Johann Ludwig von Knoop (1821–1894)	134
Abram Siimon (1844–1925)	135
Sergei Šahhovskoi (1852–1894)	135
Eduard Bornhöhe (1862–1923)	137
Hermann Oskar von Löwis of Menar (1863–1935)	139
Igor Severjanin (1887–1941)	139
Aleksei Ridiger (1929–2008)	140

MUUSEUMID – <i>Julia Smirnova</i>	142
---	-----

Purtse Hiiemägi

Lüganuse vallas Purtse jõe ääres umbes ühe kilomeetri pikkusel seljandikul paikneb Hiiemägi, mis oli arvatavasti muinaseestlaste pühapaik. See on ümbruskonnas kõrgeim koht, mille lõunaservalt paistavad selge ilmaga Kiviõli ja Kohtla-Järve tuhamäed ning Soome lahe Tütarsaared.

Hiiemäge on ilmselt peetud pühaks meie ajaarvamise alguses ja oletatakse, et seda kasutati ka II aastatuhande esimesel poolel. Veel 19. sajandil kutsuti mäel asuvat ilmselt inimtekkelist kõrgendikku kohtunike või vanemate künkaks.

Rahvapärinus pajatab seal kunagi olnud hiiest, mille moodustasid 13 ringikujuliselt istutatud pärna. Sinna kogunenud kogukondade vanemad omal ajal nõu pidama.

Purtse Hiiemäest lääne poole jäänud ohvriallikale, nn Ukuallikale, ohverdati veel 20. sajandi algul. Ümbruses leidis teisigi hiianimelisi kohti, nagu Iiekallas, Iie küla jne.

Purtse Hiiemägi
Foto: Enn Käiss

Portaal www.virumaa.ee: http://www.ida-virumaa.ee/docs/base_1286442212_3.pdf (16.11.2012).

1. Mis annab põhjust arvata, et Purtse Hiimägi oli muinaseestlaste pühapaik?

2. Milliseid muinasusundiga seotud paiku teate veel oma kodukandis nimetada? Kuidas on need tänapäeval tähistatud või kasutusel?

3. Mis usulisi toiminguid korraldati Hiimäel, et vaimude maailmaga hästi läbi saada?

4. Milliseid pühasid kohti on peale hiimägede veel eestlaste muinasusundis?

5. Millist muinasusundiga seotud mõistet on kirjeldatud?

5.1. Värssides vormel, mida esitades usuti soovi või vormelis kirjeldatud sündmuse täitumist –

5.2. Surm, surmahaldjas – _____

5.3. Hinge omistamine loodusnähtustele ja esemetele; usk hingedesse ja vaimudesse – _____

5.4. Kogu maailma täitev ebaisikuline (elu)jõud; võlujõud – _____

5.5. Mittemateriaalne surematu ja elustav alge, mis võib eksisteerida ka kehast sõltumatult – _____

Purtse Tarakallas

Veerand kilomeetrit Tallinna–Narva maanteest lõuna poole jääb Purtse Tarakallas – ringvalliga ümbritsetud muinaslinn.

Purtse jõe idakaldale rajatud Tarakalda linnamägi asub looduslikul, järskude nõlvadega platool, mida on kindlustatud paeplaatidest valliga. Tarakallas on tüüpiline neemiklinnus.

Kui 1978. aastal rikuti tee laienemisega linnusevalli, järgnesid Tarakaldal avariikaevamised, mis kestsid 1982. aasta suveni. Kaevamistega tehti kindlaks, et linnus on üle elanud 4–5 ehitusjärku. Kõige vanemas järgus (8. sajandil) oli valliga kindlustatud ainult idakülg, mujalt kaitses linnust puittara.

Hilisematel aegadel on kogu linnuseõu kindlustatud mitme meetri laiuse kivist ja liivast valliga.

Vähene leiumaterjal ja õhuke kultuurikiht annavad põhjust arvata, et Tarakalda linnusesse on varjutud ainult hädaohu korral. Linnuselt leitud nooleotsad ning Upplandi ruunikivid osutavad omakorda Virumaale korraldatud viikingiretkedele.

Linnusest lääne pool üle Purtse jõe on avastatud suurema asulakoha ase. Tõenäoliselt on tegemist muistse Purtse külaga, mille suurus oli 32 adramaad.

Purtse Tarakallas
Foto: Enn Käiss

Eesti arhitektuur 3. Harjumaa, Järvamaa, Raplamaa, Lääne-Virumaa, Ida-Virumaa. Toimetanud VILLEM RAAM. Tallinn, 1997, lk 209–210.

VELLO LÕUGAS, JÜRI SELIRAND, Arheoloogiga Eestimaa teedel. Tallinn, 1989.

EVALD TÕNISSON, Eesti arhitektuur. Üldtoimetaja VILLEM RAAM. Tallinn, 1997.

1. Selgitage linnuse rajamise ning tugevdamise põhjusi.

8. sajandil – _____

13. sajandi ümberehitused – _____

2. Iseloomustage neemiklinnust kui linnusetüüpi. Nimetage veel sama tüüpi linnuseid oma kodukandis.

3. Arvutage välja, kui palju inimesi võis linnusesse varjuda 13. sajandil hädaohu korral. Lähtuge adramaast kui arvestusühikust.

4. Püüdke hinnata kindlustuste tugevust 13. sajandil. Põhjendage oma hinnangut näidetega õppematerjalist.

5. Selgitage mõistet *avariikaevamised*. Tooge selle kohta näiteid.

Alulinna linnamägi

Lüganuse vallas Aa küla territooriumil paikneb kunagise linnuse ase – Alulinn. Arvatakse, et just Alulinna järgi on nime saanud Alutaguse.

Alulinn on Virumaa tuntumatest muinaslinnustest kõige idapoolsem. Selle rajamise täpset aega ei teata. Väliskuju järgi on seda dateeritud nii meie ajaarvamise algusesse kui ka I aastatuhande lõppu ja II aastatuhande algusesse. Eri-nevalt paljudest Eesti muinaslinnustest ei ole Alulinn rajatud kõrgemale seljandikule või voorele, vaid soosaarele. Linnusel on ovaalne põhiplaan, linnuseõue on ümbritsenud madal paemüür. Linnuseaset piirav vall on tänapäeval kohati meetrikõrgune. Alulinna on 1838. aastal ajakirjas Inland kirjeldanud ka Friedrich Reinhold Kreutzwald.

Asustuse püsivusele Alulinna kandis viitab linnuse lähistel asunud kultuse- ja ohvrikoht, mida on kasutatud pikka aega, nähtavasti kogu I aastatuhande vältel. Alulinna omaaegsele tähtsusele viitab ohvrikohtast 1869. aastal – seega esimese laulupeo aastal – soo kraavitamisel päevavalgele tulnud peitleid, mis koosneb rohkem kui 80 raudesemest. Nende asjade hulgas on näiteks 50 odaotsa, üle 20 sirbi, õõskirveid, silmaga kirveid ja mõökade tükke. Suur osa asju on säilinud katketena ning need pärinevad võrdlemisi pikast ajavahemikust – rooma rauaajast noorema rauaajani. Virumaalt on üldse välja tulnud üsna rohkesti aardeleide, kus müntide ja ehete kõrval on tähelepanuväärselt palju ka pronkskausse.

Alulinna kohta liigub rahvasuus mitu muistendit. Ühe jutu järgi olevat Alulinna ehitanud Kalevi poeg, teise järgi võimas nõid, kes röövinud üliku tütre ning ehitanud Alulinna talle eluasemeks.

HELMUT JOONUKS, OLAV VALLIMÄE, Kohtla-Järve linn ja rajoon. Tallinn, 1988, lk 31.

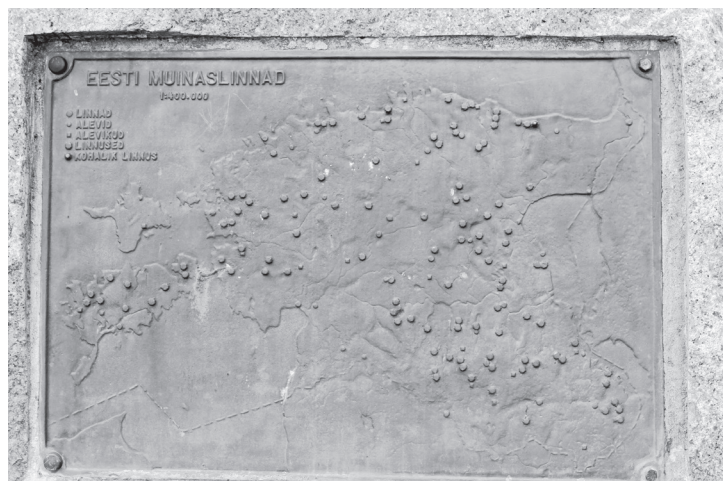
ODETTE KIRSS, LEILI PAJOS, Kohtla-Järve linn ja rajoon. Tallinn, 1971, lk 26–27.

VALTER LANG, Baltimaade metalliaeg. Õppematerjale. Tartu, 2003: <http://www.arheo.ut.ee/Baltimaad.pdf> (11.11.2012).

VELLO LÕUGAS, JÜRI SELIRAND, Arheoloogiga Eestimaa teedel. Tallinn, 1989, lk 236.

Odaotsad Alulinna peitleiust
Ajaloos Instituut, AI 1983:12, 17, 20, 28

Alulinna linnusease. Muinaslinnuste kaart
Foto: Tiina Kilumets

1. Tõmmake maha kaks mõistet, mis ei kuulu Eesti esiaega. Seletage esiaja mõistete tähendusi.

Linnus – _____

Kindlus – _____

Animism – _____

Rauaaeg – _____

Teoorjus – _____

2. Otsustage, kas väited iseloomustavad esiaja linnuseid. Märkige õige väite järele + ja väära järele –.

Väide	Õige/Väär
Paljud linnused rajati kõrgendikele.	
Inimesed elasid linnustes pidevalt.	
Inimesed tegelesid linnustes käsitöö ja kaubandusega.	
Sõjalise kallaletungi korral otsisid Eesti elanikud varju linnustest.	
Linnuste müürid olid ehitatud puidust ja kivist.	

Kirjutage väärad väited õigesti.

1) _____

2) _____

3. Järjestage perioodid, alustades varasemast (1 – kõige varasem periood, 3 – kõige hilisem periood).

..... Pronksiaeg

..... Kiviaeg

..... Rauaaeg

4. Kasutage oma teadmisi ja toetuge Kalevipoja Alulinna ehitamise legendile (vt ka „Legendid” lk 128).

4.1. Tooge näiteid, mis tõestavad, et muistsete eestlaste usund oli tihedalt seotud loodusega.

4.2. Miks tahtis Kalevipoeg just sellesse kohta linnuse ehitada?

Jõuga kääbaskalmistu

Ida-Eestis on hilisrauaajal maetud surnuid ka kalmetesse, mida nimetatakse kääbasteks. Eriti palju on kääpaid leitud Kirde-Eestist – Alutaguse lõunaosast ja Peipsi järve põhjakaldalt.

Ümarad, ringikujulised või ovaalsed kääpad on ligikaudu 2–7 meetrise läbimõõduga meetrikõrgused mullakuhjatised. Surnud on tavaliselt maetud kääpaalusesse hauda põletamata, enamasti koos panuste, kõige sagedamini eheteaga. Selliseid kääpaid kutsutakse vadjapäraseks, sest samalaadsetesse kääbastesse on maetud surnuid ka Vadjamaal.

Jõuga kääpad

<http://www.folklore.ee/rl/fo/konve/narva/j01.htm>

Eesti suurim kääbaskalmistu asub Iisaku lähedal Jõugal, kus on üle 300 kääpa, mis kohati liituvad. Kolmandik neist on läbi uuritud: arheoloogid on kaevanud Jõugal aastail 1949 (Erna Ariste), 1950 (Harri Moora) ja 1958 (Osvald Saadre) ning 1980. aastail (Priit Ligi).

Arheoloogid on seostanud Jõuga kalmistut vadjasustusega. Jõugale on maetud 11.–15. sajandini. Seda kinnitab seni läbiuuritud leiumaterjal. Valdavalt on kääpa all üks kuni kaks matust, harva rohkem. Ühest kääpast on leitud erandlikult 17 luustikku kahes kihis. Maetud on peaga lääne poole, mida mõnikord on peetud kristluse mõjukuks. Mitmest kääpast on leitud jalamit ümbritsev kiviring. Panustena on kaasa pandud peamiselt pronks- ja hõbeehteid, teiste hulgas niisuguseid, mida eesti naised üldiselt ei kandnud. Leitud on näiteks peapaela küljes kantavaid oimurõngaid ning kuljustega varustatud loomakujakesi. Tööriistu ja relvi on Jõuga kääpaist leitud vähe.

Jõuga kääbastiku kaguosas on läbi uuritud 0,2–0,3 m kõrgune piklik kalmeala, mis sisaldas ebakorrapäraseid nelinurkseid üksteisega liituvaid paekiviridu. Nendest haudadest on leitud ligi pool sada matust. Niisuguseid maapinnal kividega tähistatud haudu nimetatakse arheoloogiakirjanduses žalnikuteks.

Paleodemograafilised arvutused on näidanud, et Jõuga kalmistu sai alguse ühe pere matmispaigast. Ümberkaudne kogukond suurenes järsult 12. sajandi lõpul, mil inimeste arv kerkis üle saja.

Samasuguseid kääpaide on Alutagusel teada veel Vasaveres, Kuningakülas, Palasil ja Kuremäel. Üksikuid kääbastikke on leitud ka Kagu-Eestist.

LEMBIT JAANITS, SILVIA LAUL, VELLO LÕUGAS, EVALD TÕNISSON, Eesti esiajalugu. Tallinn, 1982.

HELMUT JOONUKS, OLAV VALLIMÄE, Kohtla-Järve linn ja rajoon. Tallinn, 1988.

AIVAR KRIISKA, ANDRES TVAURI, Eesti muinasaeg. Tallinn, 2002.

1. Iseloomustage teabeteksti alusel lühidalt kääbaskalmet.

Suurus: _____

Kuju: _____

Matuse tüüp: _____

Panused: _____

Leviala: _____

2. Mille poolest on Jõuga kääbas eriline?

3. Mis annab arheoloogidele alust oletada matuste päritolu? Tooge näiteid.

4. Mida nimetatakse žalnikuteks?

5. Milliseid kalmetüüpe teate varem õpitu põhjal veel nimetada? Tooge näiteid oma kodukoha kalmetest.

Narva Hermannini kindlus

Esimesed teated taanlaste ehitatud Narva linnusest (toona Narva jõe idakaldal) pärinevad 1254. aastast. Taanlased võisid selle rajada oma Eesti valduste idapiiri kaitseks kohe pärast Virumaa hõivamist, seega juba 1220. aastail.

Narva Hermannini kindlus
Foto: Julia Smirnova

Narva jõe läänekaldal rajati linnus oletatavasti paika, kus varem asus eestlaste linnus – „Taani hindamisraamatus” märgitud Narvia küla lähisteel. Asjatundjad on esitanud hüpoteesi, et Narva võib olla ainuke Eesti linn, mis ei ole kujunenud linnuse ümber, vaid on välja arenenud külast. 1345. aastal

kinnitas Taani kuningas Valdemar IV Atterdag (valitses 1340–1375) Narvale Lübecki linnaõiguse.

Praeguse linnuse vanimad osad pärinevad umbes 1300. aastast, mil taanlased hakkasid senise puitlinnuse asemele ehitama kantsi. Kõigepealt valmis väike nelinurkne kastellilaadne ehitist, mille loodenurgas paiknes torn, tänapäeva Pika Hermannini madal eellane. Linnust laiendades rajati kastelli põhjaküljele väike eeshoov, seejärel lääneküljele suur eeshoov. Kui põhjahoovil oli kaitsefunktsioon, siis läänehoov pakkus sõja korral varju ümberkaudsetele elanikele.

1347. aastast, kui Põhja-Eesti oli läinud Liivi ordu võimu alla, kujunes linnusest ordu peakorter, kus elasid ühtlasi Narva foogt ja tema abiline komtuur. Ordu liikmete sõjalis-kloostriiline eluviis tingis peahoone ümberehitamise konvendihooneks. Seda tüüpi linnus kujutab endast nelinurkset tugevate müüridega ehitist, mille keskel on siseõu. Konvendihoonet läänetiivas paiknesid tähtsamad ruumid – dormitoorium ehk magamistuba ning refektoorium ehk söögisaal, põhjatiivas foogti eluruumid ja köök. Teisel korrusel oli kabel. Ida- ja lõunatiiba kasutati peamiselt laona.

Liivi ordu laskis ka Narva linna ümbritseda müüri, mis pole kahjuks säilinud – korraldus müürijäänused lammutada anti 1777. aastal. Umbes kilomeetripikkust linnamüüri tugevdas vähemalt seitse torni. Linna pääses nelja värava kaudu, milleks olid Viru värav läänes, Karjavärav põhjas, jõesadamasse viiv Vana värav idas ja Vee- ehk Väikevärav lõunas. Väravad olid üle löödud raudplaatidega ning nende ees olid tõstesillad, mida mööda pääses üle vallikraavi.

Tulirelvade kasutuselevõtt tõi kaasa vajaduse kaasajastada ka kindlusehitisi. Suure läänehoovi loodenurka ehitati lisaks rondeel, mis on säilinud tänapäevani, põhjahoovi platvormid ja vallid kahurite jaoks. Konvendihoonet tugevdati kahe flankeeriva danskeriga idas ning läänes. Hoone loodenurgas asunud kolmekorruseline nelinurkne torn kasvas kahe lisaehituse tõttu 50 meetrini, torni seinte paksus aga 4 meetrini. Liivi sõja alguses sai see torn, üks võimsamaid linnusetorne Baltimaades, nimeks Pikk Hermann.

Rootsi võimude soov oli täiendada linnust võimsa bastionide süsteemiga, millest suurem osa jõuti valmiski ehitada.

1944. aasta lahinguis tugevasti kannatada saanud linnuse restaureerimist alustati 1968. aastal, alates 1986. aastast on seal avatud Narva muuseumi ekspositsioon.

JEVGENI KRIVOŠEJEV, Narva juht. Tallinn, 1973, lk 61–66.

Narva Muuseum: http://www.narvamuseum.ee/?next=kindlustused&menu=menu_ajalugu (25.04.2012).

1. Kirjutage Narva kindluse ajalooa seotud sündmuse ees olev number õige perioodi juurde.

- 1 Senise puitlinnuse asemele rajati kastellilaadne kants.
- 2 Kindluses elasid foogt ja komtuur.
- 3 Narva jõe läänekaldale, oletatavale eestlaste linnuse asukohale ehitati linnus.
- 4 Kindlus ehitati ümber konvendihooneks.
- 5 Rajati Narva bastionide süsteem.
- 6 Torn sai endale nimeks Pikk Hermann.

Taani periood	Liivi ordu võimuperiood	Rootsi periood

2. Nimetage Narva kindluse osad.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

3. Lõpetage laused Narva kindluse ja linna omapära kohta tekstis oleva info põhjal.

Narva võis olla Eesti alal ainuke linn, _____.

Liivi sõja alguses sai torn nimeks Pikk Hermann, _____.

Rootsi võimud kavandasid linnuseehituste täiendamiseks ümbritseda ka linnus _____.

4. Mis sündmused sidusid Narva kindlust, Narvat, Jaanlinna ja Lübeckit? Kirjutage sündmuse järele ühe linna nimi.

25. juulil 1345. aastal kinnitas Taani kuningas Valdemar IV Atterdag Narvale linnaõigused. –

Kindlus asus idapiiril ordu kindluse vastas. – _____

5. Otsige mõistete seletusi internetist („Võõrsõnade leksikonist”, „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatust” vm).

Rondeel – _____

Flankeerima – _____

Dansker – _____

Vasknarva ordulinnuse varemed

Narva jõe ülemjooksul Eestimaa piiril paiknev Vasknarva, mis praegu jääb Alajõe valda, oli oma sadamakoha ja looduslike olude poolest ideaalne koht kaitseehitiste rajamiseks muidu üldiselt märjal ja soisel alal. Keskajal oli Vasknarva linnus (saksa keeles Neuschloss, alamsaksa keeles Nyslot, vene keeles Sörenets) Liivi ordu Vasknarva foogtkonna keskus ning foogti residents.

Vasknarva ordulinnuse varemed
Foto: Julia Smirnova

Vasknarva oli jätk Narva jõe kaitseehitistele, mis said Narvas alguse Hermanni kindlusest. Peipsi järve ja Narva jõe veeteed kontrollima mõeldud linnuse rajas Vasknarva 1349. aastal ordumeister Goswin von Herike (srn 1359), kuid pihkvalased hävitasid selle juba samal aastal toimunud sõjakäigu ajal. Aastail 1427–1442 ehitas Liivi ordu linnuse – Vastse Narva – uuesti üles. Ühe hüpoteesi järgi olevat Vasknarva eestikeelse nime saanud ordulossi vaskkatuse järgi.

Tänapäeval on kunagisest võimsast kaitseehitisest alles ainult kolme meetri paksused paemüürid. Arvatavasti ümbritses linnusehoonet esialgu omakorda ringmüür. Elamiseks mõeldud kolmekorruseline kindlusmaja oli suurte akende ja müürisiseste treppidega hoone, mis olnud 12 meetrit kõrge, 23 meetrit pikk ning 15 meetrit lai. Paasi hoone tarvis murdsid ehitajad linnuse eest jõe põhjast ja vallikraavist.

Kastelli tüüpi linnuse müüride ja ümartornide praeguseni säilinud jäänused pärinevad tõenäoliselt 15. sajandi teisest veerandist. Need on juba selgelt kohandatud tulirelvadele. Tornid asusid pikliku põhiplaaniga ringmüüri loode- ja kagunurgas, põhjamüüris paiknevat väravat kaitses väravahoone. Algne majalinnus jäi kagutorni lähedusse idamüüri äärde.

Liivi sõja ajal (1558–1583) sai Vasknarva linnus tugevasti kannatada, kuid taastati 17. sajandi alguseks. Linnust on mainitud 18. mail 1595. aastal sõlmitud Täyssinä rahulepingus, kui venelased loobusid muu hulgas kõigist õigustest mitme Eestimaa linnuse ja nende läänide üle.

Juba 17. sajandi lõpul oli Vasknarva linnus kas hüljatud või purustatud. Põhjasõja ajal (1700–1721) seda enam ei kasutatud.

Huvitavaid fakte Vasknarvast ja sealsest ordulinnusest

- Vasknarva linnuse on suutnud vallutada tsaar Ivan Julm, Aleksei Mihhailovitš ning Peeter I.
- 19. sajandil oli Vasknarva populaarne palverändurite seas, sest usuti, et pimedad saavad seal tagasi nägemise ning kurdid kuulmise.
- Vasknarval olid 18. sajandil linnaõigused ja 400 elanikku. 1920.–1930. aastail elas Vasknarvas üle 1000 inimese, tänapäeval on seal elanikke alla saja.

ODETTE KIRSS, LEILI PAJOS, Kohtla-Järve linn ja rajoon. Tallinn, 1971, lk 63.

Kultuurimälestiste riiklik register: <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=13827> (05.11.2012).

ARTHUR RUUSMAA, Vasknarva ordulinnus. – Artiklid arheoloogiast ja ajaloost: <http://aerling.blogspot.com/2010/05/vasknarva-ordulinnus.html> (25.04.2012).

Николай Михайлович Карамзин, История государства Российского. Том 8. Глава 5. Продолжение государственования Иоанна IV. Г. 1552–1560: http://magister.msk.ru/library/history/karamzin/kar08_05.htm (25.04.2012).

1. Miks ehitas Liivi ordu kindluse Vasknarva?

2. Miks oli Vasknarva kindlus Liivimaa kaitsmisel oluline?

3. Lugege tekstikatked läbi ja otsustage, mis sõja sündmustest neis räägitakse. Need sõjad olid otseselt seotud Vasknarva ajalooga. Kirjutage sõja nimetus tekstikatke järele.

Sõda kestis 1700. aastast kuni 1721. aastani ning lõppes Uusikaupunki (Nystadi) rahuga. Selle sõja ajal kindlust ei kasutatud. – _____

Sõda algas Venemaa kallaletungiga Liivimaale, sest Venemaa vajab väljapääsu merele. Vasknarva kindlus sai tugevasti kannatada, kuid taastati 17. sajandil. – _____

4. Loetlege Vasknarva kindluse osad, mis tegid sellest küllaltki võimsa kantsi.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

5. Ühendage selgitus märksõnaga: Liivi ordu, ordumeister, Liivimaa, palverändurid, paekivi.

Läti ja Eesti territoorium keskajal – _____

Vaimulik rüütliordu, kes valdas üht osa Baltikumi territooriumist – _____

Rändurid, kes rändavad pühapaikadesse – _____

Vaimuliku rüütliordu pea – _____

Vasknarva kindluse ehitusmaterjal – _____

Jõhvi Mihkli kirik

Jõhvi kirikut on esimest korda mainitud Hermann Wartberge kroonikas venelaste rüüsteretkede tõttu 1364. aastal. Kirik on pühendatud peaingel Miikaelile. Nimipühaku valikut on seostatud Liivi orduga, kuna Miikaeli kui taevaliku sõjaväe ülemat peeti sageli Saksa ordu sõjaliste jõudude kaitsepühakuks.

Jõhvi Mihkli kirik on Eestis unikaalne, sest see on suurim ühelööviline keskaegne pühakoda. Tavaliselt on nii avarad kirikud võlvtud kolmelöövilisena. Ühtlasi on Jõhvi Mihkli kirik rajatud kui kindluskirik. On peetud võimalikuks, et praeguse kiriku asupaigas asus varem eestlaste muinaslinnus, mida kaitsesid vallikraavid, seejärel aga puitkirik.

Kivikirik ehitati Jõhvi arvatavasti 14. sajandi teisel poolel. Tol ajal oli kiriku tegevus tihedalt seotud tsistertslaste mungaorduga. 16. sajandi esimesel poolel moodustas Jõhvi kindluskirik koos Edise ja Järve vasallilinnusega omamoodi kindlustusehittiste rühma.

Kivikirik oli esialgu võlvimata nelinurkne kaitseehitis, mille kitsad aknad paiknesid kindlusarhitektuurile iseloomulikult kõrgel. Hoonel oli ainult üks lääneküljele avanev sissepääs. 16. sajandi esimesel poolel kohandati rajatis tulirelvadele ja ehitati põhjalikult ümber – läänefassaadi keskele lisati veidi eenduv sale kaheksakorruseline torn ning kogu hoone võlviti ühelööviliseks nelja võlvikuga pikihooneks. Torni lääneseinale müüritud vapikivi põhjal korraldas kiriku ehitamist von Taubede suguvõsa, kellele kuulus ka naabruses asuv Edise vasallilinnus.

Jõhvi kirik on mitmel korral sõjas kannatada saanud: see põles Liivi sõja algul 1558. aastal, aga taastati 1637. aastal, seejärel Rootsi-Vene sõjas 1657. aastal ning viimati Põhjasõjas 1703. aastal, misjärel see taastati 1728. aastal. Barokne tornikiiver pandi paika 1748. aastal, praegune neogooti kiivrikuju pärineb 1875. aastast (hävis 1941. ja taastati 1984. aastal).

Jõhvi Mihkli kiriku sisustusest on kõige väärtuslikum 17. sajandi hõbedane armulauakarikas. Barokk-kantsel ja võidukaare barokkfiguurid on Tallinna puunikerdaja Johann Valentin Rabe (Eestis 1718 – u 1746) looming 1728. aastast ning altariumaal „Ülestõusmine” Ernst von Lipharti (1847–1932) töö 1900. aastast. Aastal 1957 valmis eesti soost orelehitajatel vendadel Kriisadel Jõhvi kiriku jaoks orel. 2009. aastast on kirikus 470kilogrammiline pronksist kell.

Jõhvi kirikuga on olnud seotud mitu tuntud inimest: Jõhvi koguduse liige oli ajaloolane ja Eesti põlevkivi avastaja Robert von Toll (1802–1876) ning 20. sajandi algul kuulus koguduse nõukokku kirjanik Eduard Bornhöhe (1862–1923).

Jõhvi kiriku altarialuses võlvkeldris tegutseb tänapäeval muuseum.

Jõhvi Mihkli kirik
Foto: Julia Smirnova

Jõhvi kindluskirik – legendist tegelikkuseks. Koostanud ja toimetanud VALLO REIMAA. Jõhvi, 2003.

LEMBIT KIISMA, Jõhvi Püha Mihkli kirik. Jõhvi, 2002.

Vikipeedia: http://et.wikipedia.org/wiki/J%C3%B5hvi_Mihkli_kirik (25.04.2012).

1. Nimetage kolm omadust, mis teevad Jõhvi Mihkli kiriku haruldaseks. Põhjendage oma valikut.

Omadus: _____

Põhjendus: _____

Omadus: _____

Põhjendus: _____

Omadus: _____

Põhjendus: _____

2. Milliseid nimetatud arhitektuuri stiile võib näha Jõhvi Mihkli kirikus? Kriipsutage alla õiged vastused. Tooge iga arhitektuuri stiili kohta näide selle esinemisest kirikus.

Barokk – _____

Gootika – _____

Rokokoo – _____

Klassitsism – _____

Neogootika – _____

3. Valige loetelust väitega sobiv nimi või mõiste: linnus, Kalevipoeg, Liivi ordu, vallikraav, Eduard Bornhöhe.

Tagas lisakaitsevõimaluse Mihkli kiriku jaoks. – _____

Vaimulik ordu, kellele kuulus maa-ala, kus asus Mihkli kirik ordu perioodil. – _____

Tegelan, kes ehitas legendi järgi Mihkli kiriku. – _____

Kindlustatud asula, mille kohale on arvatavasti ehitatud Mihkli kirik. – _____

Tuntud Eesti kirjanik, kes oli kiriku koguduse liige 20. sajandi algul. – _____

4. Mis riigile on kuulunud Mihkli kiriku maa?

Aeg	Riik
1315	
1500	
1625	
1740	

Lüganuse Ristija Johannese kirik

Juba „Taani hindamisraamatus” on räägitud Lüganusel põllumaad omavast preestrist, kuid kiriku kirjalik esmamainimine pärineb siiski aastast 1373. Ristija Johannesele pühitsetud Lüganuse kirik asub Purtse jõe käärus, mis oli soodne paik sõjaliseks kaitseks. Ajaloolaste arvates võis praeguse Lüganuse kiriku asemel kunagi olla eestlaste muinaslinnus.

Arvatavasti 14. sajandi keskpaiku ehitatud algkirikust on säilinud pikihoone. 15. sajandi esimesel veerandil võlvisid Tallinna meistrid algkiriku kahelööviliseks. Võlvlaed purustati tõenäoliselt Liivi sõjas või Vene-Rootsi sõjas ning on tänini taastamata. Põhjasõjas olevat Lüganuse kirik jäänud puutumata venekeelse sedeli tõttu kiriku uksele: „Selle maja, mis pühendatud Kristusele, jätab iga kristlane õiglaselt terveks.”

Lüganuse kirik on askeetlikult lihtne, kaunistatud on üksnes selle otsviilud. Viilukaunistus on Vana-Liivimaal ainuesinev, osutades Soome ja Põhja-Saksamaa eeskujudele. Neljatahulise torni ülaosa on harva esinevalt ümmargune.

1727. aastal sai torn uue kiivri. Idaakna neogooti ehisraamistik pärineb tõenäoliselt 19. sajandi keskelt.

1941. aasta tulekahjus hävisid katus ja kunstiväärtuslik inventar. Kogudus taastas kiriku 1951. aastal, tornikiiver sai algse kuju tagasi 1987. aastal.

1995. aastal valmis kunstnik Riho Hütti altarivitraaž „Kristuse taevaminek” ja aasta hiljem altariruumi lõunaakna vitraaž.

Kirikut ümbritseb vana surnuaed, mis on rajatud juba 14. sajandil. 1694. aastal asutas Lüganuse kogudus kiriku juurde köstrikooli. Lüganuse koguduse kirikukoor on tegutsenud järjepidevalt alates 1855. aastast, olles üks Eesti vanimaid.

Aastail 1788–1795 töötas Lüganuse koguduse õpetajana tuntud kirja- ja keelemees Otto Wilhelm Masing (1763–1832), aastail 1973–1985 teenis kogudust praegune EELK piiskop Einar Soone.

Eesti arhitektuur 3. Harjumaa, Järvamaa, Raplamaa, Lääne-Virumaa, Ida-Virumaa. Toimetanud VILLEM RAAM. Tallinn, 1997, lk 203–204.

Kultuurimälestiste riiklik register: <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=13916> (07.11.2012).
Lüganuse vald: <http://www.lyganusevv.ee/index.php?page=45&print=true> (07.11.2012).

Lüganuse kirik
Foto: Tiina Kilumets

1. Tooge näiteid, kuidas on kirikut mõjutanud erinevad Eesti ajaloo sündmused.

2. Mille poolest on Lüganuse Ristija Johannese kirik eriline?

3. Tooge näiteid, kuidas on muutunud kiriku välimus eri sajandil.

14. sajandil – _____

15. sajandil – _____

16. sajandil – _____

20. sajandil – _____

4. Kuidas on Lüganusega seotud järgmised isikud?

Tuntud keeleteadlane Otto Wilhelm Masing – _____

Praegune EELK piiskop Einar Soone – _____

5. Mille alusel võib väita, et tegemist on piirkonna usu- ja hariduskeskusega?

Kalvi mõis

Kalvi mõisa on esmamainitud 1485. aastal. Tollased omanikud von Loded ehitasid selle välja Eesti ühe suurejoonelisema vasallilinnusena ehk kindlustatud mõisana. On siiski võimalik, et mõis eksisteeris juba 13.–14. sajandil ning ehitati 15. sajandil lihtsalt ümber. Selle müürid on igatahes säilinud tänini. 15. sajandil püstitatud vasallilinnus oli suur, ligikaudu 30 meetrit pikk hoone. Linnusesse pääses lääneküljelt, kahekorruselised ehitised koondusid ümber väikese sisehoovi.

Kalvi mõisa häärber
Foto: Tiina Kilumets

Mõisa eestikeelne nimi pärineb 16. sajandi omanikelt Kalffidelt.

18. sajandil kuulus Kalvi (saksa keeles Pöddes) von Essenite suguvõsale, kes 1770. aastail laskis lammutada suure osa vasallilinnuse idatiiva müüridest ning ehitasid selle asemele esindusliku kahekorruselise varaklassitsistliku mõisahoone.

1889. aastal läks mõis Alexandrine von Schillingile, kes abiellus 1912. aastal tsaariõukonna tsereemoniaimestri Nikolai von Stackelbergiga, ning mõis läks Stackelbergide valdusse. Et peahoone oli 1910. aastal tules hävinud, otsustas Nikolai von Stackelberg rajada sadakond meetrit põhja poole paeklindi äärelle uue esindusliku historitsistliku peahoone, mille arhitektiks on peetud Wladislaw Karpowiczi.

1913. aastal valminud kahekorruselisel massiivsel hoonel on nii neogooti, selle inglise haru tuudorstiili kui ka juugendi mõjutusi. Astmikviil ning sakmelise rinnatisega nurgatornid on mõjutatud linnusearhitektuurist. Omapärane on hoone välisviimistlus: peamiselt tellistest ja paekivist hoone on väljast kaetud õhukeste korrapäratu kujuga graniitplaatidega, mis on kokku laotud nagu mosaiik. See jätab mulje, nagu oleks häärber ehitatud massiivsetest graniitplokkidest. Osalt on kasutatud ka graniiti imiteerivaid tsementplaate.

19. sajandi lõpust ja 20. sajandi algusest pärineb enamik tänini säilinud kõrvalhooneid, mis asuvad vana peahoone lähedal – tallid ja aidad ida pool, laudakompleks läänes. Neist üks mõjusamaid on sepikoda, mille fassaadi kaunistavad ehisnišid. Esinduslikud tööliste majad (tänapäeval on enamik neist varemeis) jäid Viru-Nigula tee äärde, viinavabrik (varemeis) aga hoopiski uuest peahoonest loodesse paekalda alla.

Mõisasüdamesse viib endiselt kaks teed: ajalooline, tõenäoliselt keskaegsel trassil asuv looklev tee saab alguse kihelkonnakeskusest Viru-Nigulast, teine ja üsna sirge lõunast Tallinna–Narva maanteelt. Huvitaval kombel ei olnud kumbki kujundatud alleeks ega seotud mõisasüdamega planeeringuga.

Viimane Kalvi mõisahärra lahkus Eestist 1939. aastal. Pärast Teist maailmasõda on Kalvis asunud nii sanatoorium kui ka profülaktoorium. 1990. aastail läks mõis eraomandusse. Peahoone renoveeriti põhjalikult aastail 2000–2001, misjärel avati seal hotell ja restoran. Korrastatud on ka mitu kõrvalhoonet, sh sepikoda.

1. Kriipsutage maha tunnused, mis ei sobi historitsistliku stiiliga.

Esindatud on läbisegi eri ajastute stiilid.

Levis 19. sajandi keskpaiku ja sajandi teisel poolel.

Jäljendatakse konkreetset ajaloolist stiili.

Jäljendatakse varasematele perioodidele iseloomulikke tunnuseid.

Levis 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul.

Kasutatakse rohkesti iludetaile ja sambaid.

Kõrged paksud müürid ja väikesed aknad

Kõrgustesse pürgiv siluett

Vitraažaknad

2. Nimetage hooned, mis kuuluvad mõisakompleksi juurde.

3. Järjestage numbritega Kalvi mõisa arenguloo etapid, alustades varasemast.

... Neogooti sugemetega uue hoone valmimine

... Linnuse tüüpi hoone

... Profülaktoorium

... Varaklassitsistlik peahoone

... Hotell

4. Mis tunnuste järgi võib otsustada, et tegemist oli jõuka ja hästi toimiva mõisamajapidamisega?

5. Von Essenite suguvõsa oli immatrikuleeritud 1745. aastal Eestimaa rüütelkonna nimistusse. Seletage mõisteid *immatrikuleerima* ja *rüütelkond*. Mis riigi võimuperioodi kuulus Eestimaa sel ajal?

Immatrikuleerima – _____

Rüütelkond – _____

Võimuperiood – _____

6. Praegu on Kalvi mõis müüdnud erakätesse ning turistidele on sissepääs ruumidesse ja mõisa iluaeda suletud.

Kas peate seda õigeks? Põhjendage. _____

Kuidas kasutaksite mõisa, kui oleksite omanik, kohaliku vallavalitsuse esindaja, turist, nn privaatküllastaja, muinsuskaitaja?

Purtse kindluselamu

Ajalooliselt Isenheimi või Alt-Isenheimi nime all tuntud kindluselamu on ehitatud huvitavaal ajal: see esindab üleminekut gootikalt renessansile, keskaegselt linnuselt lossile. Seetõttu võibki hoonel näha mõlemale arhitektuuristiilile iseloomulikke jooni, mis on oskuslikult tervikuks sulatatud. Ühtlasi on Purtse kindluselamu üks suuremaid kindlustatud mõisamaju Eestis.

Muinasajal oli Purtse jõe suudmeala üks tihedamalt asustatud piirkondi Ida-Eestis. Vajadus aktiivse kaitse järele kasvas 13. sajandil, kui Põhja-Eesti hõivasid taanlased. Purtse vasallilinnuse ehitamist alustati siiski hiljem – 1533.

aastal Jakob von Taube (Tuve) ajal. Taubede valduses püsis Purtse 1615. aastani, mil see siirdus Rootsi kõrगाadlikule Heinrich Flemingile. Pärast Põhjasõja lõppu (1721) ühendati Purtse mõis Püssi mõisaga ning Purtse kindluselamu läks Stackelbergide valdusse.

Oma eksisteerimisaja jooksul on hoone täitnud mitut funktsiooni: olnud feodaaliperekonna eluase, pakkunud kaitset sõjakäikude ajal, olnud hiljem kasutuses kui jääkelder, piimakamber ja viljaladu, ent ka vangla ning tööliselamu.

Purtse vasallilinnus on mitu korda põlenud ning uuesti üles ehitatud. Eriti tugevasti sai hoone räsida Liivi sõja (1558–1583) ja Põhjasõja (1700–1721) ajal. 1950. aastail jäi kindluselamu taas varemeisse, ent aastail 1987–1990 see restaureeriti ning pälvis 1991. aastal Eesti parima ehitise tiitli.

Mõisamaja on olnud ilmselt kolmekorruseline. Hoone algne sokli- ja elukorrus on säilinud, oletavate laskeavadega kaitsekorrus on aga rekonstrueeritud. Paksud, kuni 2,35meetrised paeseinad paiknevad laial alusmüüri, mida nurkades ning vaheseinte kohal toetavad tugipiilarid. Eenduvadena aitasid need kindlustada hoonet ümbritseva vallikraavi kaldseina, mis on Eestis ainuesinev lahendus.

Hoone põhiplaan on ruudulähedane. Erinevalt tornlinnusest ja sarnaselt majalinnusega pole korrused üheruumilised, vaid koosnevad koguni kolmest toast. Sisepääs linnusesse asus teisel korrusel. Sealt viis alumisele korrusele müüritrepp, ülemisele pääses aga üksnes redeliga, mis ohu korral üles tõsteti.

Kindluselamu õuel on huvitav rataskaev ning teenijate maja.

Purtse kindluselamu
Foto: Tiina Kilumets

Kultuurimälestiste riiklik register: <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=13928> (05.11.2012).
VALDO PRAUST, Eesti mõisaportaali: <http://www.mois.ee/viru/purtse.shtml> (05.11.2012).
Purtse kindluselamu: <http://www.purtsekindlus.ee/index2.php?id=5&gid=5&lng=ee&view=page> (05.11.2012).

1. Põhjendage kindluse ehitamise vajadust:

1) ajaloost lähtuvalt – _____

2) legendi põhjal (vt „Legendid“ lk 130) – _____

2. Kuidas on ehitist kasutatud eri aegadel?

Keskaeg	Eesti NSV aeg	Nüüdisaeg

3. Milliseid keskaegseid kaitseehitisi Eestis on? Tooge näiteid.

Vasallilinnused, nt Purtse linnus, Vao, Kiiu _____

Piiskopilinnused, nt _____

Ordulinnused, nt _____

Linnade kaitseehitised, nt _____

Kindlustatud kloostrid, nt _____

4. Mille poolest on Purtse kindluselamu arhitektuurimälestisena eriline? Märkige tõesed väited ristiga (X).

☐	Purtse kindluselamu on ainus keskaegne ehitis Eestis
☐	Tal on iseloomulikke tunnuseid kahest erinevast arhitektuuristiilist
☐	On säilinud algsel kujul ning esindab mitut keskaegsele linnusele iseloomulikku tunnust
☐	On ühel ajal nii loss kui ka kindlus
☐	Linnus on kuulunud eri ajastuil mitmele aadliperekonnale ning on erinevates sõdades korduvalt rüüstatud
☐	Linnuse sissepääs on teisel korrusel ja kitsad aknad aitasid korraldada kaitset ohu korral
☐	Linnus asub Muinas-Eesti iidsetel asualal ning sümboliseerib võõrvõimude kontrolli piirkonna üle

Kukruse mõis

Kukruse mõis
Foto: Julia Smirnova

Tänaesse Kohtla valda, ajalooliselt Jõhvi kihelkonda, mitte kaugele Tallinna–Narva maanteest jääb Kukruse, mida külanä (Kuckarus, kyl. Alentagh) on nimetatud juba „Taani hindamisraamatus” (1241). Kukruse mõisa (saksa keeles *Kuckers*) on esmamainitud 1453. aastal, mil mõis kuulus Fromhold Lodele. 1762. aastal omandas Kukruse Christopher Friedrich von Toll, kes pani aluse Tollide suguvõsa pikaajalisele valitsemisele Kukrusel (kuni mõisamaade natsionaliseerimiseni).

Juba Friedrich Ludwig von Toll (1781–1841) alustas Kukrusel ordu- ja Rootsi-aegsete ürikute kogumist. 1841. aastal sai aga Kukruse omanikuks ajaloohuviline polkovnik Robert von Toll (1802–1876), kes erruläinuna pühendus jäägitult meelisharrastusele – ajalooürikute kogumisele ning läbitöötamisele. Ajapikku kujunes Kukruse arhiivist Baltikumi suurim ja väärtuslikem eraarhiiv, milles leidis hulk mõisate dokumente ja kirjakogusid, üle 600 pärgamentüriku ning palju riigitegelaste kirju. Kukruse arhiivi materjalide põhjal avaldati aastail 1856–1887 ürikute kogu „Est- und Livländische Briefflade”, mis sisaldab agraar-ajaloolisi, genealoogilisi, numismaatilisi ja muid ürikuid. 1935. aastal ostis haridus-sotsiaalministeerium 5000 krooni eest Kukruse arhiivi, mis anti samal aastal üle riigi keskarhiivile.

Kukruse mõisast on pärit maailmakuulus polaaruuriija Eduard von Toll.

Kukruse mõisa praegune peahoone on ehitatud mitmes järgus. 1760. aastail rajati see parasjagu moes olnud barokstiilis ühekorruselise tagasihoidliku kivihoonena, millel oli mantelkorsten ja kelpkatus. Paarkümmend aastat jätkati ehitust klassitsistlikus stiilis, lisades esialgsele hoonele tiibhooned. 19. sajandi lõpul ehitati vasak tiib kahekorruseliseks. Restaureerimise ajal on leitud ning avatud mõisahoonest väljuv maa-alune võlvkäik, mille rajamise aeg ja otstarve on teadmata.

Kukruse mõisa lähedalt, kus ulatus osaliselt maapinnale põlevkivi, on alguse saanud Eesti põlevkivitootmine. Esimese väikese põlevkivikaevanduse rajas Kukruse mõis 1870. aastail. Tööstuslikult hakati põlevkivi kaevandama 1916. aastal Esimese maailmasõja aegse kütusekriisi tõukel. Kukruse järgi on oma nimetuse saanud nii kukersiit kui ka kukermiit.

1925. aastal avati Kukrusel vene algkool, mida on nimetatud ka Kukruse Vene emigrantide algkooliks; seda pidas ülal Vene emigrantide komitee. Endises härrastemajas olid aastail 1925–1934 kaevandustöölise korterid, hiljemgi on härrastemaja kasutatud mitmepereelamuna.

Tänapäeval tegutseb Kukruse mõisahoones Polaarmuuseum.

HELMUT JOONUKS, OLAV VALLIMÄE, Kohtla-Järve linn ja rajoon. Tallinn, 1988, lk 65.

Kukruse polaarmõis: <http://www.kukrusemois.ee/> (25.04.2012).

Portaal www.virumaa.ee: <http://www.virumaa.ee/2002/06/ve-kukruse-mois/> (25.04.2012).

VALDO PRAUST, Eesti mõisaportaal: <http://www.mois.ee/viru/kukruse.shtml> (25.04.2012).

1. Kirjutage Kukruse mõisa iseloomustava väite ees olev number tabeli õigesse lahtrisse.

Barokk	Klassitsism

- 1 Külluslik väline mulje ja detailirohkus
- 2 Planeeringu täpsus, vormi geomeetrilisus
- 3 Esinduslik interjäär rohkete reljeefide, skulptuuride ja nikerdustega
- 4 Pöördumine antiikse arhitektuuri kui harmoonia etaloni poole
- 5 Ehiskaunistuste vaashoitus
- 6 Peeglid ja maalingud suurendavad näivald ruumi suurust.

2. Tehke kindlaks, kummast mõisaomanikust – Robert von Tollist või Eduard von Tollist – kõnelevad järgmised katkendid.

2.1. Koos Alexander von Bungega tegi ta kindlaks, et Kotelnõi ja Uus-Siberi saarte vahel asub suur liivane ala, millele ta pani nimeks Bunge Maa. Kolmas polaarekspeditsioon 1900–1902 pidi lahendama Sannikovi maa küsimuse.

2.2. Ehitas mõisasse piiritustehase, hakkas otsima selle jaoks kütust ja avastas põlevkivi. 1870. aastal registreeris ta Kukruse kaevanduse, kus algaski tööstuslik põlevkivi tootmine. Tema teene on Kukruse mõisa pargi rajamine, mis taimeliikide arvukuselt oli üks rikkalikumaid Baltikumis.

3. Vastake küsimustele.

3.1. Mis maavarad said Kukruse järgi oma nimetuse?

3.2. Kuidas mõjus nende maavarade avastamine maakonna arengule 20. sajandil?

3.3. Mis ehitati 1870. aastal mõisa kõrvale (oli esimene niisugune ettevõtte Eestis)?

3.4. Kuidas aitas esimene maailmasõda kaasa põlevkivitööstuse sünnile Kirde-Eestis?

3.5. Kuidas soodustasid Kukruse mõisa omanikud Baltikumi ajaloo tundmaõppimist?

Maidla mõis

Maidla küla on kogu Põhja-Eestile tüüpilisel viisil esmamainitud 1241. aastal „Taani hindamisraamatus”. Küla suurus oli siis kümme adramaad ja selle omanik Taanist Jüütimaalt pärit *dominus* (ladina keeles isand, käskija) Saxo Ågesen (u 1200–1259). Eestimaal oli tema majandada läänide ja all-läänidena märkimisväärne maa-aldus, kokku 263 adramaad. See tegi temast toonasel Eestimaal ühe võimsama aadlimehe. Aastail 1252–1257 on Saxot nimetatud Taani asehaldurina Eestimaal. Tema järeltulijad elasid Taanis veel 15. sajandi alguses.

Maidla mõis
Foto: Enn Käiss

1404. aastal läänistati Maidla külast üks adramaa Hinke Maydellile. Maydellid, kelle järgi on Maidla nime saanud ja kellele Maidla võis kuuluda juba varemgi, rajasid siia mõisa, mida allikais on esimest korda mainitud 1465. aastal (Lüganuse kihelkonnas asuva Maidla mõisa kõrval kannab Eestis seda nime veel neli mõisa).

Maydellide vapil on kujutatud kolme kala, mida on peetud maidlaks ehk ründiks (*Globio fluviatilis*), kes olevat elanud Purtse jões. Vapp on andnud alust hüpoteesile, et Maydellid ei rännanudki sisse Saksamaalt nagu teised vasallid, vaid nad on kohalikku päritolu, eesti ülikonnast võrsunud suguvõsa. Seda versiooni on püüdnud tõestada taani juurtega eesti ajaloolane Paul Johansen, kuid temale on esitatud kaalukaid vastuargumente.

1499. aastal ostis Maidla mõisa Otto Tuve. See ostu-müügileping on Maidla ajaloos ainus, mida ei sõlmitud lähedaste sugulaste vahel. Tuvede käes püsis mõis 1529. aastani, mil see siirdus Bremenitele ja edasi Brackelitele.

1689. aastal pärisid Maidla Wrangellid, kelle nimele jäi mõis ligikaudu 200 aastaks. Georg Ludwig von Wrangell laskis Põhjasõjas hävinud hoonete asemele ajavahemikus 1764–1767 ehitada praeguseni säilinud ja Eesti ühe stiilipuhtaima barokse häärberi. Väheldase künka tipus asuv maja on kõrge kelpkatusega, fassaade liigendavad tumeda söekrohvi taustal esile kerkivad erkvalged liseenid, ehistahvlid ja krohvraamistused. Barokile iseloomulikult on soklikorrus võlvitud. Väliskrohvi sisse segatud klaasipuru teeb hoone omapäraselt sätendavaks. Säilinud on ka kaunis algne barokne välisuks ning hulk hinnalist sisustust, kuigi vestibüüli kujundust muudeti mõnevõrra 1920. aastail. Anfilaadsüsteemis esindusruumid asuvad teisel korrusel, seal on ka kogu hoone laiune pidusaal, mille seinu liigendavad paarispiilastrid ning peegellage kaunistab rokokoolik akantusväärt orvandimotiividega.

1878. aastal esitas Wrangellide soost Marie von Löwis of Menar (1826–1890) Eestimaa kubermanguvalitsusele palve nimetada juba mitusada aastat Wrangellidele kuuluv mõis ümber Wrangelsteiniks. Kubermanguvalitsuse resolutsiooniga muudetigi nimi ära, kuid peagi siirdus mõis Löwis of Menarite perekonnale.

Mõis võõrandati 1919. aasta maaseadusega. 1925. aastast tegutseb mõisamajas kool. Selle taustal tundub sümbolne, et kirikukroonikas on juba 1745. aastal märgitud, et Maidla mõisas on 7–8 koolmeistrit.

Arhiivikool: http://www.eha.ee/arhiivikool/index.php?tree_id=189 (21.11.2012).

Maidla mõis: <http://www.maidla.ee/maidla-mois> (21.11.2012).

VALDO PRAUST, Eesti mõisaportaali: <http://www.mois.ee/viru/maidla.shtml> (21.11.2012).

1. Seletage mõisteid.

„Taani hindamisraamat“ – _____

Adramaa – _____

Maaseadus – _____

2. Leidke teabetekstist Maidla mõisaga seotud sõna esitäh(ted)e järgi. Kellega või millega on tegu?

M _____ M _____

A _____ Õ _____

I _____ I _____

D _____ S _____

L _____

A _____

3. Mis tunnuste põhjal liigitatakse mõisahäärber barokset stiili esindavaks? Tooge näiteid.

4. Selgitage, miks on koolmeistrite töötamist mõisas kirikukroonikas eraldi mainitud.

5. Leidke seoseid viimase mõisniku elu ja Eesti ajaloo sündmuste vahel (nt 1881 – Aleksander III trooniletulek, venestusaja algus Eestis).

6. Otsige mõistete seletusi internetist („Võõrsõnade leksikonist”, „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatust” vm).

Liseen – _____

Anfilaad – _____

Pilaster – _____

Orvand – _____

Edise mõis

Jõhvi lähedal suure maantee ääres paikneb Edise mõis, mille kindlustatud mõisamaja ehk vasallilinnus moodustas koos Jõhvi kindlusriiku, ent arvatavasti ka kunagise Järve mõisahoonena omal ajal ühtse kaitsesüsteemi idaohu vastu.

Esimesed andmed Edise kohta pärinevad 1477. aastast, mil mõis kuulus Taubede suguvõsale. Liivi sõja (1558–1583) alguses sattus Edise kohe sõjakeerisesse. Kroonik Balthasar Russowi (1536–1600) väitel Edisel otsest vaenutegevust ei

Edise mõisa tall
Foto: Julia Smirnova

olnud. Täpsemalt on 1558. aasta sündmusi Edisel kirjeldanud teine kroonikakirjutaja Johannes Renner (1525–1583), kelle järgi määranud Järvamaa foogt Berend Taube oma Edise lossi ülemaks Hieronimus Reutschi, kellele Vene vaenuvägi lubanud lossi võitluseta loovutamise eest omakorda pärisomandiks veski. Kümneahelne kaitsesalk võeti aga vangi ning linnus rüüstati. Pärast neid sündmusi linnust arvatavasti enam ei taastatud.

Ligikaudu poolteistsada aastat hiljem müüdi Edise koos osaliselt säilinud mõisamajaga küll kindral Georg Johann Maydellile (1648–1710), kuid sõjalist tähtsust hoonel enam ei olnud ja see jäi ajahamba pureda. Veel Johann Christoph Brotze (1742–1823) joonistuse järgi 1818. aastast võib Edise kindlusest saada mingi ettekujutuse, ent praeguseks on ehitistest alles üksnes rusud, mis on arheoloogilise muinsusena siiski riikliku kaitse all.

Rahvasuu räägib maa-alusest salakäigust, mis olevat Edise kindlust ühendanud Jõhvi kindlusriikuga. Kas käik tõepoolest eksisteeris, pole teada, ent veel enne Teist maailmasõda olevat varemeis olnud eraldatav käigusuue, mis oma võlvitud laega andis põhjust igasugusteks oletusteks.

Kunagise vasallilinnuse asukohast 250 meetrit loodes seisab tänapäeval 1860. aastail ehitatud häärber. Eesti iseseisvuse algusaastail pärast maareformi sattus Edise mõisasüda autasuna teenete eest Vabadussõjas kindral Aleksander Tõnissoni (1875–1941) valdusse. Endisest mõisast kujunes lühikese aja jooksul eeskujulik talund. Soetati tõukari, rajati korralik aiand, taastati mõisapark, ennistati hilisklassitsistlik häärber ning loodi puukool, kust võrsunud ilupuud kaunistavad praegugi haljasalaid ja parke Tartus, Rakveres, mõni ehk veel Narvaski. Esineti põllumajandusnäitustel, kust saadi tunnustust.

Edisel on viibinud paljud nimekad riigi- ja kultuuritegelased, teiste hulgas president Konstantin Päts (1874–1956) koos Eestisse akrediteeritud välismaa diplomaatidega, kellele korraldati 1933. aastal ringsõit Eestis. Kui 1938. aastal viidi Eesti Vabariigi põhiseadus presidendile Oru lossi allkirjastada, siis peatus Riigikogu komisjon eesotsas Jüri Uluotsaga (1890–1945) Edisel, kus peeti enne seaduse üleandmist viimast korda nõu.

Praeguseks on Edise minetanud oma põllumajandusliku maine. Endisi talle ja lautu kasutavad eri haldajad. Korrastatult on säilinud üksnes häärber ning endine aitkuivati, nüüdne Valge Hobu trahter.

Valge Hobu trahter: <http://www.valgehobu.ee/?est&ajalugu> (25.04.2012).

VALDO PRAUST, Eesti mõisaportaali: <http://www.mois.ee/viru/edise.shtml> (26.04.2012).

1. Tõmmake maha märksõna, mis loendisse ei sobi. Põhjendage oma valikut.

1.1. Edise mõis, Jõhvi Mihkli kirik, Järve mõis, Oru loss

Põhjendus: _____

1.2. Eduard Taube, Georg Johann Maydell, Aleksander Tõnisson, Konstantin Päts

Põhjendus: _____
_____**2. Nimetage kaks Edise mõisale iseloomulikku tunnust ajast,**

mil mõis kuulus perekond Taubele: _____

mil mõis kuulus Aleksander Tõnissonile: _____

3. Edise mõisa ajalugu oli seotud mitme suure ajaloolise sündmusega. Seostage sündmus ja selle toimumise aeg. Kirjutage sündmuse järele dateering (1938, 1919, 1558–1583).

Maareform – _____

Liivi sõda – _____

Riigikogu komisjoni nõupidamine enne uuele põhiseadusele allakirjutamist – _____

4. Vastake küsimustele.

4.1. Edise mõis oli regioonis üks lüli kindlustussüsteemis. Kust ähvardas oht kohalikke elanikke?

4.2. Miks kaotas mõis oma kaitsetähenduse?

4.3. Kuidas mõjus regiooni arengule asjaolu, et 1920.–1930. aastail oli Edise mõis üks põllumajandusliku arengu keskusi?

Järve mõis

Kukruse lähedal Kohtla-Järve linna piiril asub Järve mõisa kindluselamu – keskaegsete kaitseehituslike väikevormide omapärane näide. Edise vasallilinnuse ja Jõhvi kindluskiriku kõrval moodustas Järve mõis tähtsa sõjalise tugipunkti Narva–Tallinna teel.

Järve (Türpsali), varem ka Torwesso mõisa kohta pärinevad esimesed andmed 1497. aastast, mil selle omanik oli Margerete Lode. Kümnekond aastat hiljem läks mõis Payküllide suguvõsale, jäädes nende valdusse 1815. aastani. Kunstiajaloolane Villem Raam on arvanud, et Payküllide kätte minnes kindlustatud mõisamaja veel ei olnud, vaid see ehitati uue omaniku Hans Payküllil algatusel 16. sajandi esimesel veerandil.

Järve mõisa peahoone (vasallilinnuse) varemed
Foto: Julia Smirnova

Linnuse rajas arvatavasti Narva või Tallinna ehitusmeister, püüdes arvestada kaht funktsiooni – elamu ja kindlus. Mõisahooned on olemuselt tornelamu, selle välisseinad on valdavalt linnusele omased ja paar meetrit paksud. Esimesel korrusel asus kelder koos kaevuga ning keldri kitsaid ja pilujaid aknaid sobis kasutada laskeavadena. Järgnesid peakorrus ja kaitsekorrus. Peakorruuse kaks ruumi erinesid nii pindala kui ka kõrguse poolest: suure võlvruumi kõrgus oli 6,9 meetrit, naaberruumis 3,5 meetrit. Erinevate kõrguste tõttu moodustus kaitsekorrusel ligi 3,5meetrine vaheruum, millel oli hoone kaitsestüsteemis tähtis roll: alt läbi põhjaseina üles ehitatud müüritrepp lõppes just tole ruumini jõudes. Seega pääses kaitsekorrusele üksnes redeliga, mis võimaldas muuta kaitsekorruse isoleeritud võitluskorruseks. Kindluselamu põhjaküljel oli kindlustatud eelhoov kõigi mõisaeluks vajalike kõrvalhoonetega.

Kunagisest kolmest korrusest on tänapäeval säilinud üksnes kaks, kuna ülemine, kaitsekorrus purustati arvatavasti Liivi sõjas (1558–1583).

Järve mõisast hakati aktiivsemalt rääkima 1958. aastal, kui mõis otsustati taastada ja rajada sinna restoran. Vasallilinnuse torniosa korrastatigi, ent kahjuks oli eelnev uurimistöo liiga pealiskaudne ning taastamise vältel hävis nii mõnigi ajalooline kõrvalhoone. Uus, põhjalikum ja läbimõeldum taastamisprojekt valmis 1975. aastal, ent jäi kahjuks lõpuni tegemata.

Portaal www.virumaa.ee: <http://www.virumaa.ee/2002/06/ve-jarve-mois/> (26.04.2012).

VALDO PRAUST, Eesti mõisaportaal: <http://www.mois.ee/viru/jarve.shtml> (26.04.2012).

VILLEM RAAM, Järve ja Purtse kindlustatud mõisamajad. – Kohtla-Järve rajoonis. Toimetanud VELLO TARMISTO. Tallinn, 1983, lk 172–187.

1. Nimetage kaks tunnust, mis suurendasid Järve mõisa kaitsevõimet.

2. Miks on mõni mõis, k.a Järve mõis, ehitatud kindlustuseks?

3. Vaadake allolevate mõisate fotosid. Millised kaks neist võisid olla nagu Järve mõis kaitseots-
tarbelised ja millised mitte? Põhjendage oma arvamust.

			
Kalvi http://www.mois.ee/viru/ kalvi.shtml	Illuka <a href="http://www.mois.ee/viru/
illuka.shtml">http://www.mois.ee/viru/ illuka.shtml	Purtse <a href="http://www.mois.ee/viru/
purtse.shtml">http://www.mois.ee/viru/ purtse.shtml	Kiiu <a href="http://www.mois.ee/harju/
kiiu.shtml">http://www.mois.ee/harju/ kiiu.shtml

Kaitseotstarbelised: _____

Selgitus: _____

Ei ole kaitseotstarbelised: _____

Selgitus: _____

4. Mis perioodid või sündmused on mõjutanud teie arvates Järve mõisa kõige rohkem?

Sündmus: _____

Mõju: _____

Sündmus: _____

Mõju: _____

Aa mõis

Looduslikult kaunis kohas ainult jalutuskäigu kaugusel Soome lahe rannast asub 18. sajandi teisel poolel ehitatud Aa mõisahooned.

Aa mõis (saksa keeles *Haakhof*) on asutatud arvatavasti 15. sajandi paiku Narva ordufoogti ametimõisana.

1630. aastal kinnistas Rootsi kuningas Gustav II Adolf (valitses 1611–1632) valduse Tallinna bürgermeistrile Georg von Wangersheimile. Wangersheimide perekonnale kuulus mõis 1787. aastani. Aa peahoone oli esialgu tagasihoidlik palkmaja, mille asemele laskis Georg Bogislaus von Wangersheim aastail 1696–1698 ehitada kivist häärberi. Tegemist on ühega vähestest Rootsi-aegsetest mõisatest Eestis, mis on ümberehitatuna säilinud tänapäevani.

Aa mõis
Foto: Tiina Kilumets

Tallinna ehitusmeistri Peter Jonase rajatud hoone palladianistlik põhiplaan sarnanes umbes samal ajal ehitatud Palmse ja paarkümmend aastat vanema Maardu mõisaga. Sellest ajast on säilinud hoone kahekorruseline keskosa. Nagu Palmseski olid ka Aa häärberil tiibosad, mis fassaadil eendusid ja tagaküljel taandusid. See oli üks esimesi lossilikult kujundatud mõisasüdameid Eestis. Arvatavasti samal ajal rajati iluaed hoone tagant laskuvatele terrassidele, mis lõppesid klindiveere all tiikidega.

Põhjasõja algusaastail Aa mõisahooned rüüstati, nii et järele jäid ainult müürid. Enam-vähem endisesse korda saadi mõis taas pärast sõja lõppu. 18. sajandi lõpul laiendati härrastemaja mahukate ühekorruseliste tiibosadega. Fassaad muudeti klassitsistlikuks. Keskosa, mis varem oli taandunud, ehitati kinni ning selle otsa pandi barokne frontoon. Sellest ajast pärinevad ka kurekujuline tuulelipp hoone frontoonil (umbes samasugune nagu Narva raekojal) ning varaklassitsistliku nikerddekooriga peauks.

Mõisale kuulus väike sadam.

1782. aastal oli mõisas 66 teenijat. 19. sajandist pärinevad moonakate majad, kus praegu on hooldekodule kuuluvad korterid.

Aastail 1787–1841 kuulus mõis Nasackinitele, alates 1889. aastast Grünewaldtidele. Sellest ajast pärinevad häärberi neli puitpitsilist historistlikku varikatust. Aa mõisa viimane omanik oli kirjanik ja vene klassikalise kirjanduse saksa keelde tõlkija Otto von Grünewaldt.

1919. aastal mõis natsionaliseeriti ning jagati mõni aasta hiljem asundustaludeks. Alates 1924. aastast tegutseb mõisahoones hoolekandeaustus, kus esimesed hoolealused leidsid peavarju juba 1923. aasta detsembris, kuigi ametlik avapidu peeti 1924. aasta jaanuaris.

1. Mis ühisjooni on Aa mõisal järgmiste ehitistega?

Palmse mõis – _____

Kadrioru loss – _____

Narva raekoda – _____

Maardu mõisa häärber – _____

2. Mis ameteid on Aa mõisa omanikud pidanud?

3. Tooge kolm näidet, kuidas on võimude vahetumine Eesti alal mõjutanud mõisa elu.

1) _____

2) _____

3) _____

4. Ühendage tabelis olevad mõisted seletustega. Kirjutage mõiste ees olev täht õige seletuse ette.

A	Maja tiibosa		Ehitise pinnakaunistus
B	Fassaad		Maja külgmine väljaulatuv osa
C	Frontoon		Itaalia arhitekti Andrea Palladio (1508–1580) loomingu- statud klassitsistlik ehituslaad
D	Nikerddekoor		Hoone esinduslik, arhitektuuriliselt rõhutatud külg (esikülg)
E	Mõisasüda		Pitsitaoline puunikerdus
F	Puitpits		Hoone esiküljel asetsev viil
G	Palladianism		Mõisa keskus parimate põllumaadega

5. Seletage mõisteid.

Foogt – _____

Bürgermeister – _____

Natsionaliseerima – _____

Asundustalu – _____

Moonakas – _____

6. Mille poolest on Aa mõis teie arvates tüüpiline ja mille poolest eripärane mõisakompleks?

Tüüpiline: _____

Eripärane: _____

Mäetaguse mõis

Mäetaguse mõis

Foto: <http://www.facebook.com-Moisahotell.jpg>

Ajalooürikutes on Peter von Tiesenhauseni rajatud Mäetaguse mõisa esimest korda mainitud 1542. aastal.

Korduvalt omanikke-rentnikke vahetanud mõis müüdi 1736. aastal Liivimaa maanõunikule Otto Fabian von Rosenile (1683–1764), kes on Eesti ajalukku läinud eeskätt omanimelise deklaratsiooniga. Rosenite nimel püsis mõisavaldus ligi kaks sajandit. Mõisa viimane omanik oli Konstantin von Rosen.

Praegune Mäetaguse härrastemaja ehitati Eugenius Octave von Roseni ajal 1796. aastal. 1890. aastal tehti peahoones ulatuslik remont, sellest ajast pärineb nii peahoone praegune planeering kui ka enamik kõrvalhooneid. Restaureeritud klassitsistlik härrastemaja on väga esinduslik, paistes silma mitmekesiselt kaunistatud interjööoriga. Erilist tähelepanu väärivad kahe sajandi vanused tammepuust uksed, *secco*-tehnikas laemaal ja rikkalik strukkkdekoor: ruumide seintel on pärja- ja palmetimotiividest friis, lagesid ääristab loorberilehtedest vöö.

Mäetaguse on üks Ida-Virumaa väärtuslikumaid mõisaansambleid, mis koosneb kümmekonnast hoonest. Peahoones töötab tänapäeval Mäetaguse vallavalitsus, endises valitsejamajas on perearstikeskus, meiereis saun ja viinavabrikus rahvamaja. 2006. aasta jaanuaris avati endises tallistõllakuuris mõisahotell Meintack.

Mõisaansamblit ümbritseb iidne üle 10 hektari suurune mõisapark. Mõisast mõni kilomeeter loodes kõrge künka tipus seisab von Rosenite neogooti stiilis matusekabel.

Kultuurimälestiste riiklik register: <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=13960> (22.11.2012).
VALDO PRAUST, Eesti mõisaportaal: <http://www.mois.ee/viru/maetaguse.shtml> (22.11.2012).

1. Millega on Eesti ajalukku läinud Otto Fabian von Rosen?

2. Mis on mis? Ühendage paarid joontega.

Secco-tehnika	Kiiresti kivistuvast pastataolisest kipsi, liiva ja lubja segust kaunistus, kipskrohv
Strukkkdekoor	Tehnikat tuntakse kui nn kuiva freskot, mille puhul võib töö lõpetada kuival pinnal, näiteks temperavärvidega peale maalides
Palmett	Seina horisontaalselt liigendav ehisvööt
Friis	Püüe taaselustada keskaegseid arhitektuurivorme vastandina 19. sajandil valitsenud uusklassitsismile
Neogootika	Antiikajast pärinev palmilehetaoline ornamendimotiiv

3. Tooge näiteid, mis illustreeriksid järgmisi väiteid.

Mõis kui majandusüksus ja ettevõtte – _____

Mõis kui haldusüksus ja territoorium – _____

Mõis kui hoonekompleks (mõisasüda) – _____

Mõis kui maastikukujundusobjekt – _____

Mõis kui esinduslik elamu (peahoone) – _____

Mõis kui piirkonna eluolu ja kultuuri keskus – _____

Tänapäevane mõis – _____

Kõrkküla kivirist

Aseri vallas Kõrkkülas Tallinna–Narva maantee servas seisab raidkirjadega paekivirist. See on püstitatud Rootsi teenistuses olnud vene bojaarile Vassili Rosladinile, kes langes selles paigas 1590. aastal.

Liivi sõda (1558–1583) lõppes Rootsi ja Venemaa jaoks Pljussa vaherahuga, mis jättis Ingerimaa Rootsile. Aastail 1590–1595 püüdsid venelased kaotatud alasid tagasi vallutada ning piirasid 1590. aasta jaanuari lõpul ja veebruari algul Jaanlinna ning Narva taas sisse: piiri kaitsnud Rootsi korpus taandus pärast rasket lahingut Vene eelväega Rakverre ning 2. veebruaril jõudsid päralt venelaste põhiväed. 4. veebruaril alustati Jaanlinna ja Narva pommitamist piiramissuurtükkidest. Samal ajal saadeti ratsaväeüksused rüüstama Rakvere ümbruse külasid, kus asus laagris rootslaste peavägi. Üks Vene ratsasalk põrkas 4. veebruaril Varja ning Pikaristi vahel kokku Rootsi väesalgaga. Selles lahingus Vassili Rosladin langeski.

Vassili Rosladin oli asunud Rootsi kuninga teenistusse 1582. aastal, kui rootslased piirasid Ingerimaal Koporje kindlust. Tolle ajastu mõistes polnud selles midagi erandlikku, sest aadlikul oli õigus valida, kelle lipu all ta teenib. Vene aadli jaoks muutus olukord Ivan IV Julma valitsemisajal (1547–1584), mil riiki tsentraliseeriti julmade meetoditega ning tsaari opritšnikute repressioonide all kannatasid nii lihtsurelikud kui ka ülikud. Rootsi poolel teenimist tõlgendati nüüd kui tsaari reetmist.

Moskva karmi kätt said eriti valusalt tunda Novgorodi bojaarid, kes olid seni nautinud võimu ja vabadusi. Sealse aadli emigratsioon saigi hoogu Liivi sõja ajal ning sellele järgnenud aastail. Rootsi pagesid Novgorodi bojaarid Vassili Rosladin ja Pjotr Rosladin, Leonti Nassakin, Neždan Krasulin, Nikon Ušakov, Fjodor Voronov ja Ivan Voronov, Dimitri Kalegin ja Andrei Kalegin, Nikolai Ovtšõn, Josif Semenskoi, Afanassi Saburov, vürstid Georgi Andomski, Aleksander Tšerkasski, Afanassi Belski jt. Rootsi kuningas läänistas neile maid Eestimaal. Näiteks on Hiiumaalt Liivi sõja lõpust ja sellele järgnevast ajast tõepoolest teada ebaproportsionaalselt palju Rootsi poolele läinud vene ja tatari teenistuslasi – Baranovite kolm venda (kuuest), üks Nassakin, üks Putilov, kolm Rosladinit jne. See on seletatav ka tõsiasjaga, et Hiiumaal eramõisaid enne Liivi sõda peaaegu polnud, sestap oli riigil seal lihtsam vaba maad leida ja läänistada kui mandril. Näiteks on Rosladinite puhul kindel, et neid ei sidunud varem Hiiumaaga midagi; nende teenismõisad olid asunud nn Vadja viiendikus.

Aastail 1590–1595 peetud Vene-Rootsi sõja lõpetas rahuleping, mis sõlmiti 18. mail 1595. aastal Täyssinäs (tänapäeval Izvoz), mis jääb Narvast kirdesse. Rootsi loovutas Venemaale Ingerimaa ning Käkisalme lääne, mis olid saadud Pljussa vaherahuga. Määrati kindlaks Vene-Rootsi piir Soomest kuni Põhja-Jäämereni. Täyssinä rahu oli Vene-Rootsi suhete aluseks kuni järgmise sõjani (1609–1616) ja Stolbovo rahuni (1617). Järgmine migratsioonilaine Novgorodist Rootsi saigi teoks neile sündmustele järgnenud aastail, mil Ingerimaa taas Rootsile kuulus.

Kõrkküla kivirist
Foto: Tiina Kilumets

ANDRES ADAMSON, Hertsog Magnus ja tema „Liivimaa kuningriik”. Doktoriväitekiri. Tallinn, 2009.

ANTS NURK, Ajaloonurk: Aa ja Varja kandi külade ajaloo. – Lügane Uudised, 2009, 20.

Владимир Алексеевич Волков. Войны и войска Московского государства. Москва, 2004: http://www.world-history.ru/events_about/1602/2123.html (25.04.2012).

Saka mõis

Ajaloolisse Lüganuse kihelkonda, tänapäeva Kohtla valda, jääb Saka küla, mille kohta on kasutatud mitut nimevormi: Satzae, Satze, Szacke, Sackekülle, Grodt-Sacke, Sakka, Sackhof. Saka küla on mainitud 1241. aasta „Taani hindamisraamatus“.

Saka mõis on asutatud keskajal, kuid paiknes esialgu praegusest mõisast paar kilomeetrit ida pool ning seda kutsuti Väike-Sakaks. Von Wrangellidele ja von Taubedele kuulunud mõis oli välja ehitatud vasallilinnuse ehk kindlustatud mõisahoonena, mis on tänapäevaks hävinud.

Saka mõis
Foto: Tiina Kilumets

Suur-Saka (*Gross-Sack*) rajati 17. sajandil pärast seda, kui Rootsi kuningas Gustav II Adolf (valitses 1611–1632) kinkis sealsed maad 1626. aastal Šotimaalt Aberdeenist pärit Jürgen (Jöran) Leslie'le. Teada on, et aastail 1627–1649 oli Leslie Narva raehärra, ent elas peamiselt oma läänis Sakal. Pärast Jürgen Leslie' surma 1651. aastal läks Saka üle tema pärijaile, jäädes nende kätte 120 aastaks.

1748. aastal müüdi mõis Katharina Margaretha von Wrangellile, kes oli pärit kuulsast Pufendorffide perekonnast – tema isa oli Rootsi kantsler ning Taani riiginõunik Esaias von Pufendorff. Wrangellide valdusesse jäi Saka mõis 1808. aastani, kuulus seejärel Tollidele ja läks siis Löwis of Menarite kätte – algul pandimõisana, seejärel pärusvaldusena. Saka omandanud Peter Fromhold von Löwis of Menar (1768–1829) oli ühtlasi Löwis of Menarite Eestimaa liinide rajaja, kes võeti 1827. aastal ka Eestimaa matriklisse. Teatavasti võis alates 1783. aastast rüütlimõisa omanik olla üksnes kohalikku rüütelkonda immatrikuleeritud aadlik. Rüütlimõisa suurus pidi Eestimaal olema 450 tiinu, sellest 150 tiinu põllumaad ning peale selle heina- ja karjamaa.

Kui Peter Fromhold von Löwis of Menar Sakal kaks aastat pärast mõisa omandamist suri, oli mõis kümme aastat pärijate ühisvalduses, kuni läks Oscar Gustav Woldemar Konrad von Löwis of Menari (1813–1888) kätte. Praeguse, aastail 1862–1864 loodud Saka mõisahoonel laskiski ehitada pikaajaline Eestimaa maanõunik Oscar Gustav Woldemar Konrad von Löwis of Menar.

Mõisaomanike tausta teades võiks eeldada ehitises Šoti mõjutusi, kuid säilinud peahoone on pigem itaalia neorenessansi näide, mis erineb oluliselt enamikust Eesti mõisatest. Lamedate katustega hoonel on kitsaste kõrgete akendega kesk torn, mis kujutab vestibüüli valgimikku. Saka võis olla ka eeskujuks 30 aastat hiljem lähedusse ehitatud villalaadsele Oru lossile.

Kui viimased Löwis of Menarid 1939. aastal Saksamaale ümber asusid, muutus oluliseks mõisa strateegiline asukoht Soome lahe kõrgel kaldal. Saka mõisas ja pargis jõudsid tegutseda nii Eesti rannakaitsepatari, Saksa väed (1941–1944) kui ka Nõukogude piirivalve. Teise maailmasõja järel elasid sakslastest mõisaparki maha jäänud barakkides Nõukogude Liidust Kohtla-Järve põlevkivikeemiakombinaadi ehitusele saabunud noored. Pärast Nõukogude sõjaväe lahkumist 1992. aastal jäi Saka peremeheta, kuid on tänapäeval üks vähestest Eesti mõisakompleksidest, mis on tervikuna taastatud.

1. Tooge kaks näidet, kuidas mõjutas võõrvõimude vahetumine mõisa elu.

- 1) _____
 2) _____

2. Selgitage „Taani hindamisraamatu” kui ajalooallika tähtsust Põhja-Eesti mõisakultuuris.

3. Rüütlimõisa omanikul (mõisavanemal) oli oma mõisa territooriumil kohtu- ja politseivõim (mõisapolitsei) ning maksuvabadus, ainuõigus pidada veskit (kuni aastani 1871) ja kõrtsi, põletada viina (kuni 1900), pruulida õlut ning pidada jahti (kuni 1916). Rüütlimõisad olid kuni 1881. aastani vabastatud maamaksust, muudest otsestest maksudest ning majutuskohustusest; nad maksid ainult kohalikke ja kirikumakse. Samaaegu pidi mõisavanem osa võtma maapäevast ning täitma valitud või määratud omavalitsusameteid. Samuti oli mõisaomanikul hulk naturaalmajanduslikke koormisi, nagu teede- ja sillaehituskohustus jms.

Kirjutage tabelisse, mis loetletuist olid rüütlimõisa omanike privileegid ja mis kohustused.

Rüütlimõisa omanike privileegid	Rüütlimõisa omanike kohustused

4. Põhjendage, miks kuulus Saka mõis sõjaväe huvipiirkonda.

5. Mille poolest on Saka mõis teie arvates omalaadne vaatamisväärsus? Põhjendage oma seisukohta.

6. Seletage mõisteid.

- Maanõunik – _____
 Läänivaldus – _____

7. Neorenessanss on üks historitsismi alaliike. Uurige välja, millised Eesti mõisahooned on veel ehitatud samas stiilis.

Illuka mõis

Illuka külast pärinevad esimesed teated 1424. aastast, mil küla nimi oli Soomevere (ka Samover, Somover).

Illuka mõis (saksa keeles *Illuck*) on rajatud 1657. aastal. Illuka esimene omanik oli Lodede suguvõsa Kukruse liin. Võimalik, et Illuka mõis sündiski Lodede päranditüli vältel. Gerhard von Lode (1606–1659) koostas 1657. aastal testamendi, millega jättis ühele pojale Gerhardile Illuka, kuhu oli äsja rajatud mõisakoht. Pojad protesteerisid küll isa testamendi vastu, kuid Illuka mõis jäi püsima.

Illuka mõis

Foto: <http://www.illuka.ee>

Mõisa elust on säilinud mitu põnevat allikat. Neist selgub näiteks, et 1805. aastal sai Illuka mõisa sulane palka 4 vakka rukist, 4 vakka otra ja vajalikud rõivad. Mõisa teenijatüdrukud said 2 vakka rukist ja 2 vakka otra (1 tallinna vakk = 3 külimittu = 36 toopi = 47,88 liitrit) ning samuti vajaminevad rõivad.

19. sajandi lõpul, kui mõis kuulus Dieckhoffidele, ehitati mõisasüda senisest esinduslikumaks. Aastail 1885–1888 rajati Friedrich Modi projekti järgi uus esinduslik historitsistlik peahoone, millel on neogooti astmikviil ning neorenessansile omased kaaraknad. Umbes samal ajal uuendati enamik kõrvalhooneid. Illuka häärberi lõunaküljele jäi suur park.

Luteri koguduse eestseisjaina oli Dieckhoffide huvides arendada kohalikku luterlikku usuelu. Kartes vene õigeusu mõju kasvu, palusid nad konsistooriumilt luba ehitada uus luteri kirik, mis pidi kerkima 100–150 meetri kaugusele õigeusu kirikust. Koostati eelarve, lepiti kokku hoone põhiplaan ning 14. mail 1885. aastal pühitseti nurgakivi. Eestimaa kindralkuberner vürst Šahhovskoi (1852–1894) peatas aga ehituse ettekäändel, et selleks ei küsitud õigel ajal siseministeriumi luba. Veelgi enam – pooleliolev kirik lõhuti maha. Õnneks on säilinud fotod, millelt on näha, kui kaugele oli töödega jõutud. Dieckhoffid protesteerisid Šahhovskoi tegevuse vastu, kuid kohalikud elanikud neid ei toetanud.

1912. aastal omandas Illuka mõisa Claus von Nottbeck, kes elas seal 1921. aastani.

Illuka mõisas oli 20. sajandil lisaks peahoonele palju kõrvalhooneid: tall, karjalaut, sulaste maja, meierei, ait, veidi eemal sepikoda, mitu küüni, kuivati ja rehi. Hoolitsetud oli ka mõisapark. Illukal peeti 60 piimalehma, 3 pulli, 70 noorlooma ning 30 tööhobust. Mõisapõldudel kasvatati ristikut, rukist, kartulit ja suvilja. Illuka mõisale kuulus Dubniku karjamõis Iisaku kihelkonnas. Osa mõisa toodangust müüdi regulaarselt Peterburi. Mõisasulase aastapalk oli 20. sajandi alguses 150 rubla ning mõisatüdrukul 115 rubla. Võrdlusena võib öelda, et hea piimalehm maksis tol ajal turul 75–85 rubla ja tööhobune 115–125 rubla.

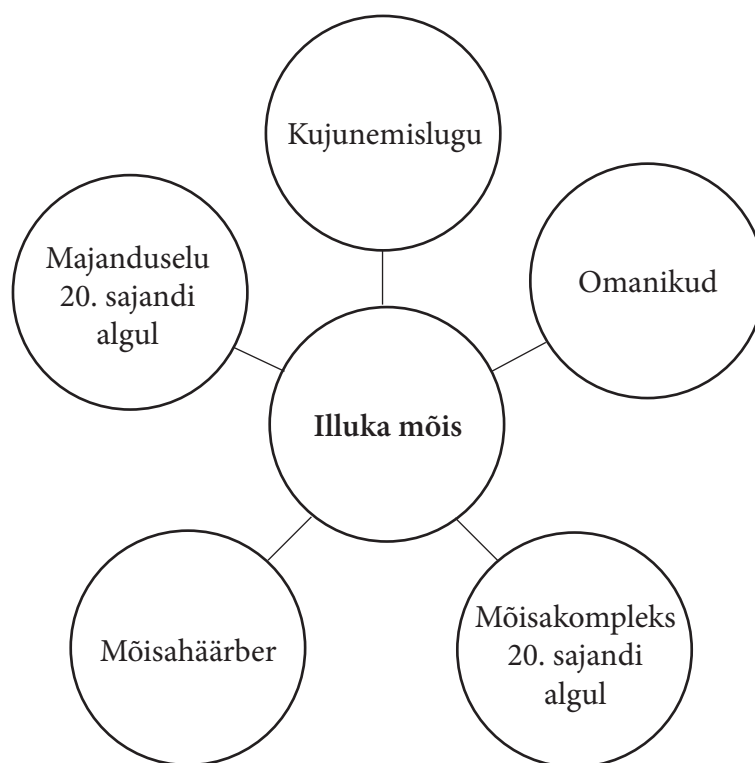
Alates 1921. aastast on Illuka peahoones tegutsenud kool. Häärberi taha mõisapargi serva on ehitatud mahukas spordi- ja toitlustuskompleks. Säilinud on mitu kõrvalhoonet, kuid need on vähemal või rohkemal määral ümber ehitatud.

Arhiivikool: http://www.eha.ee/arhiivikool/index.php?tree_id=107 (22.11.2012).

Illuka kool: <http://www.illuka.ee/illukakool/mois> (22.11.2012).

VALDO PRAUST, Eesti mõisaportaal: <http://www.mois.ee/viru/illuka.shtml> (22.11.2012).

1. Koostage Illuka mõisa kohta skeem.

2. Arvutage, mitu liitrit rukist teenis sulane ja kui palju mõisateenijanna. Millest oli tingitud palkade erinevus?

3. Mis ajal oli Eestimaa kindralkuberner vürst Šahhovskoi? Nimetage veel Šahhovskoi algatatud ettevõtmisi vene õigeusu positsioonide kindlustamiseks.

4. Nottbeckide perekond immatrikuleeriti Eestimaa rüütelkonda alles 20. sajandi alguses. 1909. aastal immatrikuleeriti Clausi vanem vend Bertold ja 1912. aastal Claus. Eestimaa rüütelkond nõudis vendadelt hulga pabereid, mis kirjeldasid suguvõsa ajalugu. Neist dokumentidest selgub, et tegemist on vana Tallinna raehärrade perekonnaga, mis algselt on pärit Münsterist Westfaalis. Dokumentide hulgas on näiteks Niguliste kirikuraamatust tehtud väljakirjutused Nottbeckide sündide, surmade ja abielude kohta, linnapea dr Friedrich Georg von Bunge kiri, milles ta kinnitab mitmesuguseid suguvõsaga seotud asjaolusid, ning ülevaade suguvõsale kuuluvatest mõisatest.

Mida tähendab immatrikuleerimine rüütelkonna nimekirja?

Narva bastionid

Ehkki tulirelvadele oli üle mindud juba orduajal, olid Narva kaitseehitised jäänud peaaegu moderniseerimata ja lootusetult vananenud. Liivi sõja lõpus linna hõivanud rootslased mõistsid seda suurepäraselt, mistõttu kuningas Johan III (valitses 1568–1592) andis kohe pärast Narva vallutamist 1581. aastal käsu alustada uuendustöid.

Narva kaitseehitiste moderniseerimisel tugevdati esmalt olemasolevaid kindlustusi, muu hulgas rajati vana linnamüüri nurkadesse seniste keskaegsete tornide asemele mullaga täidetud tornid ehk basteid. 1620. aastail alustati kaitseehitiste viimase sõna ehk bastionide ehitamist, mis tähendas basteide edasiarendust – erinevalt ümaratest basteidest sai kandiliste seintega bastionide külgi kahuritulega paremini kaitsta.

Bastionide rajamine nõudis ennenägematuid ressursse: 17. sajandi lõpus töötas ehitusel pidevalt 1500 meest. Ehitustööd nõudsid palju raha, neile kulutati üle 40 000 riigitaalri aastas. Võrdluseks: Tallinn sai aastas alla 20 000 taalri, Tartu ja Pärnu 7000 riigitaalrit. Kokku läks Narva bastionide ehitamine Rootsi riigile maksma ligi 900 000 riigitaalrit. Ent kulu polnud asjatu – Narva sai endale ühe võimsama kaitsesüsteemi tollases Põhja-Euroopas.

Narva bastionid on Dahlbergi süsteemi järgi kõrgete ja võimsate esiseintega ehk fassidega. Bastionide seintes oli linna kaitsjaile üle 1,5 kilomeetri võlvidud käike ehk kasematte, mis olid Narva bastionides (välja arvatud Gloria) kahekorruselised, kaks meetrit laiad ja 2–2,5 meetrit kõrged. Valgus pääses kasematti laskeavadest, mis ehitati 7meetriste vahedega, kahuritele laiamad ja püssidele kitsamad. Iga laskeava juurde rajati ventilatsioonilõõr, mille kaudu juhiti välja püssirohusuits. Kasemattide välisseinte paksus oli paar meetrit, neid kaitses vallikraavi vastasküljel asunud muldvall, mis takistas vaenlasel kahurituld otse bastioni seina vastu juhtida.

Rootslased jõudsid kaheksast kavandatud bastionist valmis ehitada kuus ja lisaks bastionilaadse kindlustuse Spes ('lootus'), mis asus linnuse lõunamüüri ees. Põhja poole ehitati uus värav – Kuningavärav, millest kujundati linna peavärav ning mida 18. sajandil hakati kutsuma Imperaatorivärvaks. Alles jäid senised Veevärav ja Uus värav (hilisem Pimevärav).

Valmis ei jõutud Wrangeli bastionist kavandatud bastioni Pax ('rahu'), samuti linnuse kirdenurka kavandatud poolbastioni Justitia ('õiglus'). Bastionide kaitseks kavandatud viiest raveliinist (kolmnurkse põhiplaaniga kaitseehitise kindluse välisküljel) jäi rootslastel ehitamata kolm, ka läänvärav valmis alles Vene võimu ajal 1822. aastal. Värav asus samas kohas, kust Venemaa poolt tulija tänapäevalgi Narva siseneb. Uus värav nimetati Peeter I värvaks, siit sai nime ka Peetri plats.

Tänapäeval on bastionidest paremini säilinud just jõepoolses küljes asuvad Pax (Wrangel), Victoria ja Honor, Vestervalli tänava lõpuosas asuv Gloria, linnuse edelanurka jääv Fortuna ning Peetri platsi läheduses paikneva Triumphilõunapoolne sein.

Bastionid Pax ja Victoria
Foto: Julia Smirnova

Narva bastionide virtuaaltuur eesti, vene, inglise ja saksa keeles: <http://bastion.narva.ee/> (26.04.2012).

Narva Muuseum: http://www.narvamuseum.ee/?next=kindlustused&menu=menu_ajalugu (26.04.2012).

ANDRES TOODE, Narva ja Ivangorodi kindlused. Koostanud MERIKE IVASK ja ANDRES TOODE. Narva, 2007.

1. Ühendage joontega õige ehitusetapp ja sajand.

Sajand	Ehitusetapp
14. sajand	Ehitati kuus bastioni ja bastionilaadne kindlustus Spes (Lootus)
14.–15. sajand	Linnus ehitati vajadustest lähtuvalt ümber konvendihooneks
17. sajand	Algas kivilinnuse ehitus

2. Otsige tekstist nimetused.

Bastionilaadne kindlustus – _____

Põhja poole ehitatud värav – _____

Bastion, millel on kaks nime – _____

Bastion, mis asub Peetri platsile kõige lähemal – _____

3. Nimetage kaks Narva bastionidele iseloomulikku tunnust.

1) _____

2) _____

4. Vastake küsimustele.

4.1. Miks pöörasid rootslased nii palju tähelepanu Narva kindlustamisele ja kulutasid palju vahendeid Narva bastionide ehitamiseks?

4.2. Mis tegi Narva bastionide süsteemi nii tugevaks?

4.3. Kuidas on bastionide süsteemiga seotud järgmised isikud?

Johann III – _____

Dahlberg – _____

Narva raekoda

Narva raekoda on Eesti esimesi barokkehitisi, esindades varaklassitsistlikku suunda. Raekoda oli barokse Narva kõige esinduslikum ühiskondlik hoone.

Raekoja ehitamiseks Narva andis käsu Rootsi kuningas Karl XI (valitses 1660–1697), ehituse aluseks võeti Lübecki meistri Georg Teuffeli projekt. Tööd alustati 1668. aastal ning hoone valmis kolm aastat hiljem, kui torni tippu paigutati maalermeister Grabbeni kullatud sepistöona tuulelipp – valvsuse sümbol kurg.

Siseviimistlusele kulus veel neli aastat. Edaspidi asetati müüriviilule kell, lõpetati esindusliku trepi ehitus ning paigaldati Stockholmist kohale toodud portaal. Viimaseks valmisid 1687. aastal trepi kunstipärane sepisvõre, mis oli sel ajal kullatud, ning uksekoputi.

Narva raekoda oli kahekorruseline, toetus eriti kõrgele soklikorrusele ning lõppes poolkorrusega. Kõrguse ja pikkuse suhe oli klassitsistlik, kuid kõrge kelpkatus rõhutas kompaktse fassaadi rõhtsust. Peafassaadi liigendasid läbi kahe korruse ulatuvad pilastrid ja lihtsad avarad aknad nende vahel. Hoone keskohta rõhutas kahelt poolt tõusev vabatrepp, mis juhtis portaalini. Selle kohal paiknes vapikilp ning allegooriline skulptuurigrupp: Öiglus kahe lamava voorusefiguuri vahel. Saali laes oli barokne plafoonmaal lõuendil, millel olid allegoorilised kujutised ladinakeelsete kirjadega „*Vivens moriens*” (‘elu ja surm’), „*Semper ubique*” (‘alati kõikjal’), „*Victoria*” (‘võit’), „*Loco et tempore*” (‘koht ja aeg’).

18. ja 19. sajandil tehtud ümberehitused raekoja arhitektuurset ilmet ei muutnud. Hoones asusid endiselt magistraadi koosolekusaal, kohtusaalid, arhiiv ja väiksemad ametiruumid.

1944. aastal raekoda põles ning restaureeriti 1950. aastate lõpus esialgu pioneeride paleeks. Hoone rekonstrueerimist raekojaks alustati alles 1976. aastal.

Tänapäeval on Narva raekoda kolmekorruseline paekivist ehitus, mis toetub kõrgele soklikorrusele. Taastatud on kõrge kelpkatus koos saleda torni ja barokse tornikupliga. Aknad asuvad Narva barokkhooneile tüüpiliselt välisseinaga ühel tasapinnal.

Narva raekoda kaunistab tänapäevalgi portaal, mille kolm naisfiguuri iseloomustavad kolme eetilist printsiipi – Öiglust, Tarkust ja Mõõdukust, seega printsiipe, millest pidi lähtuma raekojas toimetatav kohtumõistmine. Naisfiguuride vahele on paigutatud Narva ajalooline vapp: sinisel kilbil mõök, saabel ning kolm kuuli, mis sümboliseerivad linna tähtsust kindlusena ida (saabel) ja lääne (mõök) piiril. Piirilinna sümbolite vahel on kujutatud kaks kala. Ühe seletuse järgi tähistavad need Narvale antud kalapüügiõigust. Rahvajutt kinnitab aga, et Peeter I olevat linnavappi kinnitades öelnud „Vaikige kui kalad!”, tahtes sellega rõhutada vajadust olla sõnakuulelik uuele võimule.

Viimased aastad on Narva raekoda seisnud tühjana, plaanis on renoveerida see linnavalitsuse esindushooneks.

Narva raekoda
Foto: Julia Smirnova

JEVGENI KRIVOŠEJEV, Narva juht. Tallinn, 1973, lk 76–78.

Narva Muuseum: http://www.narvamuseum.ee/?next=vanalinn&menu=menu_ajalugu (26.04.2012).

Portaal www.virumaa.ee: <http://www.virumaa.ee/2004/04/ve-narva-raekoda/> (26.04.2012).

1. Tähistage ristiga (X) barokkstiilile iseloomulikud tunnused. Toetuge oma teadmistele ja Narva raekoja fotodele.

... Ulatuslikud sammastikud, skulptuuride rohkus fassaadidel ja sisustuses

... Ehised sammastel (voluudid) ja seinapiilarid

... Iseloomulikud detailid – atlant (mehekujuline tugisammas), karüatiid (seisev naisekuju tugisambana)

... Hoone suhtes täisnurksed, nooljad (kõrged ja teravad) võlvid

... Keeruline tugisammaste karkass-süsteem ja ribiline võlv

2. Seletage mõisteid.

Portaal – _____

Soklikorrus – _____

Kelpkatus – _____

Fassaad – _____

Pilaster – _____

3. Tähistage loetelus ristiga (X) üks õige vastus.

Ajaloolisel Narva vapil on kujutatud sinisel kilbil mõök, saabel ning kolm kuuli. See sümboliseerib:

... linnaelanike sõjakust;

... linna rikkust;

... linna tähtsust kindlusena ida (saabel) ja lääne (mõök) piiril.

4. Nimetage riigid, mille koosseisu Narva kuulus tabelis nimetatud aastal toimunud sündmuse ajal.

Aasta	Sündmus	Riik
1668	Algab Narva raekoja ehitus	
1722	Peeter I kinnitab linna vapi	
1960–1963	Narva raekoda restaureeritakse	

5. Uurige ise edasi. Kuidas kasutatakse Narva raekoda tänapäeval?

1) _____

2) _____

3) _____

Vaivara vana kalmistu

Vaivara küla on esimest korda mainitud 1499. aastal. Vaivara kirik valmis 1776. aastal. Vaivara vanale kalmistule hakati matma pärast 1782. aastat, kui keisrinna Katariina II (valitses 1762–1796) keelas matmise kirikute juurde.

Kalmistul on Vaivara mõisnike Korffide hauaplatsi ja kabeli jäänused, siia on maetud hulk põlisvaivaralasi.

Teise maailmasõja ajal juulis–augustis 1944 kulges üle Vaivara kalmistu rindejoon – Sinimägede läänepoolseim kaitseliin. Kalmistu asub künnisel, mis pakkus varjevõimalust. Kalmistu lääneserva ehitati punkrid ning kalmistu varjus hoiti tankitõrjekahureid ja -rakette. See oli 20. Eesti diviisi 47. rügemendi 1. pataljoni kaitsepositsioon. Kalmistu ees olid kaevunud rügemendi Danmark võitlejad. Kalmistu taga varjunud tankide rünnakust oli suur abi 29. juulil, kui Grenaderimägi oli langenud ja punavägi oli ümber haaramas ka Tornimägi.

Lähivõitlust kalmistul siiski ei peetud, küll kannatas see aga ägeda kaugtule tõttu. Viimasest annavad tänapäevalgi tunnistust arvukad killuaukud vanades raudristides.

Võssakasvanud ja poolenisti unustatud vana kalmistut hakkasid vaivaralased korrastama 1986. aastal ning see töö lõpetati aktiivsete inimeste eestvõttel 1990. aastate teisel poolel. Taastatud piirdeaiast on kujundatud ainulaadne mälestusmüür, kus on jäädvustatud hulk Narva rinde lahinguis langenud sõdureid, Vaivarast võrsunud kultuuritegelasi (pastorid, õpetajad, vallategelased) ning sõja ajal hävinud ühiskondlikke hooneid (Peeterri kirik). Surnuaia lähistel on mälestuskivi, mis tähistab aastail 1869–1931 tegutsenud kihelkonnakooli asukohta.

Mõnisada meetrit kaugemal märgib tagasihoidlik mälestuskivi kunagise kihelkonnakiriku asupaika. Vaivara kaunis sammasportaaliga ja ümartorniga 425 istekohaga kirik ehitati Laagna mõisniku Karl von Sieversi eestvõttel. Kirikusse evakueeriti rinde lähenedes kooli varad. Ometi oli kirik esimesi hooneid, mis juba veebruaris 1944 tabamuse sai ja tulekahjus hävis. Et kiriku asukoht jäi sõja järel kruusakarjääri sisse, on maastik selles paigas tundmatuseni muutunud.

Vanast kalmistust üle maantee asub nn uus kalmistu, kuhu on maetud aastast 1902. Sillamäe linna matmispaigana on see hiljem kiiresti laienenud. Kalmistu vanemas osas paikneb Vabadussõja mälestusmärk, mis avati 1924., lõhuti 1940. ning avati taas 1991. aastal. Selle on algselt kavandanud tuntud kujur Voldemar Mellik (1887–1949), kes on loonud kaksteist Vabadussõja ausammast terves Eestis, sh Narva oma. Traditsioonilises laadis skulptuur kujutab isa, kes hoiab kätel surevat poega. Mälestusmärgi kivist alusesse on raiutud Vaivara kihelkonna kaotused Vabadussõjas – 25 hukkunu nimed. Uuel kalmistul paikneb kaks mälestusmärki Nõukogude armee langenud võitlejatele. Tornimäe jalami ühishaudadesse on maetud 12 000 hukkunud punaarmee last.

Vaivara vana kalmistu mälestusmüür
Foto: Tiina Kilumets

1. Seostage Vaivara kalmistuga järgmised märksõnad: kodanikualgatus, ajalooline traditsioon, memoriaal, lahingupaik, Vabadussõda, Nõukogude armee.

Näiteks: *Kodanikualgatuse korras taastati vana kalmistuosa ning korrastati kalmistu piirdemüür.*

2. Kirjeldage näite alusel Vaivara kalmistul puhkava mõisniku rolli kohalikus kogukonnas.

Teoorjuse olevat Vaivaras 1868. aastal (teistel andmetel 1869. a) kaotanud parun Konstantin Korff. Ta hakanud selle järgi mõisa maa-alasid suurendama, laastades metsi heinamaadeks ja põlluks. Ka uusi rendikohti tulnud selle tõttu juurde. Teoorjuselt raharendile üle minnes kutsunud Korff valla peremehed mõisa kokku kontrahte vastu võtma. Lepinguile mõistnud ainult kaks meest tervest vallast oma nime alla kirjutada, need olnud Orgu Mihkel ja tema vend. Kõik teised peremehed tõmmanud ristid tekstile alla. See juhtum jätnud parun Korffisse sügava mulje, nii et ta otsustanud kooli asutada. Mõisa külje all asuv kõrts kui hariduse vaenlane pandud kinni. Nõnda asutatud 1869. aastal Vaivara kihelkonnakool. Selle kõrval asutatud veel Undinurga külla tavaline külakool mõisateenijate lastele. Esimese õpetajana töötas Vaivara kihelkonnakoolis Heinrich Masing, kes õpetas üksi kõiki klasse samas klassitoas. 1872. a algul saatis Korff Masingu omal kulul Saksamaale edasi õppima.

(Interaktiivne õppeprogramm Radar: <http://www.folklore.ee/radar/story.php?area=Vaivara&id=318>)

3. Kirjeldage lisalehel näite alusel, kus asub Eestis veel Voldemar Melliku Vabadussõja monumente.

4. Leidke mälestusmüürilt kolm näidet Teises maailmasõjas võidelnud väeosade kohta, kellele on paigaldatud mälestustahvlid. Kes need tahvlid paigaldas?

Väeosad, kelle auks on paigaldatud mälestustahvlid	Isikud (organisatsioonid), kes on jäädvustanud langenute mälestust

5. Miks jäi Vaivara kalmistu pärast Teist maailmasõda korrastamata? Leidke erinevaid võimalikke põhjendusi.

6. Mis teeb Vaivara kalmistust ajalooliselt väärtusliku paiga? Põhjendage oma arvamust näidete toel.

Otto Wilhelm Masing (1763–1832)

1788. aastast töötas kõigepealt Lüganusel ning seejärel aastail 1798–1815 Viru-Nigulas pastorina valgustuslik kirjanik, ajakirjanik ja keelemees Otto Wilhelm Masing.

Otto Wilhelm Masing sündis 8. novembril 1763. aastal Põhja-Tartumaal Lohusuu abikiriku eestlasest köstri pojana. Tema ema pärines rootsi aadliperekonnast. Üldhariduse omandas Masing Narvas ja Saksimaal Torgaus, kõrghariduse Saksimaal Halle ülikooli usuteaduskonnas. Pärast ülikooli lõpetamist töötas ta esialgu mõne aasta Põhja-Eestis koduõpetajana, asudes seejärel pastoriks Lüganusele. Viru-Nigulast lahkumise järel, 1815. aastast kuni surmani, töötas Masing pastorina Äksis. 1821. aastal sai temast ühtlasi Tartumaa praost. Äksis surnud Otto Wilhelm Masing on maetud Tartu Raadi kalmistule.

Masing nagu teisedki valgustajad seadis oma kirjanduslikule tegevusele puhtpraktilised eesmärgid: anda talupojale uusi teadmisi, õpetada teda oma peaga mõtlema ning elu arukalt korraldama. Ta koostas kooliõpikuid ja kalendreid, tõlkis eesti keelde seadusi ja ametlikke määrusi, avaldas kirjutisi Johann Heinrich Rosenpläneri (1782–1846) ajakirjas „Beiträge...” ning tegi kaastööd Tartu ja Riia saksakeelsetele ajalehtedele. Tema tähtsamad teosed on „Pühhapäwa Wahheluggemissed” (1818), millega ta pani aluse eesti aimekirjandusele, ja Marahwa Näddala-Leht (1821–1823, 1825), mis on eesti esimene järjepidevamalt ilmunud ajaleht. Masingu sulest pärineb ka esimene eestikeelne essee „Ühe põhjendamatu ning ebaõiglase väite ümberlukkamine”, mis ilmus eesti keele õppevahendiks mõeldud brošüüris „Ehstnische Originalblätter für Deutsche” (1816). Tema luuletustest on tuntuim valm „Päts”, mis muudetud kujul on rahvaliku lauluna tänapäevani tuttav („Vändra metsas Pärnumaal”).

Masing uuendas ka eesti kirjakeelt. Ta tõi sellesse palju rahvapärast ainet, võttis kasutusele uusi oskussõnu, püüdis eesti keele ortograafiat muuta häälduspärasemaks ning võttis tarvitusele õ-tähe. Masing oli eeskuju ja keeleline autoriteet Friedrich Robert Faehlmannile (1798–1850), Friedrich Reinhold Kreutzwaldile (1803–1882) ning teistele eesti kirjameestele.

Otto Wilhelm Masing, „ABD ehk Luggemise-Ramat Lastele kes tahawad luggema õppida”

Kes ükskord valletanud, sedda ei ussuta mitte ennam.

Weike Peter hoidis lambaid rukki kõrres külla koppli tagga, ja hakkas wallatuse pärrast hurjotama ja appi hüüdma. Keik kes temma kissa kuulsid, mõtlesid metsalist karjas ollewad, ja jooksid wäljale lambille appi; - agga sinna tulles ei olnud metsalist kuulda egga nähha. Wanna rahvas sõitles sedda poisikest et ta nenda olli teinud, ja iggaüks läks kojo pole taggasi.

Pissot aega pärast tulli tõeste hunt, pillutas lambad laiale, ja murdis mis kätte sai. -

Peter kisendas, hurjotas, ja hüdis appi keigest wäest, agga ükski ei tullnud, sest et küllarahvas tedda jälle ilma asjata mõttles kisendawad.

Kui sa tahhad armas lapsoke et teised ikka peawad uskma mis sa ütled, siis räki iggal ajal mis tõssi on, ja ärra walleta ka mitte naljadesgi, sest walle on ikke patt; ja üks wanna sanna ütleb: kes walletab, se varrastab.

OTTO WILHELM MASING, ABD ehk Luggemise-Ramat Lastele kes tahawad luggema õppida. Tarto: M. G. Grenzius, 1795, lk 26–27: http://tartu.ester.ee/record=b1723969~S1*est (22.11.2012).

KRISTI METSTE, Otto Wilhelm Masing. Eesti kirjandusmuuseum, kultuurilooline veeb: http://kreutzwald.kirmus.ee/et/lisamaterjalid/ajatelje_materjalid?item_id=2&table=Persons (22.11.2012).

1. Miks võib Otto Wilhelm Masingut nimetada valgustajaks?

2. Milles seisneb Otto Wilhelm Masingu tähtsus Eesti kultuuriloos?

3. Koostage tekstikatke põhjal loend Masingu tehtud uuendustest eesti kirjakeeles.

4. Tähesegadik.

4.1. Leidke tähesegadikust 11 kultuuritegelase nimed: ARVELIUS, FAEHLMANN, GÖTTINGEN, HERDER, HUPEL, KREUTZWALD, MASING, MERKEL, ROSENPLÄNTER, THOR HELLE, WILDE.

M	E	N	O	G	J	O	M	S	P	N	H	V	P	R
T	R	L	M	L	W	O	U	S	P	E	D	U	C	O
K	I	R	L	F	B	I	P	L	P	G	M	B	I	S
I	W	Q	P	E	L	T	C	R	K	N	E	O	U	E
L	T	H	U	E	H	A	N	R	U	I	R	L	D	N
E	C	X	V	P	J	R	E	C	J	T	K	I	I	P
A	M	R	J	H	B	U	O	P	S	T	E	X	Z	L
I	A	H	U	F	T	T	V	H	X	Ö	L	J	W	Ä
Q	A	P	E	Z	Q	L	C	L	T	G	H	V	C	N
G	E	U	W	R	E	D	L	I	W	B	Q	G	C	T
L	K	A	W	W	D	N	K	J	E	O	W	T	A	E
C	L	G	P	Q	A	E	M	J	K	S	P	U	X	R
D	B	D	N	B	V	H	R	V	U	W	U	V	R	Y
O	N	N	A	M	L	H	E	A	F	Q	A	S	A	D
D	W	M	A	S	I	N	G	L	R	U	P	L	C	A

4.2. Selgitage, millega said need isikud tuntuks.

Kreenholmi manufaktuur

Tekstiilitööstusettevõtte rajati Narva piirkonda pärast seda, kui Bremenist pärit Moskva kaupmees parun Ludwig von Knoop (1821–1894) ostis 1857. aastal Stutthoffide perekonnalt 50 000 rubla eest Kreenholmi saare, kus seni asus kaks metsatööstusettevõtet. 2 miljoni kuldrubla eest põhikapitaliga ettevõtte Kreenholmi Manufaktuuri Ühisuse osanikud olid veel mõningad Moskva ja välismaised kaupmehed. Ludwig Knoop, Narva 1. gildi kaupmees, juhtis Kreenholmi manufaktuuri kolmkümmend aastat.

Kreenholmi manufaktuur
Foto: Julia Smirnova

Manufaktuur planeeriti ja loodi tervikliku linnakuna, kuhu kuulusid peale tootmishoonete ka administratiiv-, elu- ja ühiskondlikud hooned. Projekteerimisse kaasati Peterburi akadeemilise koolkonna arhitekte, ent Knoop nõudis ka Inglise tööstusarhitektuuri mõjutuste arvestamist.

Esimesele tootmiskorpusele pandi nurgakivi 1857. aasta aprillis. Järgmise aasta oktoobris lasti käiku esimesed 8000 ketrusmasinat, 1862. aastaks valmis kogu esialgne tootmiskompleks.

Kreenholmi manufaktuur oli oma aja kõige suurejoonelisem tööstusettevõtte Venemaal ning suurim tekstiilivabrik kogu Euroopas. Ketrusmasinate töölepanemiseks kasutati vesirattaid, mis hiljem asendati vee jõul töötavate turbiinidega. Vesi juhiti turbiinidele mööda selleks ehitatud kanaleid.

1870. aastal rajati manufaktuuri juurde uus ketrusvabrik, 1876. aastal ehitati kolmekordsed tootmiskorpused ümber neljakordseks, 1884. aastal valmis Joala vabrik, 1899. aastal ehitati Georgi vabrik ning lõpetati Joala vabriku juurdeehitus. 1872. aastal oli Kreenholmi vabrikus 4500 töötajat.

Manufaktuuri tootmispind oli 1906. aastal 495 972 ruutmeetrit. Ruumid olid 4–4,5 meetrit kõrged, vahelaed toetusid metallkonstruktsioonidele, mis vähendas seinte kandekoormust ning võimaldas jätta aknaavad suuremad. Peale päevavalguse valgustas tööruume 1906. aastal 4391 gaasilampi. Kontor ja osa õue olid valgustatud elektriga. Kogu vabrik oli varustatud ventilatsiooni ning metallist väljatõmbetorustikuga, eriti tolmustele töökohtadele oli paigaldatud lisaks kohtventilatsioon. Õhus leiduvat tolmu püüti eriliste õhuniisutusüsteemidega.

Kuna puuvill ning eriti puuvillatolm on väga tule- ja plahvatusohtlik, oli vabrikus automaatne tulekustutussüsteem. Kui ruumis tõusis temperatuur teatud tasemeni, rakendusid tööle pumbad, mis juhtisid kustutusvee mööda torusid tsehides asuvaisse veepihustesse. Hooneis oli keskküttega sarnanev küttesüsteem. Katlamaja köeti turbaga, mida veeti oma kitsarööpmelist raudteed pidi Kõrgesoost.

Tootmishoonete kõrval kuulusid Kreenholmi kompleksi töölikasarmud, lastesõim, kaheksaklassiline kool, saun, pesukoda, pood, haigla, politseijaoskond, postkontor, veski ja kirikud – aastail 1881–1884 ehitati luteriusuliste tarvis Narva Aleksandri kirik, aastail 1890–1896 õigeusu kirik.

1917. aastal sai Kreenholmi asulast Narva linnaosa.

Heimatarchiv St. Magnus: <http://www.sankt-magnus.de/Knoop.html> (25.04.2012).

Kreenholm: <http://www.hot.ee/narvahistory/kreenholmrus.html> (13.01.2013).

JEVGENI KRIVOŠEJEV, Narva juht. Tallinn, 1973, lk 91–93.

Narva Gate OÜ: <http://www.narvagate.eu/est/ajalugu.html> (25.04.2012).

1. Tooge viis põhjendust, miks oli Kreenholmi manufaktuur üks oma aja suursugusemaid ettevõtteid.

1) _____

2) _____

3) _____

4) _____

5) _____

2. Järjestage sündmused numbritega, alustades varasemast.

... Pandi nurgakivi esimesele tootmiskorpusele.

... Ehitati õigeusu kirik.

... Valmis Joala vabrik.

... Kolmekordsed tootmiskorpused ehitati ümber neljakordseks.

... Kreenholmi asula ühendati Narva linnaga.

3. Tähistage loetelus ristiga (X) Kreenholmi manufaktuuri ehitamise põhjused.

... Võimalus kasutada Narva jõe vett energia tootmiseks

... Tooraineallikate ligidus

... Tallinna–Peterburi raudtee

... Kvalifitseeritud tööliste olemasolu

4. Mida tähendas Kreenholmi manufaktuur:

Narvale? _____

Eestile? _____

Vene impeeriumile? _____

5. Miks on Kreenholmi manufaktuur tähtis tänapäeval?

Esimese Eesti maateatri asupaik

Esimene Eesti maateater tegutses Toilas Pikal tänaval hoones, mille ehitas 1882. aastal Toila taluperemees, suur näitekunstientusiast Abram Siimon (1844–1925). Maateatri kunagist asukohta tähistab tänapäeval mälestuskivi Pikal tänaval 62 asuva maja õuel.

Abram Siimon sündis Pühajõe külas Stepandi talus, kus juba tema isa Peeter tegeles talutöö kõrval puutööga, ehitades muu hulgas ümbruskonna rahvale vankreid. Küllap seepärast läks Abram Siimon 1859. aastal Peterburi Apraksini töökotta töldsepaks õppima. 1863. aastal ostis isa talle Toilasse Kangrumaa talu; maja ning töökoja ehitas ta ise. Põllutöö kõrvalt valmistas Abram Siimon eeskätt mõisnikele kupee- ja landootõldu ning lihtsamaidki vankreid, Toila ümbruse taluperemeestele aga kahe- ja ühehobuse sõiduvankreid.

Lugemist, kirjutamist ja saksa keelt õpetas Abramile ema Liisa, muusikahariduse sai ta köster Lugenbergi juures. 1863. aastal kutsumus kultuurihuviline Abram kokku 12 lauljat ning õpetas neile selgeks mitu koraali, mis kanti ette Pühajõe kirikus.

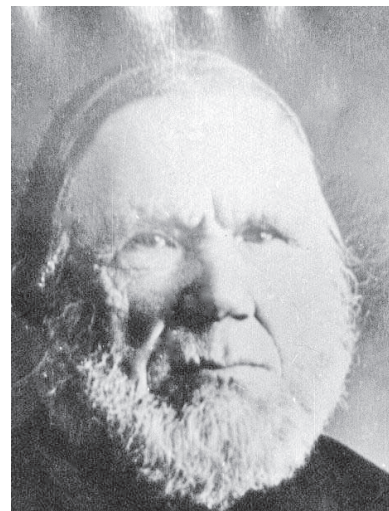
1864. aastal ehitas Abram Siimon Toila-Altkülla koolimaja. 1868. aastal oli ta pasunakoori asutajate seas ning 1869. aastal käis oma meeskooriga Tartus esimesel laulupeol. Kui Abram Siimon, koolmeister Hans Glass ja mõningad teised lauljad Vanemuises näitemängu vaatamas käisid, tärkas neil mõte, et näidendeid saaks lavastada Toilaski.

Esmalt ehitati Toila kooli ruumidesse näitepõrand, millele tõmmati ette linadest eesriie. Õnnestunud etenduse sissetulek oli 138 rubla, millest 100 rubla annetati Aleksandrikoolile. Ülejäänud jäi näitemängu kulude katteks ning 8 rubla sai Peterburi näitleja Jaan Vodja, kes oli olnud ürituse eestvedaja ja korraldaja. Teise etenduse sissetulek oli 88 rubla ja 92 kopikat. Etendati Lydia Koidula näitemängu „Säärane mulk ehk sada vakka tangusoola”. Sellega näidendite esitamine Toila koolimajas lõppes, sest pastor keelas selle kui lubamatu tegevuse õnnistatud kooliruumides.

Käinud mujalgi teatreid vaatamas, tärkas Abram Siimonil mõte ehitada Toilasse teatrimalja. Ehitustööd alustati 1882. aasta kevadel ning juuli alguseks oli maja valmis. Ehitus läks Siimonile maksma 2508 rubla, arvestamata tema enda ja veel mõne peremehe abi. Näitelava sisustusele ning valgustitele kulus 551 rubla. Dekoratsioonid maalis Narva linnateatri dekoraator.

Toila teatrimalja põles 1901. aastal maha, aga Abram Siimon ehitas samale kohale uue, kivist teatrihoone. Kolm aastakümnet hiljem põles ka see. Praegu asub esimese Eesti maateatri kohal elumaja, mille lähedal, küll ümberehitatuna, on alles Abram Siimoni elumaja.

Toila kultuurielu edenes Abram Siimoni ajal jõudsalt. Kahjuks puhkes pärast 1884. aastat Siimoni ja pasunakoori vanemliikmete vahel rahaküsimustes konflikt. Sellest ajast kulges Toila seltsielu kahes leeris. Kuni 1917. aastani lavastasid Toilas näidendeid karskusselts Kiir, tuletõrjeühing ning muusika- ja haridusselts. Leides lõpuks ühise keele, koondusid kõik Toila teatrimehed 1927. aastal taas ühisesse teatriringi.

Abram Siimon
<http://toila.edu.ee/kool/kodulugu/Siimon.jpg>

Toila Gümnaasium, Toila kodulugu: <http://toila.edu.ee/kool/index.php?kodulugu=teater%207> (23.11.2012).

Toila Gümnaasium, Toila kodulugu: <http://toila.edu.ee/kool/index.php?kodulugu=Kuulsused%2010> (23.11.2012).

ODETTE KIRSS, LEILI PAJOS, Kohtla-Järve linn ja rajoon. Tallinn, 1971, lk 30.

HELMUT JOONUKS, OLAV VALLIMÄE, Kohtla-Järve linn ja rajoon. Tallinn, 1988, lk 54.

1. Kas te nõustute järgmiste väidetega? Põhjendage oma arvamust.

Abram Siimon oli Toilas tähtis ühiskonnategelane.

Jah _____ Ei _____

Põhjendus: _____

Teatrimaja ehitamine Toilasse oli valla elanikele väga tähtis.

Jah _____ Ei _____

Põhjendus: _____

2. Tähistage ristiga (X), millistest rahvusliku ärkamise sündmustest võttis osa Abram Siimon.

... Esimene üldlaulupidu Tartus

... Kohaliku ajalehe asutamine

... Vanemuise teatris käimine ja teatrimaja ehitamine Toilas

... Rahvaluule kogumine

3. Mis tähtsus oli ühistegevusel kohalikus elus?

3.1. Miks osalesid kohalikud elanikud aktiivselt seltside tegevuses?

3.2. Iseloomustage seltside ja ühistegevuse osa valla elus.

4. Milline oli Toila teatrimaja mõju:

valla kooliharidusele?

valla kultuurielule?

valla ühiskondlikule elule?

5. Tõmmake loetelus maha liigne märksõna ja põhjendage oma otsust.

Aleksandrikool, esimene laulupidu, Vanemuine, raudtee

Põhjendus: _____

Narva Aleksandri kirik

Esimene teade kiriku olemasolu kohta Narvas pärineb aastast 1294 ning räägib sellest, et venelased tungisid üle jõe ja põletasid maha Kiweli suure kirikuküla – Narvia. 1345. aastal andis Taani kuningas Valdemar IV Atterdag (valitses 1340–1375) Narvale linnaõiguste kõrval ka kirikuprivileegi. Tollane puukirik asus arvatavasti praeguse kindluse asukohas või selle lähedal. 1502. aastal oli Narvas Pühima Neitsi Maarja kirik, mis oli arvatavasti kloostrikirik.

Narva Aleksandri kirik ehitati aastail 1881–1884 luterlastest töölistele, kes töötasid Kreenholmi manufaktuuris. Narva linn ise kuulus kuni 1918. aastani Peterburi kubermangu, ent Joachimsthalis (Joaorus) asuv kirik allus Kreenholmi ja Vaivara kaudu Eestimaa konsistooriumile.

Kirikuehituse eestvedaja oli õpetaja Ferdinand Gottlieb Tannenberg (1832–1909), kes rootsi-soome Mihkli kirikus eestlastele jumalateenistusi pidas. Krundi kinkis Joala mõisa omanik Georg von Kramer ja nurgakivi pandi 21. juunil 1881. aastal. Kiriku projekteeris Otto Pius von Hippus (1826–1883) ning selle ehituskulud (184 000 rubla) kandis Kreenholmi manufaktuuri omanik parun Ludwig von Knoop (1821–1894). Müüritööd tegi meister Luka Tuzov Kroonlinnast ja sisetööd meister Jemeljan Volkov. Ehitustöid juhtis esialgu professor Hippus ise, hiljem Kreenholmi arhitekt Paul Alisch.

1883. aastal anti Narva linna ning Eestimaa konsistooriumi ühisotsusega kogudusele ja kirikule 1881. aastal terroristi pommi läbi hukkunud imperaator Aleksander II nimi. Kirik pühitseti 28. mail 1884. aastal.

Kreenholmis töötas 19. sajandi lõpuveerandil tuhandeid luterlastest töölisi, kelle jaoks kavandati kirikusse 2500 istekohta. Pärast taastamist on kirikupinkides 1050 istekohta ning 500 lahtist tooli.

Historitsistliku kiriku kellatorni kõrgus on koos 4meetrise ristiga 60,7 meetrit. Kaheksakandilise peasaali kõrgus on 25,5 meetrit, võlvi läbimõõt 20,3 meetrit. Kiriku ajaloolistest kaunistustest on säilinud ainult kaks Eestimaa kubermangu vapikilpi (kolm lõvi keisrikrooni all): võlvi laerosetil ning 1900. aastal Gatšinas valatud kirikukellal.

Esimese maailmasõja, Eestimaa Tööraha Kommuuni ning Vabadussõja ajal Joachimsthal (Joaoru linnaosa) hävis, ainsana jäi alles kirik. Teise maailmasõja ajal, 1944. aasta 6. märtsil, kukkus üks lennukipomm läbi kiriku kupli, säilinud torn õhiti 24. juulil.

Aleksandri kirik oli ainus Narva luterlik kirik, mille kogudus jätkas nõukogude ajal tööd. 1962. aastal sunniti kogudus kirikust lahkuma ja sellest tehti ladu. 1990. aastal tagastas Narva linn Eesti suurima pühakoja kogudusele. Esimene jumalateenistus 32aastase vaheaja järel peeti 8. juulil 1994. aastal. 19. septembril 2000. aastal nimetas president Lennart Meri kiriku Aleksandri Suurkirikuks.

Narva Aleksandri kirik
Foto: Julia Smirnova

1. Selgitage, mis seob järgmisi isikuid.

Otto Pius von Hippus ja Paul Alisch

Selgitus: _____

Georg von Kramer ja Ludwig von Knoop

Selgitus: _____

2. Tõmmake loendis Narva Aleksandri kirikut iseloomustavaile väitele joon alla.

Ainus Narva luteri kirik, mille kogudus jätkas tööd nõukogude võimu ajal.

Ehitatud gooti stiilis

Ehitatud Kreenholmi manufaktuuri töölistele

Ehitatud kindluskirikuks

Nimetatud Vene keisri Aleksander II auks

3. Täitke tabel, lisades puuduvad andmed.

Aeg	Riik, mille koosseisu Eesti kuulus	Sündmused, mis toimusid Narva Aleksandri kirikuga
1883		Kogudus ja kirik said keiser Aleksander II nime
1962	NSV Liit	
	Eesti Vabariik	

4. Leidke seosed Narva Aleksandri kiriku ajaloo ja maailmas toimunud sündmuste vahel.

Tööstuse areng Vene impeeriumis

1) _____

2) _____

Ateistlik propaganda Nõukogude Liidus

1) _____

2) _____

Jumalaema Uinumise klooster

Pühtitsa Jumalaema Uinumise Stavropigiaalne Naisklooster ehk Kuremäe klooster on aastail 1892–1895 rajatud õigeusu nunnaklooster, mis asub Illuka vallas Kuremäe külas.

Legendi järgi nähtud Kuremäel 16. sajandil jumalaema ilmutust ja leitud iidse tamme alt õigeusu ikoon. Pärimuse järgi nägi eestlasest karjane ühel hommikul eluandva allika lähedal mäel imekaunist suursugust emandat. Ent niipea, kui karjus läheneda püüdis, nägemus kadus. Eestlane pöördus tagasi karja juurde ning nägemus ilmus taas mäele. Nii sündis mitu korda järjest. Koju tagasi pöördunud, jutustas karjus nähtust külarahvale. Mõni külaelanikest läks teise päeva varahommikul mäele ja nägi allika läheduses samuti imekaunist naist, kes nende liginedes kadus. Kolmandal päeval kordus sama lugu. Siis tõusid külaelanikud mäkke ning leidsid kohalt, kus emand oli end näidanud, vanaaegse ikooni. Luterlastena ei suutnud nad mõista, mida on ikoonil kujutatud. Eestlased andsid ikooni lähimasse mõisa teotöölle tulnud õigeusku talupoegadele Jaama külast ning jutustasid, kuidas nad olid selle leidnud. Õigeusklikud mõistsid kohe, et see on Jumalaema Uinumise ikoon. Pühtitsa tuleneb eestikeelsest sõnast „pühitsetud”.

Jumalaema Uinumise (Uspenski) peakirik
Foto: Julia Smirnova

On teada, et juba 1608. aastal seisis Kuremäel õigeusu kabel. 1888. aastal saatis õigeusu kirik nunn Varvara Kostroma Ipatjevi kloostrist kolme õe saatel Virumaale haigeid ravitsema. Aastal 1891 anti luba rajada Pühtitsasse nunnaklooster, esimene õigeusu klooster Eestis, ning esimeseks eestseisjaks määratigi ema Varvara. Ehituse patroon oli Eestimaa kindralkuberner vürst Sergei Šahhovskoi (1852–1894). Kloostri peakirik ehitati Illukale paika, kus kunagi oli alustatud luteri kiriku ehitamist, mille katkestas venestamisae. Uue kiriku rajamisel kasutati osaliselt Illuka kiriku materjali.

Kloostri tähtsaim ehitist on Moskva-Jaroslavli koolkonna sakraalehitisi jäljendav viiekupliline Jumalaema Uinumise (Uspenski) peakirik, mis ehitati aastail 1908–1910 ja mahutab 1200 kirikulist. Sama arhitekti Mihhail Preobraženski (1854–1930) projekti järgi on ehitatud ka Tallinnas Toompeal asuv Nevski katedraal. Kolmelöövilises kirikus on kolm altarit, rikkalik männipuust nikerdatud ikonostaas ja haruldasi seinamaalinguid.

Aastail 1917–1923 oli klooster evakueeritud Jaroslavli kubermangu Rostovisse, Vabadussõja ajal tegutses hooneis tüüfusehaigla. Pärast Eesti iseseisvumist konfiskeeris Eesti valitsus 1919. aastal enamiku kloostri maadest ning allutas selle Eesti Apostlik-Õigeusu Kirikule, mis allus omakorda alates 1923. aastast mitte Moskva, vaid Konstantinoopoli patriarhile. Teise maailmasõja ajal möödus rindejoon kirikust kõigest mõne kilomeetri kauguselt; sakslased asutasid aga kloostriisse koonduslaagri.

Illuka vald: http://www.illuka.ee/?id=1663&sightseeing_id=1 (30.04.2012).

Pühtitsa Jumalaema Uinumise klooster (vene keeles): <http://www.puhtitsa.ee/dc/index.php/ru> (30.04.2012).

1. Mis ajal rajati Kuremäe õigeusu klooster ja paljud teised Eesti õigeuskirikud? Kuidas seda aega nimetati?

2. Kes Eestimaa kindralkuberneridest säärast poliitikat ellu viis?

3. Millised kaks sündmust said legendile toetudes kloostri asukoha valiku põhjuseks?

1) _____

2) _____

4. Milliseid õigeusu kirikutele tüüpilisi arhitektuurielemente või kaunistusi võib näha Jumalaema Uinumise (Uspenski) peakirikus? Vastates toetuge oma teadmistele ja kiriku fotole.

1) _____

2) _____

3) _____

5. Seletage seoseid.

Venestamine – õigeusk – kloostri ehitus

6. Kirjutage mõisted õige seletuse juurde: õigeusk, munk, ikoon, kindralkuberner.

Puidule maalitud pühapilt – _____

Ametnik, kes valitses Eestimaad Venemaa ülevõimu ajal – _____

Inimene, kes on eemaldunud argielust – _____

Kristluse haru, mis oli Vene impeeriumi ametlik religioon – _____

Jõhvi Jumalailmumise kirik

1887. aastal avati Jõhvis kõigepealt Baltikumi õigeusu vennaskonna (Lunastaja Kristuse ja Jumalaema Baltikumi õigeusu vennaskonna) osakond ning seejärel kohe Jumalailmumise kogudus. Baltikumi õigeusu vennaskonna Jõhvi osakonna asutasid venestamise eestvedaja, Eestimaa kuberner vürst Sergei Šahhovskoi (1852–1894), vaimulikud ja kohalikud võimuesindajad.

Jõhvi valiti tegutsemispaigaks eeskätt hea raudteeühenduse pärast Tallinna ja Peterburiga ning sobivate ruumide olemasolu tõttu. Eesmärk oli kujundada Jõhvist vene õigeusu keskus Kirde-Eestis. Jõhvi saabunud nunnad asutasid muu hulgas Pühtitsa Jumalaema Uinumise ehk Kuremäe nunnakloostri.

Baltikumi õigeusu vennaskonna peamine eesmärk oli kasvatada orbe (ülekaalukalt tüdrukuid) õigeusu vaimus, osutada arstiabi maarahvale, ehitada varjupaiku, ravilaid ja kool. Et esialgu eramajas tegutsenud kool ei suutnud mahutada kõiki õppida soovijaid, otsustati ehitada eraldi hoone vähemalt 150 lapsele. Kool avati 1888. aastal ning selle juures tegutses ka väike kodukirik. Kui keiser Aleksander III (valitses 1881–1894) sai teada kooli avamisest Jõhvis, andis ta käsu eraldada 30 000 rubla spetsiaalse fondi loomiseks.

Kooli juures tegutsev kodukirik ei mahutanud peagi enam kõiki soovijaid ja nii alustati 1894. aasta suvel uue pühakoja ehitamist Jõhvi. Raha selleks saadi riigilt ning tööd lõpetati 1895. aasta suveks. Kiriku ehitust soosinud kuberner Šahhovskoi on ühes kirjas kirjutanud, et Baltikumi ja Venemaa ühinemispoliitika aluseks „peab otse ja avalikult olema pandud õigeusk”.

Jõhvi Jumalailmumise kirik (teise nimetusega Issanda Ristimise kirik) on tüüpiline kolmeosaline ladina risti kujulise põhiplaaniga historitsistlik hoone. Kiriku lääneküljel asub kellatorn, idas hulknurkne apsiid. Välisilmet kujundab eri materjalide vastandus: nurgad, kaarakende raamistused ja rikkalikud dekoratiivsed katusekarniisid on punastest tellistest, seinad maakivist. Algne viie kupliga lahendus on lihtsustatud – nelitise kaheksatahulise tamburi kuppelkatusel on üks sibulapea. Lääneküljel seostub kellatorn orgaaniliselt kesklöövilaiuse eeskojaga; torni neljatahuline allkorrus jätkub kaheksatahulise kellakorruksena, millel on neli suurt kaarakent ja mis lõpeb kõrge telkkatusega. Nelitise kõrval seovad külglöövide madalamad kolmikakendega osad käärkambri ning väikese abiruumi apsiidiga. Interjäär on lihtne: tumedal seinal karniisid, tugikaartel dekoratiivsed lukukivid. Kiriku ikonostaas pärineb 1870. aastaist.

Aastail 1950–1958 teenis Jumalailmutuse kiriku preestrina Aleksei Ridiger (1929–2008), kellest hiljem sai Vene Õigeusu Kiriku Moskva ja kogu Venemaa patriarh Aleksius II. Enne teda oli Jõhvis vaimulikuks Roman Tang, kes aastail 1950–1955 oli Tallinna ja Eesti piiskop, seejärel jätkas vaimulikuteed Leedus.

Jõhvi Jumalailmumise kirik
Foto: Julia Smirnova

1. Mis võisid olla Jõhvi Jumalailmumise kiriku ehitamise põhjused?

Geograafilised: _____

Poliitilised: _____

Hariduslikud: _____

2. Kuidas on Jõhvi Jumalailmumise kiriku ajalooga seotud:

Balti raudtee avamine 1870. aastal: _____

venestamine: _____

3. Mis osa etendasid Jõhvi Jumalailmumise kiriku ajaloos järgmised isikud?

Keiser Aleksander III – _____

Vürst Sergei Šahhovskoi – _____

Moskva ja kogu Venemaa patriarh Aleksius II – _____

4. Otsige mõistete seletusi internetist („Võõrsõnade leksikonist”, „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatust” vm).

Apsiid – _____

Nelitis – _____

5. Tähistage pildil nooltega õigeusu kirikute arhitektuurile iseloomulikud detailid: sibulkuplid, kellatorn, apsiidid.

Jõhvi Jumalailmumise kirik
<http://www.pravoslavie.ru/news/19663.htm>

Oru loss

Oru lossi ajalugu algab 1897. aastast, mil Peterburi kaupmees Grigori Jelissejev (1858–1942) ostis 30 000 rubla eest Pühajõe kaldal asuvad talud ning 94 000 rubla eest Pühajõe mõisa koos karjamõisaga, kokku ligi 144 hektarit maad. Jelissejev tahtis rajada Toilasse luksusliku villa, mis suudaks võistelda Lõuna-Euroopa puhkepaikadega. Itaaliast inspireerituna laskis ta projekteerida renessanssvillat jäljendava maja, mida hakati toretseva laadi tõttu kutsuma lossiks.

Oru lossi rajamistöid juhtis Varjalt pärinev talupoeg Juhan Puss, lossi ehitama palgati üle 300 mehe. Ehitajate päevatasu oli suur, seepärast kiputi Jelissejevi juurde tööle ja mõneski lähikonna mõisas tekkis töökäte puudus.

Lossi projekteeris arhitekt Gavriil Baranovski (1860–1920), kelle grandioosne plaan viidi ellu paari aastaga: 1897. aastal alustatud loss ning selle kõrvalhooned – kasvuhoone, maneež, teenijate maja ja kirik – valmisid augustis 1899. Eriti kiiresti kerkis kirik, mille ehitust alustati 1899. aasta juunis ning lõpule jõuti augusti keskpaigas. 16. augustil 1899 pühitseti nii Jelissejevi perekonnakirik kui ka kogu lossikompleksi Riia ja Miitavi piiskop Agahvangel (Agafangel) ning kaheksa preestrit. Pärast pühitsemist peetud peol osales ka Eestimaa asekuuberner Sokrat Dirin.

Tsaaririigi kokkuvarisemise järel emigreerusid Jelissejevid välismaale ning loss jäi hooletusse. 1919. aasta maareformiga Pühajõe mõis võõrandati, Oru lossiansambel koos pargiga jäi aga Jelissejevitele ning seda hakkasid valitsema volinikud.

1934. aastal ostsid Oru lossikompleksi 100 000 krooni eest Eesti tööstusringkonnad, kes kinkisid selle Eesti riigipea suveresidentsiks. Et lossi oli jäänud mugavat ja pehmet mööblit, ei olnud seda vaja uuesti sisustada. Mõni ruum tuli siiski taastada – loss ja ümbruskond korrastati pooleteise aastaga. Kõige omapärasem uuendus oli keldrikorrusele ehitatud kaminatuba, mille lage kandsid tugevatest puutüvedest tahutud tumedad, musta tamme jäljendavad talad, meenutamaks mõne vanaaegse eesti üliku kodu. Seintele olid kinnitatud muistse talutare peeruhoidjate moodi lampide rühmad. Maitsekalt kujundati ka kõik teised külalistele avatud ruumid, nagu söögisaal, piljardituba ning mitu salongi. 1936. aastal oli loss valmis vastu võtma esimest väliskülalist – Soome presidenti.

Endistest ehitistest oli demonteeritud kirik, selle altariseina ja ikoonidega oli sisustatud Kohtla-Järve lähisteleva Pavandule ehitatud kirik.

13. augustil 1941. aastal süütasid taganevad hävituspataljoni lased Stalini käsku täites nii Oru lossi kui ka kõrvalhooned. Ainsana alles jäänud keldrikorrusele paigutasid Toilasse saabunud Saksa sõjaväelased omakorda laskemoona, mille SSi erikomando 1944. aastal enne Orult lahkumist õhkis. 1960. aastail lükati varemed maha ning kaeti mulla ja liivaga.

Alates 1996. aastast on tehtud renoveerimistöid kasvuhoone alusmüüridel, selle ümbruses ja endises rosaariumis, taastatud on kalade purskkaev, pargi väravad ja basseinid, puhastatud ning remonditud on treppe ja teid ning taasehitatud Nõiametsa paviljon.

HELMUT JOONUKS, OLAV VALLIMÄE, Kohtla-Järve linn ja rajoon. Tallinn, 1988, lk 48–491.

MÄRT MÕTUSTE, Toila ümbruse kultuuri- ja hariduselu ajaloost. Toila, 1998.

Oru loss ja tema rikkused. – Vaba Maa, 8. märts 1935, lk 5.

MAIRE UUSTAL, Oru park ja promenaad. – Eesti Loodus, 2007, 9: http://www.loodusajakiri.ee/eesti_loodus/artikkel2065_2042.html (12.11.2012).

Antiikskulptuuri „Kolm graatsiat” koopia asus kunagi kasvuhoone ees, toonase koopia koopia tähistab tänapäeval lossi asupaika
Foto: Julia Smirnova

1. Nimetage riik, mille koosseisu Eesti kuulus, kui toimusid tabelis loetletud sündmused.

Aeg	Sündmus	Riik
1897	Algas Oru lossi ehitus	
1934	Loss koos pargiga osteti riigipeale suveresidentsiks	
13. august 1941	Hävituspataljonlased süütasid lossi koos ümbritsevate hoonetega	
1996	Pargiehituste osaline renoveerimine	

2. Tähistage ristiga (X) renessanssarhitektuurile iseloomulikud tunnused.

- ... Ebasümmeetrilistele kontuuride asemel kasutatakse poolkaarvõlve ja kupleid.
- ... Sammastel on ehised (voluudid) ja seinapiilarid.
- ... Rõhutatakse hoone sümmeetrilisust ja proportsionaalsust.
- ... Elumajadel on tihti karniis, igal korrusel korduvad akende asetus ja vastavad detailid.
- ... Hoone suhtes on võlvid täisnurksed ja nooljad (kõrged, teravad).
- ... Hoone on täisnurksete vormidega.

3. Mis rolli etendasid Oru lossi ajaloos järgmised isikud?

Gavriil Baranovski – _____

Juhan Puss – _____

Konstantin Päts – _____

Grigori Jelissejev – _____

4. Vastake küsimustele.

4.1. Miks ehitati Oru loss valmis nii kiiresti?

4.2. Miks valiti just see koht lossi ehituseks?

4.3. Milles seisnes Oru lossi omapära?

Oru park

Oru lossi ehitanud Jelissejevite plaani järgi pidi ka villa ümbrus tulema esinduslik. Kuigi lossist on järel üksnes varemed, ei jää Oru park tänapäeval sugugi alla kunagistele hiilgeaegadele 19. sajandi lõpul ning enne Teist maailmasõda.

Pargi projekti tellis Jelissejev toonaselt Riia linnaaedade direktorilt Georg Kuphaldtilt (1853–1938), kes oli üks 19. sajandi Venemaa väljapaistvamaid maastikuarhitekte. Tema juhendusel oli valminud mitu tsaariperekonna esindusaeda.

90 hektari suuruse pargi plaan valmis Georg Kuphaldtil 1899. aastal. Oru aedade ja pargi kavandamist on Kuphaldt pidanud eelkõige looduslike eelduste tõttu üheks oma huvitavamaks tööks.

Park oli kujundatud korrapärasena, selle puude, hekkide, roosipeenarde, kiviktaimlate ja muru-parterite paigutus ühtis lossi arhitektuuriga. Teedevõrk, hoonete, rõdude, terrasside, vaateplatvormide ja teiste ehitiste asetus lubas maksimaalselt nautida paiga looduslikku ilu. Läbi pargi kulgesid sõidu- ja ratsutamisteed. Sillad ehitati massiivsest graniidist, jõe paisutamiseks kujundati joad.

Oru park rajati küll kohaliku talurahva abiga, ent piirati seejärel taraga ning oli ümbruskonna elanikele suletud.

Kultusekivi

Oru veskikohast ülesvoolu silla juures asub suur kivi, mille ümbermõõt on 26,8 meetrit. Kivi peetakse eestlaste muistseks ohvrikiviks ning see on looduskaitse all. Kivil on kiri, mis teatab, et kõrvalolev tee ja sild on ehitatud 1901. aasta suvel.

Väravad

1939. aastal modelleeriti Oru lossi peavärava kaunistamiseks kaks elusuurst karu. Need asuvad lossini viiva pärnaallee alguses oleva raudvärava kolme meetri kõrguste graniitpostide otsas. Olles kaunistuseks, hoidsid nad ühtlasi esikäppade vahel valguslaternaid. Oru peavärav oli Eesti esimene raidkujudega kaunistatud värav.

Hõbeallika koobas Toila-Oru pargis
Foto: Julia Smirnova

ODETTE KIRSS, LEILI PAJOS, Kohtla-Järve linn ja rajoon. Tallinn, 1971, lk 31–33.

MÄRT MÕTUSTE, Toila ümbruse kultuuri- ja hariduselu ajaloo. Toila, 1998.

MAIRE UUSTAL, Oru park ja promenaad. – Eesti Loodus, 2007, 9: http://www.loodusajakiri.ee/eesti_loodus/artikkel2065_2042.html (23.11.2012).

Toila Gümnaasium, Toila kodulugu: <http://toila.edu.ee/kool/index.php?kodulugu=Oruloss%205> (23.11.2012).

Toila Gümnaasium, Toila kodulugu: <http://toila.edu.ee/kool/index.php?kodulugu=Legendid%204> (23.11.2012).

1. Mis rahvatraditsioonide, uskumuste või sündmustega on seotud Toila-Oru pargi järgmised objektid (vt ka „Legendid” lk 130)?

Hõbeallika koobas – _____

Nõiamets – _____

Neide pank – _____

Pühajõgi – _____

Suur kivi (veskikohast ülesvoolu silla juures) – _____

2. Nimetage kaks Toila-Oru pargile iseloomulikku tunnust.

1) _____

2) _____

3. Tähistage õiged väited ristiga (X).

... Park rajati ajal, mil Eesti oli Vene impeeriumi koosseisus.

... Park avati kohalikele elanikele, kes käisid seal jalutamas.

... Pargis tegid tööd kohalikud talupojad.

... Pargi plaani koostasid Itaalia maastikuarhitektid.

... Oru aedade ja pargi kavandamist on Georg Kuphaldt pidanud üheks oma huvitavamaks tööks eelkõige looduslike eelduste tõttu.

4. Selgitage, mille alusel on märksõnad rühmitatud.

Rõdud, terrassid, vaateplatvormid

Selgitus: _____

Grigori Jelissejev, Gavriil Baranovski, Georg Kuphaldt

Selgitus: _____

Pühajõgi, Neide pank, Nõiamets

Selgitus: _____

Põhjasõja mälestusmärk Narvas

19. novembril 1900, kakssada aastat pärast Narva lahingut, avati Narva Siiverti-Peetri kalmistu ees jõe kaldal Põhjasõja mälestussammas, mis on pühendatud eeskätt Vene Preobraženski ja Semjonovski kaardiväepolgu võitlejale.

1700. aastal seisid Narva all vastamisi Rootsi kuningriigi ja Vene tsaaririigi väed. Rootslased saavutasid selles Põhjasõja (1700–1721) kokkupõrkes veenva võidu, mis on üks uhkemaid Rootsi ajaloos.

Põhjasõja mälestusmärk Narvas
Foto: Julia Smirnova

Lahing puhkes 19. novembril (vkj; 30. novembril ukj), kui Pärnus maabunud Rootsi väed kuningas Karl XII (valitses 1697–1718) juhtimisel jõudsid Narva juures Vene vägede kaitseliinini. Vene väge juhatanud Peeter I (valitses 1682–1725) oli selleks ajaks läinud juba Novgorodi, jättes ülemjuhataja ülesanded Austria hertsogile feldmarssal Charles Eugène de Croyle (1651–1702).

10 500meheline Rootsi vägi ründas toona hoopis suuremat Vene väge (hinnangud kõiguvad 29 000st 37 000ni). Ent venelaste kooskõlastamata tegutsemine ning kehv kontakt võõramaalastest ohvitseridega võimaldas rootslastel tungida nende laagrisse. Hulk välispäritolu ohvitseri andis end rootslaste kätte vangi. Vene vägi hakkas taganema, püüdes mööda parvsilda üle Kamperholmi saare jõe idakaldale jõuda, ent sild murdus suure koormuse alla ning paljud uppusid jäises vees. Venelaste paremal tiival avaldasid kaardiväelased, sealhulgas Preobraženski ja Semjonovski polk, Rootsi vägedele küll ägedat vastupanu, kuid öö saabudes kapituleerusid nemadki.

Rootslased said saagiks 20 000 musketit ja tsaari riigikassa 32 000 rublaga, kaotades tapetuna 667 ja haavatuna 1200 meest. Vene armee kaotused moodustasid 6000–7000 tapetut ja haavatut.

Mälestusmärk 1700. aastal Narva all langenud Vene sõjameestele asub kohas, kus Peeter I kaardivägi rootslastega vapralt võitles. See on muruga kaetud küngas, mille tippu ehib kaljutükile kinnitatud malmrist. Mälestussamba ümber on paigutatud kahuritorud, mille vahel ripub massiivne ankrukett. Monumendi üldkõrgus on 9,5 meetrit. Künka läänejalamil paikneb tahvel kirjaga:

Esiisadele-kangelastele, kes langesid lahingus

19. nov. 1700

Preobraženski ja Semjonovi ihukaardiväe polgud, ihukaardiväe I suurtükibrigaadi I patarei

19. nov. 1900

Mälestussammas püstitati Semjonovi ja Preobraženski polgu isikkoosseisu annetatud summade eest. Oma osa oli ilmselt asjaolul, et 1900. aastal viibis Vene armee Narva all õppustel. Selles paigas on käinud ja monumendile pärja asetanud Nikolai II. 1936. aastal pani hukkunud Vene sõdurite mälestuseks pärja Rootsi kroonprints Gustaf Adolf.

Teises maailmasõjas monument purustati. Mälestusmärk taastati ning avati uuesti 1. septembril 1956.

JEVGENI KRIVOŠEJEV, Narva juht. Tallinn, 1973, lk 80–82.

Portaal www.virumaa.ee: <http://www.virumaa.ee/2002/11/ve-pohjasoja-malestusmark-puhajoel/> (23.11.2012).

1. Järjestage sündmused ajaliselt, alustades varasemast (1–5).

... Vene suurtükivägi tulistab Narvat.

... Preobraženski polk, Semjonovski polk jt võitlevad rootslastega.

... Suurem osa Vene armee komandöridest-välismaalastest annab rootslastele alla.

... Vene väed taanduvad.

... Rootsi vägi läheneb udu varjus Vene vägede positsioonidele ja Karl XII annab käsu pealetungiks.

2. Vastake küsimustele.

2.1. Miks said Vene väed Narva all lüüa? Nimetage kaks põhjust.

1) _____

2) _____

2.2. Miks otsustati püstitada mälestusmärk Preobraženski ja Semjonovski polgu sõdureile? Milles seisnes nende teene Narva lahingus?

3. Kas olete nõus esitatud seisukohtadega? Põhjendage oma arvamust.

Kuigi lahing Narva all oli üks suuremaid Põhjasõjas, ei olnud sel sõjas otsustavat tähtsust.

Pigem nõus Pigem mitte

Põhjendus: _____

Pärast lüüasaamist Narva all oli vaja Vene armee uuesti moodustada.

Pigem nõus Pigem mitte

Põhjendus: _____

4. Tähistage Narva lahingus kasutatud relvade loetelu ristiga (X).

... Musketid – laevad – vibud ja nooled

... Suurtükid – saablid ja mõõgad

Eduard von Tolli mälestusmärk

Kukruse kabelimäel Tollide perekonnakalmistul seisab omapärane monument – graniidist purjelaeva kujutis. Selle on valmistanud Kukruse tuntud ehitusmeister Kaarel Oro. Kasutatud on kaht suurt põllukivi, millest üks oli väikeselohuline kultusekivi, mille lohud on näha samba tagaküljel. Samba rajas oma viimasel ekspeditsioonil kaduma jäänud Eduard von Tolli (1858–1902) mälestuseks 1908. aastal (50. sünniaastapäevaks) polaaruurija lellepoeg Hermann von Toll.

Eduard von Toll õppis Tartu ülikoolis zooloogiat ja geoloogiat. 1892. aastast alates tegutses ta geoloogia komitee kaastöölisena Baltimaade, peamiselt Leedu ja Läti ala geoloogilisel kaardistamisel. 1883. aastal kaitses Eduard von Toll zooloogiakandidaadi väitekirja ning jäi tööle Tartu ülikooli zoologiainstituuti. Aastail 1884–1897 töötas ta Friedrich Schmidt juures Peterburi mineraloogiamuuseumis konservatorina, 1885–1886 osales Alexander von Bunge korraldatud ekspeditsioonil Uus-Siberi saarestikku ja Laptevi mere rannikule.

Tolli esimesel polaarekspeditsioonil aastail 1885–1886 oli peatähelepanu pööratud Verhojanski mäestiku geoloogilisele ehitusele. Sama ekspeditsiooni ajal tegi Toll retke Bor-Juraki jõe, et uurida seal hästi säilinud mammutijäänuseid ning selgitada välja füüsilised-geograafilised tingimused, mis põhjustasid mammutite hukkumise. Järgmisel aastal siirdus ta Fadejevi ja Uus-Siberi saartele. Koos Alexander von Bungega tegi ta kindlaks, et Kotelnõi ja Uus-Siberi saarte vahel asub suur liivane ala, mille Eduard von Toll nimetas Bunge maaks.

Aastail 1892–1894 käis Toll teist korda Uus-Siberi saartel, et rajada Fridtjof Nanseni Frami polaarekspeditsioonile moonaladusid. Tema kolmas, viimaseks jäänud polaarekspeditsioon aastail 1900–1902 pidi lahendama Sannikovi maa küsimuse, ent Eduard von Toll kadus koos kolme kaaslasega teadmata asjaoludel. Peterburist välja saadetud päästeekspeditsioon leidis üksnes nende peatuspaigad ja mahajäetud kollektsioonid.

Tolli tehtud geoloogilised, klimatoloogilised, jää- ja hüdroloogilise režiimi, taime- ja loomariigi vaatlused Põhja-Jäämere rannikul ning Uus-Siberi saarestikus panid aluse arktiliste merede komplekssele uurimisele ja Põhja-merete hõlvamisele. Eriti oluline oli Benneti saare mitmekülgne uurimine, millega Eduard von Toll tegi kindlaks, et saar on Kirde-Siberi mäestike jätk Põhja-Jäämeres. Ta oli esimene, kes määras kõige põhjapoolsemad kambriumi ja siluri settekivimite leiukohad ning kogus neist kambriumi ja siluri fauna kollektsiooni.

Eduard von Tolli nime kannavad liustik Taimõri poolsaare kirdeosas, laht Taimõri poolsaare looderannikul, mägi Benneti saare keskosas, mägi Novaja Zemlja põhjasaarel, nõgu Põhja-Jäämeres Mendejevi ja Lomonosovi mäeahelike vahel, platoo Kotelnõi saare keskosas ning väin Kotelnõi saare läänerannikul.

Eduard von Tolli mälestusmärk
Foto: Julia Smirnova

Portaal www.virumaa.ee: <http://www.virumaa.ee/2002/06/ve-kukruse-mois/> (23.11.2012).

ENDEL VAREP, Mälestusmärk hukkunud polaaruurijale. – Kohtla-Järve rajoonis. Toimetanud VELLO TARMISTO. Tallinn, 1983, lk 166–168.

HELMUT JOONUKS, OLAV VALLIMÄE, Kohtla-Järve linn ja rajoon. Tallinn, 1988, lk 66.

1. Kirjutage lünka õige geograafiline nimetus.

Eduard von Tolli nime on saanud liustik _____ poolsaare kirdeosas, mägi _____ saare keskosas, nõgu _____ Mendelejevi ja Lomonossovi mäeahelike vahel, platoo _____ saare keskosas.

2. Järjestage ajaliselt, alustades varasemast (1–5).

- ... Korraldati ekspeditsioon legendaarse Sannikovi maa otsingule.
- ... Eduard von Toll töötas Peterburi mineraloogiamuuseumis konservatorina.
- ... Korraldati ekspeditsioon Uus-Siberi saarestikku ja Laptevi mere rannikule.
- ... Eduard von Toll töötas Tartu ülikooli zooloogiainstituudis.
- ... Korraldati ekspeditsioon, et avastada Fridtjof Nanseni Frami polaarekspeditsiooni moonaladusid.

3. Kas olete nõus väitega, et Eduard von Toll on väljapaistev uurija?

Jah Ei

Põhjendage oma vastust kahe argumendiga.

- 1) _____

- 2) _____

4. Tõmmake loetelust maha märksõna, mis ei sobi tähenduselt, ajalt jne. Põhjendage oma valikut.

Tartu ülikool, zooloogiakandidaadi kraad, Peterburi mineraloogiamuuseum, geoloogiamagistri kraad

Selgitus: _____

Narva-Jõesuu kuursaal

Ettepaneku kujundada Narva-Jõesuust ehk Hungerburgist heakor-rastatud kuurort tegi 1873. aastal Narva linnaeape Adolf Theodor Hahn. Kuurordi juurde pidi loomulikult kuuluma kontserdi- ja koosviibimishoone ehk kuursaal.

Narva-Jõesuu saigi esimese kuurhoone juba 1882. aastal. Esimene kuursaal ehitati Adolf Hahni maatikule ning Hahn oli ka selle projekti autor. Kuursaal oli puitarhitektuuri tähtteos, mis meenutas pigem paleed kui üldkasutatavat hoonet. See oli rikkaliku dekooriga, rohkete rõdude ja sammas-

Narva-Jõesuu kuursaal
Foto: Tiina Kilumets

käikudega puitehitis, mida on iseloomustatud kui maalilist ning üldmuljelt õhulist ja läbipaistvat. Hoonel asus torn, millest avanes suurepärase vaade ümbruskonnale. Kahjuks hävis hoone täielikult 1910. aasta 1. mail puhkenud tulekahjus.

Uue kuurhoone projekteerimine ning ehitamine kulges väga kiiresti. Peterburi arhitekti Marian Lalewiczi projekti järgi 1912. aastal valminud kuursaal kujunes veel uhkemaks, meenutades oma välimuselt veidi mõnd Katariina-aegset lossi. Hoone oli H-kujulise põhiplaaniga, paralleelsete hotellikorpuste vahel paiknesid avar kontserdisaal ning restoran, lisaks olid hoones piljardisaal, raamatukogu ning lugemissaalid. Oma 80 hotellitoaga oli see toona Eesti suurim suvevõõrastemaja. Kontserdisaali, kus korraldati ka tantsuõhtuid, langes valgus läbi klaaskatuse.

Hoone ehitusstiil kuulub juugendperioodi retrospektiivsesse suunda. Ehitist kavandades on arhitekt lähtunud enim 18. sajandi arhitektuuri vormist: fassaadide sümmeetria, mansardkatused, kaar- ja ovaalakende ning klaasuste eelistamine jm. Peafassaad oli kujundatud laia voluutfrontooniga, mida kroonis barokse kiivriga torn. Esialgu oli fassaadidel kasutatud elegantset nn Louis XVI stiilis kipsdekoori.

Kuurhoone juurde kuuluvas mereni ulatuvas pargis, mis rajati esimese kuurhoone ehitamise ajal 1888. aastal, oli kaks paviljoni (üks neist on hävinud).

Suur osa kuurhoonest, sellest silmapaistvast ja keskest ilmasõjaeelsest ehitisest ning juugendstiili näitest, lõhati 1944. aastal. Säilinud põhjatiib korrastati oluliste muudatustega nii välis- kui ka sisearhitektuuris 1950. aastate lõpus. Seal tegutses kultuurimaja ja turismibaas. Kahjuks põles hoone uuesti 1990. aastate alguses ning seisab praegu tühjana ja laguneb.

ANTS HEIN, Eesti arhitektuur III. Üldtoimetaja VILLEM RAAM. Tallinn, 1997, lk 186.

TIINA KOLK, Narva-Jõesuu puitarhitektuuri hääbuv ilu. – Äripäev, 05.07.2006: <http://www.ap3.ee/?PublicationId=31503ED6-39D4-4163-9D98-74AA1E3959CE&code=62963> (12.11.2012).

Kultuurimälestiste riiklik register: <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=13989> (22.11.2012).

Narva-Jõesuu linn: <https://narva-joesuu.kovtp.ee/et/pildigaleriid> (22.11.2012).

1. Milles seisnes kuursaali kui ehitise eripära?

2. Tõmmake loetelust maha tunnused, mis ei iseloomusta neobarokki.

Väänlevad lopsakad taimemotiivid
 Teravkaare ja sammastele toetuvate kiviribide kasutamine
 Ovaali ja ringi kui motiivi kasutamine
 Sümmeetria
 Palju sarnaseid jooni juugendstiiliga
 Massiivsed seinad
 Väikesed aknad
 Liigendatud pindade kasutamine
 Rohkesti kupleid ja kolmnurkseid viile

3. Milline on olnud Narva-Jõesuu kui kuurordi eripära eri aegadel?

Periood	Narva-Jõesuu kui kuurordi eripära
Narva-Jõesuu Venemaa osana kuni Esimese maailmasõjani	
Narva-Jõesuu kui iseseisva Eesti Vabariigi kuurort	
Narva-Jõesuu kui Eesti NSV kuurort Nõukogude Liidus	
Narva-Jõesuu iseseisvuse taastanud Eesti Vabariigis	

Narva-Jõesuu kui kuurortlinn

Narva-Jõesuu kunagist nime Hungerburg (näljalinn) on esimest korda mainitud 1684. aastal. Legendi järgi andsid selle Narva-Jõesuule merehätta jäänud Saksa kaupmehed, kes rannast toitu ei leidnud. Hungerburgi nimi käibis ametlikes dokumentides kuni 1922. aastani.

Narva-Jõesuu mererand
Foto: Tiina Kilumets

Narva-Jõesuu tähtsus kasvas 19. sajandi alguses, kui sinna ehitati tuletorn (1808) ja avati tollipunkt. 19. sajandi teisel poolel tekkis Narva lahe äärde rohkesti suvituskohi, sest

piirkonnas on kaunid liivased supelrannad (Narva-Jõesuus Eesti pikim, 7,5 km). Pärast Balti raudtee avamist (1870) kujunes Peterburi ja Moskva koorekihi jaoks eriti populaarseks just Hungerburg.

Narva-Jõesuud kui kuurorti hakati sihipäraselt arendama Narva linnavalitsuse otsusega 1873. aastast. Narva jõe ja merelahe vahelisse kolmnurka otse lütemännikusse rajati sümmeetrilised tänavad ning rohkesti puitpitskaunistustega suvilaid ja pansione (1909. aastal tegutses Narva-Jõesuus 14 pansioni). Kuurordi algusaegade kaunistuste hoonete hulka kuulus 1874. aastal valminud Adolf Theodor Hahni (Narva linnapea 1873–1877 ja 1882–1884) maja, mis kandis poeetilist nimetust Villa Capriccio – klassitsistlikus stiilis valge kivihoone kaunite verandade, portikuse, lillepeenarde ja purskkaevudega. Omal ajal võrreldi Villa Capricciot lausa Oru lossiga.

1912. aastaks oli Narva-Jõesuus kerkinud rohkem kui 800 suvemaja, millest praegu on alles ainult mõnikümmed. Toonaste villade, 1,5–2korruseliste, üldjuhul verandaga, sageli ka torniga puumajade seas kerkisid oma arhitektuurilise mitmekesisusega esile kuurordi vanemas osas Aia tänaval paiknenud historistsistlikud suvilad. Nii on tähelepanuväärsed näiteks kaupmees Pantelejevi Karjala-Vene stiilis ja tööstur Robert Kolbele kuulunud nn mauri stiilis suvila. Viimase muustrid sarnanevad Hispaanias Granadas asuva Alhambra paleekompleksi kuuluva Lövide õue sammastortikuse omadega: geomeetriline tähemotiiv, vänduv taimornament ehk arabesk, kolmnurksiirusega hoburauakaared jm. Ülemise korruse sambakapiteelid ja -võrud jäljendavad Lövide õue ning alumise korruse sambakapiteelid Mürtide õue sammastikku.

Narva-Jõesuu suuremate ehitistest olid omal ajal tähelepanuväärsemad kirikud: tellistest ja viie sibulkupliga apostlik-õigeusu Vladimiri kirik ning gooti stiili sugemete ja teravatipulise torniga paekivist luterlik Nikolai kirik. Mõlemad on nüüdseks hävinud.

Narva-Jõesuu kui kuurordi hiilgeaeg, mis algas 19. sajandi lõpus, kestis Esimese maailmasõjani. 1914. aastal võttis Narva-Jõesuu vastu 10 000 suvitajat. Välismaa töösturite ja loomeinimeste kõrval puhkas Narva-Jõesuus peamiselt Tallinnast pärit eesti kultuuri koorekiht: Anton Hansen Tammisaare, Eduard Vilde, Friedebert Tuglas, Artur Rinne jt. Enne Esimest maailmasõda tegutses linnas kolm kooli ja mitu seltsi: tuletõrjeselts, karskusselts, spordiselts Kalevala ning sega- ja lastekoor, mida juhatas Tuudur Vettik.

1. aprillil 1934. aastal kaotas Narva-Jõesuu alev iseseisvuse ja liideti Narva linnaga. Eesti iseseisvuse taastamise aegu taastas oma iseseisvuse ka Narva-Jõesuu, mis sai linnaõigused 1993. aastal. Kahjuks oli suur osa selle Eestimaa Rivieraks nimetatud paiga hiilgusest Teise maailmasõja ajal hävinud ning enamik nõukogude ajal ehitatud suuri puhkekodusid kõledad ja lagunevad. Kliimaolud on aga Narva-Jõesuus endiselt head, mis loob eeldused linna kui kuurordi arendamisele tulevikuski.

TIINA KOLK, Narva-Jõesuu puitarhitektuuri hääbuv ilu. – Äripäev, 05.07.2006.

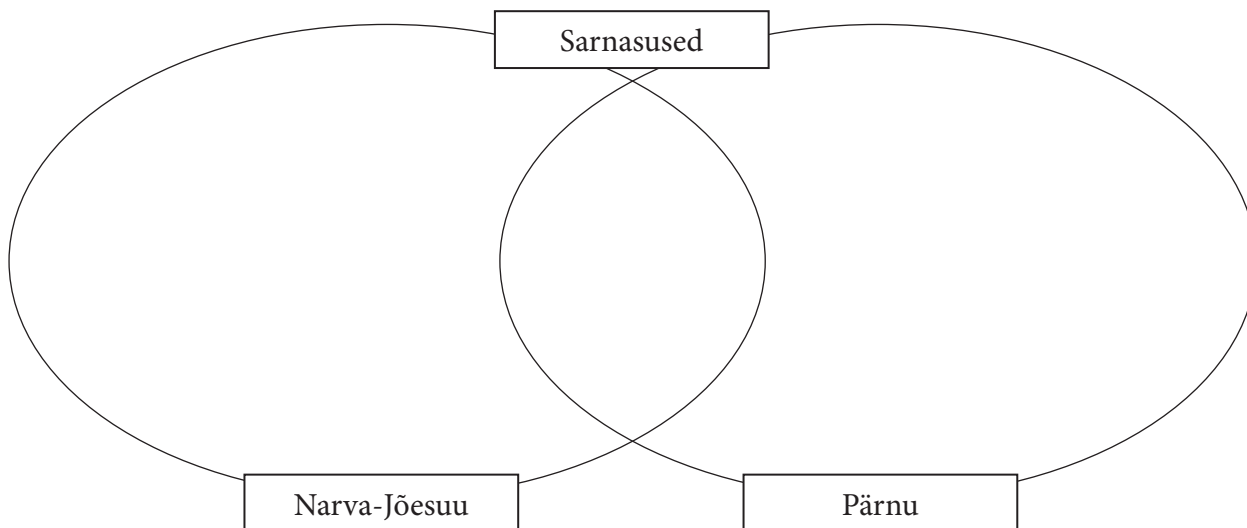
JAANIKA KRESSA, Narva-Jõesuust võiks saada taas Põhjamaade Veneetsia. – Kultuur ja Elu, 2004, 2.

1. Miks on Narva-Jõesuud nimetatud Eestimaa Rivieraks?

2. Leidke tähesegadikust Narva-Jõesuuga seotud nimed ja kohad ning selgitage suuliselt, millega on tegemist. Kõiki selgitusi teabetekstist ei leia. Otsige need ise internetist või teatmekirjandusest.

B	S	K	I	C	J	V	P	G	P	L	X	V	L	B
G	U	U	L	H	H	I	T	J	J	E	R	E	D	Y
V	A	U	C	L	M	L	I	U	E	E	C	J	R	V
C	Q	R	L	E	T	L	V	X	N	T	H	E	D	Y
Z	G	S	P	K	F	A	L	L	H	I	I	L	W	Z
O	E	A	P	K	V	C	Y	R	S	P	Y	E	S	X
J	R	A	T	F	A	A	H	T	E	A	K	T	H	K
K	N	L	T	F	U	P	O	M	U	K	R	N	R	V
N	B	G	R	U	B	R	E	G	N	U	H	A	A	I
I	A	L	O	U	I	I	O	P	C	K	P	P	O	L
L	K	K	H	T	L	C	O	Z	X	E	O	P	I	L
B	W	A	S	M	P	C	V	G	G	N	B	L	Y	A
Q	H	I	J	W	V	I	J	L	G	J	D	B	B	P
N	S	I	N	H	Y	O	A	R	A	B	E	S	K	E
M	D	R	P	E	J	V	T	U	L	E	T	O	R	N

3. Võrrelge Narva-Jõesuud Pärnuga. Nimetage peamised sarnasused ja erinevused.

4. Arutlege, miks ei ole tänapäeva Narva-Jõesuu suutnud taastada endisi hiilgeaegu. Kes ja mil moel saaks aidata linna ajaloolist miljööd taastada? Kas niisugust taastamistööd on vaja või peaks pigem keskenduma uute asunduste rajamisele?

Severjanini maja

Ida-Virumaal Toilas elas aastail 1918–1936 vene luuletaja Igor Severjanin (1887–1941), kelle 38 aasta pikkusest kirjandusliku tegevuse perioodist möödus Eestis peaaegu veerandsajand.

Esimese maailmasõja eel käis Severjanin Toilas suvitamas, aga 1918. aastal kolis Venemaal revolutsiooni eel korraks kuulsust kogenud luuletaja päriselt Toilasse, kus ta elas kahel aadressil – Pikk tänav 56 ja 58. Tema Pikal tänaval 58 asunud maja ees (mitte kaugel esimese Eesti maateatri asukohast) seisab tänapäeval mälestuskivi.

Mälestuskivi maja ees, kus elas Igor Severjanin
Foto: Julia Smirnova

Toilas abiellus Severjanin eestlannaga, kohaliku puusepa tütre Felissa Kruudiga (1902–1957), ning tutvus eesti kirjanikega, kes soodustasid tema loometegevust. Severjanini Toila-perioodi loomingu ilmetavad luulekogud „Crème de violettes”, „Pühajõgi” ning „Feja Eirole”. Erilise koha end ego-futuristikks nimetanud luuletaja Eesti-perioodi loomingus hõivab loodusluule, hulk luuletusi on ta pühendanud Toilale ja põhjarannikule.

Kuigi Severjanin ei osanud eesti keelt, asus ta eesti luuleklassikat vene keelde tõlkima. Selles abistas Severjaninit abikaasa Felissa, kes jutustas Igorile ümber luuletuse sisu. Tänu oma erilisele muusikaalsusele, rütmitunnetusele ja vaistule oskas Severjanin hästi tabada nii mõnegi eesti luuletaja loomingu olemust. Ta tõlkis paljusid, nagu Henrik Visnapuud, Marie Underit, Aleksis Rannitit, Friedrich Reinhold Kreutzwaldi, Friedrich Kuhlbarši, Lydia Koidulat, Juhan Liivi, Gustav Suitsu, Friedebert Tuglast ja Johannes Semperit. Severjanini kõige tähtsam saavutus tõlke valdkonnas oli vene keeles ilmunud „Eesti luule. 100 aasta antoloogia (1803–1902)” (1929), mis sisaldab 143 luuletust 33 autorilt. Niisuguse mahuka töö tulemusena sai Severjaninist enim eesti luulet vene keelde vahendanud inimene.

Eestis elatud aastate jooksul ilmus Severjaninil ligi paarkümmend raamatut, kuid nende trükiarv oli väike. Abiks oli toetus, mille Severjaninile määras Eesti valitsus. Severjanin esines regulaarselt Tallinnas, Tartus ja Narvas, ent käis oma loomingut tutvustamas teisteski Euroopa riikides, põhiliselt vene emigrantide juures. Eesti ajakirjanduses ilmus Severjanini värsse peamiselt Hendrik Visnapuu tõlkes.

Pärast Eesti liitmist Nõukogude Liiduga 1940. aastal jätkas Severjanin tegevust, püüdes üllitada oma loomingut Nõukogude kirjastustes. Ent olud olid muutunud. Ta elas mitmes Eesti paigas, raamatümüük ei edenenu, peresuhteid varjutas rohkete austajannade ring. Kirjanik ei leidnud enam tasakaalu ei elus ega loomingus ning see tumestas tema elu lõpukuid.

Igor Severjanin suri üksikuna, viletsuses ja vaesuses 1941. aasta detsembris ning on maetud Tallinna Siselinna kalmistule.

Utria dessant

Utria dessant 17.–19. jaanuaril 1919. aastal oli Eesti mereväe suurim dessantoperatsioon Vabadussõjas. Kapten Johan Pitka (1872–1944) juhtimisel korraldatud dessandil oli tähtis osa Narva vabastamisel.

Dessandi ajaks oli suudetud Punaarmee pealetung peatada ning Eesti sõjavägi koos liitlastega oli asunud vastupealetungile. Eesti 1. diviisi üksused, keda juhtis kindral Aleksander Tõnisson (1875–1941), olid tagasi

võtnud Rakvere ja vabastanud Jõhvi. Pealetungi jätkamiseks otsustas ülemjuhatus teha vastase tagalasse dessandi merelt. Eesmärk oli toetada maavägede liikumist Narva poole ning vabastada Narva-Jõesuu ja Narva. Täieliku edu korral oleks see operatsioon lõiganud läbi Punaarmee üksuste taganemistee teisele poole Narva jõge ning jätnud need kotti.

Laevastiku juhataja ja dessantoperatsiooni üldjuht oli kapten Johan Pitka. Laevastikku kuulus üheksa laeva: suurtükilaevad Lembit, Laene ja Lood, hävitaja Lennuk, miiniveeskajad-traalerid Kalev ja Olev, jäämurdjad-puksiirid Reval ja Wrangel ning tulelaev Saritšev. Laevadele mahutati tuhatkond dessantväelast: ligikaudu 400 eesti meest ning 600 soome vabatahtlikku major Martin Ekströmi juhtimisel. Dessandi koosseisu kuulus ka lipnik Aleksandrovi juhitud Narva vabatahtlike õppursõdurite üksus, kelle mehed olid lahingutegevuses soomlastele teejuhid. Operatsiooni ajal tegutses otseselt dessandi vastu 1000–1500 punaarmeelast, keda toetasid soomusrong ja suurtükipatarei.

Dessant maabus Utrias kahes osas: 17. jaanuari päeval ja 17. jaanuari hilisõhtust kuni 18. jaanuari hommikuni. Operatsiooni toetas laevasuurtükide tuli.

Eesti vägede jaoks oli dessandi õnnestumine suur moraalne võit. Dessandi mälestuseks paigaldati 24. juunil 1939. aastal Utria randa mälestustahvel, mille avas Johan Pitka. Tahvel püsis seal 1940. aasta 4. novembrini, mil Utriast pärit Juhan Oksman selle hävitas. Kõigepealt proovis ta mälestusmärki õhku lasta. Kuna õhkimine ebaõnnestus, tekitades kivisse üksnes mõra, tagus ta plaadi haamriga puruks. Mälestusmärk taastati 2. juunil 1990 Vaivara kihelkonna päevade raames ning hävitati taas juba järgmiseks aastaks. Kolmas kord avati plaat Utria dessandi 80. aastapäeva auks 16. jaanuaril 1999. Plaati kivile enam ei paigaldatud ning see on hoiul Vaivara vallas.

Alates 1999. aastast korraldatakse Erna Seltsi eestvedamisel igal aastal jaanuari alguses sõjalis-sportlikku võistlust „Utria dessant”.

Utria dessandi maabumiskoht

Foto: http://et.wikipedia.org/wiki/Pilt:Utria_dessandi_1_maabumiskoht.JPG

Eesti Vabadussõda 1918–1920. 1. Koostanud AUGUST TRAKSMAA jt. 3. trüki toimetanud HEIDO OTS, SIRJE LAIDRE. Tallinn, 1996, lk 92–101.

URMAS REITELMANN, Utria dessant: http://www.eesti90.ee/index.php?id=12060&month=01&year=2008&show_release=13866 (05.05.2012).

SIIM ÕISMAA, Utria dessant 17.–19. jaanuaril 1919: <http://www.militaar.net/phpBB2/viewtopic.php?f=8&t=6155&view=previous> (05.05.2012).

MATI ÕUN, HANNES WALTER, PEEDU SAMMALSOO, Võitlused Läänemeres 1918–1919. Tallinn, 2003, lk. 56–59 ja 150–159.

1. Vaadake Vabadussõja kaardilt, kus asus rinne dessandi toimumise eel. Mida taotleti Utria dessandiga?

2. Koostage Utria dessandi kava, järjestades sündmused maabumisest kuni operatsiooni lõpetamiseni.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____
- 4) _____
- 5) _____
- 6) _____

3. Mis oli Utria dessandi tähtsus Vabadussõjas?

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

4. Kes juhtis Utria dessanti? Mis ülesandeid täitis kapten veel Vabadussõja ajal? Otsige lisainfot ka major Martin Ekströmi kohta.

5. Uurige ise edasi, mis olid dessandis osalenud laevade otsesed ülesanded, milline oli nende relvastus ning mida on teada laevade saatusest. Lisaandmeid leiate teabeteksti lõpus viidatud veebilehelt.

6. Kuidas tähistatakse Utria dessandi aastapäeva tänapäeval? Uurige veebilehelt http://www.erna.ee/?Utria_Dessant infot eri aastate võistluse kohta. Kes saavad osaleda? Kui kaua võistlus kestab? Mida selle ajal teha tuleb? Millised on võistluse tingimused? Kes on eri aastail olnud võistluse võitjad?

Avinurme kitsarööpmeline raudtee

Kitsarööpmelise raudtee planeerimine algas aastail 1914–1915. 1916. aastal rajati Sonda jaamast Sirtsu poole esimesed kilomeetrid kitsarööpmelist metsaveoraudteed ning toodi kohale vagunid ja neli Kolomna tehases ehitatud vedurit. Eesti Vabariigi asuti seda teed kasutama ja pikendama. 1922. aasta detsembris läks 17,5kilomeetrine Sonda-Jõepere liin koos nelja veduri ja 145 vaguniga riigiraudtee valituse kätte, seepärast peetakse 1922. aastat mõnikord ka Alutaguse raudtee sünniaastaks. Kogu pikkuses avati Sonda-Mustvee liin pidulikult 1. augustil 1926. aastal. Kaubarong jõudis sel ajal Sondast Mustveesse kuue tunniga, kiire rong viie tunniga, 1940. aastal kolme tunni ja 39 minutiga, 1968. aastal kolme tunni ja 20 minutiga.

Avinurme kitsarööpmeline raudtee
Foto: Rein Aro

Eesti raudteede, sealhulgas Sonda-Mustvee liini kõige edukam ajajärk oli 1930. aastate teine pool. Ööpäevas oli siis tavapäraselt käigus viis rongi: hommikul väljus Sondast postivaguniga reisirong, õhtul sõitsid reisirong ja kolm kaubarongi. 1940. aastal oli Sonda ja Mustvee vahel 14 jaama ning peatuskohta. Raudteelaste varustamiseks soodsa kaubaga liikusid Sonda-Mustvee liinil Eesti Raudteelaste Tarvitajateühisuse vagunkauplused.

1941. aastal koondati vedurid ja veerem Sondasse. Laiarööpmelistele platvormvagunitele laaditi neli vedurit, kaheksa reisivagunit, üks paki-postivagun, üks õltsistern, kaks külmutusvagunit ning hulk kinniseid võre- ja platvormvaguneid koos metsamaterjalidega ning viidi Venemaale. Ära viidi ka muud depoo varad: tööpingid, -riistad, pumbajaama aurumasin ja vagunite tagavararattad, isegi remondis oleva veduri osad. Depoost jäid järele üksnes paljad seinad ning veduri tühjaksriisunud kere.

Seda tehnikat küüditati veduriga E 72, mis mõni päev enne rinde kohalejõudmist alustas ka ise platvormvagunil sõitu Venemaale. Kuid sakslased said rongi koos Sonda veduriga enne Narvat kätte ning tõid tagasi küll mitte Sondasse, vaid Türi.

Saksa sõjavägi purustas 1944. aasta septembris enne taganemist omakorda Sonda-Mustvee sideliini ja viis ära kolm vedurit. Venemaale viimisest pääsenud vedur E 72 oli taas õnneseen, sest sai ka sakslaste käest putku ning töötas Eestis 1952. aastani.

Viimane reisirong Avinurme-Sonda liinil sõitis 30. aprillil 1972, ametlikult suleti Avinurme-Sonda liin 1. mail 1972. Sellest, kuidas pärast raudtee kadumist hääbus ka ümbruskonna elu, annab tunnistust Peressaare. Esimese hoobi kunagi õitsenud Peressaarele andis küüditamine. Peressaares olid maad saanud suurpered ning Eesti vabaduse eest võidelnud. Asunduse rajamise toetaja ja eestvedaja oli Eesti Vabariigi esimene president Konstantin Päts, kes käis korduvalt olukorraga tutvumas. Seetõttu oli asundus Nõukogude okupantidele pinnuks silmas. Teise hoobi andiski raudtee sulgemine. Inimesed ei pääsenud enam tööle ega lapsed kooli ning majapidamised tühjenesid.

Kohalike entusiastide eestvedamisel ja Avinurme kooliõpilaste kaasabil renoveeriti 2002. aastal sild ning 100 meetri pikkune lõik endist raudteed. Sillale on üles seatud restaureeritud veerem.

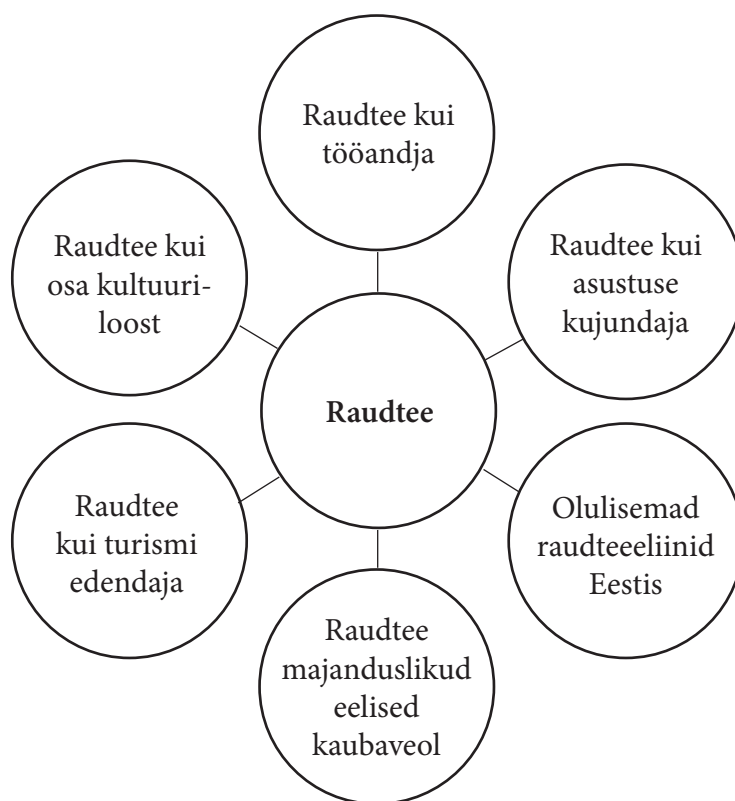
1. Mis oli Sonda-Mustvee kitsarööpmelise raudtee rajamise eesmärk?

2. Selgitage raudtee rolli Eesti asustuse kujunemisel.

3. Mis oli raudtee ja selle veeremi strateegiline tähtsus Teise maailmasõja ajal?

4. Kui pika maa läbib rong Eestis tänapäeval 3 tunni ja 20 minutiga (keskmise kiirus 70 km tunnis)?

5. Täitke skeem.

6. Millist raudteed nimetatakse kitsarööpmeliseks, millist laiarööpmeliseks?

7. Kuivõrd oluline on raudteeliiklus tänapäeval? Põhjendage.

Rootsi lõvi

1699. aastal kujunes välja Rootsi-vastane liit. Kesksel rollil selles mängis 1697. aastal Poola kuningaks valitud Saksi kuurvürst August II Tugev, kellega liitusid Taani kuningas Frederik IV ja Vene tsaar Peeter I (valitses 1682–1725). Eesmärk oli ühiselt välja astuda Rootsi ülemvõimu vastu Läänemere piirkonnas. Liitlaste lootus kasutada äsja Rootsi troonile tõusnud Karl XII (valitses 1697–1718) noorust ja kogenematust osutus aga asjatuks.

Rootsi lõvi

Foto: <http://www.folklore.ee/rl/fo/konve/narva/n03.htm>

Põhjasõda algas 12. veebruaril

1700. aastal Saksi vägede tormijooksuga Riiale. Linna kaitset korraldas Erik Dahlbergh (1625–1703) – mees, kes on kavandanud muu hulgas ka Narva bastionid. Samal ajal ründasid taanlased Rootsi valdusi Põhja-Saksamaal. 7. augustil 1700 sundisid Rootsi väed Kopenhaageni all Taani sõjast välja astuma.

19. augustil 1700 kuulutas Rootsile sõja Venemaa. Septembri algul jõudsid esimesed Vene väesalgad Narva alla. Algas linna piiramine, mis kujunes aga abituks ja jäi venima. Karl XII otsustas kõigepealt purustada Vene väed Narva all ning seejärel vabastada Riia Saksi vägede piiramisrõngast.

Karl XII Narva all saavutatud võidu auks püstitati 1704. aastal äsja valminud Stockholmi kuninga lossi idaküljele pronkslõvi, mille autor oli prantsuse skulptor Bernard Fouquet. Eestile kingiti 1936. aastal selle kuu koopia, mis seati Narva linna Härmamäele. 18. oktoobril 1936 käis Narva lahingu mälestussammast avamas Rootsi prints Gustav Adolf (Gustav VI Adolphi poeg ja praeguse kuninga Karl XVI Gustavi isa), tema saatjate seas oli ka diplomaadist sugulane krahv Folke Bernadotte.

Monument koosnes kahest osast: 8,5 meetri kõrgusest graniitalusest ning sellel seisvast 2 meetri kõrgusest lõvist, mida kohalik rahvas hakkas nimetama Rootsi kutsikaks. Monumendi ühel küljel oli Karl XII monogramm ja selle all aastaarv MDCC, teisel küljel kiri „SVECIA MEMOR, MCMXXXVI”. Teise maailmasõja ajal laaditi pronksist monument raudteevagunile ning ilmselt sulatati Saksamaal üles. Graniidist sokkel sai 1944. aastal täistabamuse ja hävis.

Rootsi lõvi mälestusmärgi avas taas 2000. aastal, Narva lahingu 300. aastapäeva puhul Rootsi asepeaminister Lena Hjelm-Wallén ja see asub Joaorus Linnuse tänaval. Uus kuu on samuti Rootsi riigi kingitus. Kaheteistkümne aastaga on Rootsi lõvist saanud üks olulisemaid Narva sümboleid. Kindlasti on oma osa selles ka suurepärasel asukohal ning sealt avaneval vaatel kahele linnusele, Joaorule, jõe ja promenaadile.

ANTO JUSKE, Käsmu Merepäevadest ja Põhjasõja sündmustest Virumaal. – Käsmu Meremuuseumi toimetised, 2001, 6, lk 31–40: http://issuu.com/rufus394/docs/toimetised_6/40?mode=a_p (13.01.2013).

MATI LAUR, Eesti ajalugu varasel uusajal 1550–1800. Tallinn, 1999, lk 51–54.

HANS LEPP, AAPO ROSELIUS, Rootsi kroonikandjad Eestis. Huma, 2002, lk 61–68.

PEETER TAMBU, Rootsi lõvist lõvideni Rootsi terrassil. – Sirp, 10.12.2010: http://www.sirp.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=11717:rootsi-lovist-lovideni-rootsi-terrassil&catid=20:arhitektuur&Itemid=25&isue=3325 (13.01.2013).

1. Mis tulemustega lõppes Eesti jaoks Põhjasõda?

2. Selgitage välja, mis aasta on Rooma numbritega MDCC?

3. Miks on monumendil just see aastaarv?

4. Mida tähendab monumendil kiri SVECIA MEMOR, MCMXXXVI?

5. Mis võis olla põhjus, et monument rajati Narva alles Eesti Vabariigi ajal?

6. Miks oli Narva Rootsi riigi jaoks ajaloos erilise tähtsusega?

7. Uurige teatmeteostest või internetist andmeid Narva lahingu kohta. Pange lahingu kirjeldus lühidalt kirja.

Väejuhid: _____

Jõudude vahekord: _____

Lahingu käik: _____

Lahingu tulemused: _____

Tähtsus: _____

8. Mis tähtsus on mälestusmärgil tänapäeva Narva jaoks?

9. Selgitage välja, kus asub Eestis veel Rootsi riigi rajatud või kingitud mälestusmärke. Kellele on need pühendatud?

Tudulinna kirikud

Esimesed teated Tudulinna (Tutulinna) kohta pärinevad 1583. aastast. 19. sajandi alguses eraldus Tudulinna (Tuddolin) mõis Rakvere mõisast. Tudulinna vald loodi 1866. aastal. Enne seda kuulus Tudulinn Viru-Jaagupi, pärast Iisaku kihelkonda.

1700. aasta paiku ehitati Linnamäe veele väike kabel, aastal 1766 kerkis selle asemele puitkirik. Sadakond aastat hiljem (1863) remonditi seda põhjalikult ning ehitati juurde torn ja tornikamber. Paar aastat hiljem liideti Tudulinna kogudus Iisaku omaga. Kuni 1867. aastani oli kirik Viru-Jaagupi, seejärel Iisaku abikirik.

Tudulinna mõlemad kirikud
Vana postkaart

Tudulinna teeb unikaalseks asjaolu, et Linnamäele kerkis aastail 1938–1939 veel üks luteri kirik.

Kahe kiriku saamisloogu sobib alustada 1923. aastaga, mil koguduse etteotsa asus õpetaja Voldemar Kuljus (1898–1979). Kuljus olnud laia silmaringi ja haruldase kõneanniga pastor, kelle jutlused ei piirdunud pühakirjaga, vaid rajanesid sageli argielu näidetel. See ei meeldinud paljudele. „Ta pidas niisuguseid ilmalikke kõnesid,” on 2004. aastal meenutanud 89aastane Arnold Halling, „küla väljend oli, et räägib kantslist tütarlaste siidisukkadest – no kas see on siis miski kirikuõpetaja!” Kuljuse pooldajate ja vastaste vahel lahvatas tüli, mis viis 1927. aastal koguduse lõhenemiseni. Uus kogudus arvati Tartu praostkonda ning jäi Torma koguduse õpetaja hooldada.

Koguduste suhted muutusid näotuks. Rahvasuu räägib, kuidas uus kogudus õues kiriku seina ääres jumalateenistusi pidas ning mõni külamees käinud ajal, mil vana kogudus kirikus jumala kiituseks laulis, ukse taga lorilaule laulmas. Uus kogudus püüdis kirikut enda käsutusse saada, asi ulatunud isegi riigikohtuni. Kiriku üleandmist uuele kogudusele nõudsid korduvalt ka piiskop Hugo Bernhard Rahamägi (1886–1941) ja konsistoorium (intriigile lisas vürtsi asjaolu, et eelmise piiskopi lesk Melanie Kukk, kellest sai 1940. aastal Rahamäe teine abikaasa, oli Voldemar Kuljuse õde). Kemplemisele tegi lõpu riigimetsade talituse direktori otsus, millega kirikualune maatükk tunnistati Iisaku koguduse omandiks. Seejärel otsustas uus kogudus endale oma kiriku ehitada. Uus kirik kerkis vana kõrvale ja otsekui vaenu rõhutades ehitati selle torn hoone idapoolsesse otsa. Nii nad seisidki Linnamäe nõlval, seljad vastamisi, tummade tunnistajatena Tudulinna rahva jonnakusest.

1947. aastal vana kirik suleti, neli aastat hiljem tühjendati inventarist ja muudeti kolhoosi aidaks. 1960. aastail lammutati torn, lõigati seintesse väravad, suleti aknad, pandi hoonele eterniitkatus ja kohandati sovhoosi viljaveskiks. 1980. aastate lõpus jäi kirik lõplikult kasutuseta. Tänapäeval on Tudulinna vanast kirikust järel üksnes vare, ent see on alalhoidmist väärt ja muinsuskaitse all, sest vahetu naabruse tõttu lisab vana kirik väärtust ka uuele ja kogu Linnamäele.

KÜLLI KRIIS, Tudulinna vana kirik väärib veel üht võimalust. – Põhjarannik, 05.06.2004: <http://arhiiv.pohjarannik.ee/print.php?sid=6532> (13.01.2013).

Tudulinna vald: <http://www.tudulinnavv.ee/index.php?tid=jusLXRKpYaux0lUaKYXhuh7s0HfLR8jjTYggd6k8u> (13.01.2013).

VEIKO VIHURI, Hugo Bernhard Rahamägi, Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku teine piiskop 1934–1939. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007, lk 265–300.

1. Mis asjaoludel sündis Tudulinna kaks kogudust ja kirikut?

2. Keda teie tülis toetaksite? Põhjendage oma arvamust.

3. Kuidas oleksite teie tüli lahendanud?

4. Võrrelge Tudulinna kirikuid. Kirjeldage mõlema kiriku välisilmet.

Vana kirik: _____

Uus kirik: _____

5. Kas Tudulinna kiriku saatus nõukogude ajal on erakordne või tavapärane? Põhjendage oma arvamust ning tooge selle kinnitamiseks näiteid.

6. Mis võis põhjustada nõukogude võimu hoolimatut suhtumist kirikuarhitektuuri?

7. Kuidas tuleks arhitektuuripärandit hoida? Kes peaks selle eest vastutama, kas kogudus, kohalik omavalitsus või riik? Põhjendage oma arvamust.

8. Uurige välja, kus asub Eestis veel puitkirikuid. Pange näited kirja.

Vaivara mälestuskivi

Vaivara koonduslaager (saksa keeles *Stammlager* K.L. Vaivara) oli Saksa okupatsioonivõimude loodud välilaagrite pealaager, mis tegutses 1943. aasta septembrist 1944. aasta veebruarini lõpuni.

16. märtsil 1943. aastal andis Saksa riigiminister Hermann Göring korralduse taastada Eesti põlevkivitööstus. Ülesande täitmiseks rajati Ereda ja Vaivara lähedale õlitehased.

Vaivara laager asutati Heinrich Himmleri korralduse põhjal, mis nägi ette avada sõjalis-tööstuslikeks vajadusteks laagrid Eestis ja Riias ning transportida sinna juute Ostlandi getodest. Vaivara koonduslaager allus SSi majanduse ja halduse peametile. Koon-

Vaivara mälestuskivi
Foto: Tiina Kilumets

duuslaagril oli ligi paarkümmend harulaagrit, põhiliselt Virumaal. Alaliselt peeti Vaivara laagris kinni kuni 1300 vangit, kokku käis laagrist läbi 20 000 inimest.

Vaivara koonduslaagri kohta on säilinud vähe teavet. Tõenäoliselt oli Vaivara laialipaigutamise ja edasisaatmise laager, kus asus komandantuuri staap. Laagri ülem oli *SS-Hauptsturmführer* Hans Aumeier ja ülema abi Josef Philipp Brennais. Laagrit juhtisid *Hauptscharführer* Max Dahlmann, *Hauptscharführer* Kurt Panike ja *Lagerführer* Helmut Schnabel. Laagri peaarst oli Franz von Bodman. Kuigi laagreid kamandasid sakslased, rakendati nende valvamisel 287. politseipataljoni. Selle üksuse kolmas kompanii valvas Kiviõli, ent ka Klooga, Lagedi, Ereda, Narva, Vaivara, Viivikonna, Ahtme ja Auvere laagrit.

Vaivara laagrisse veeti 1943. aasta sügisel juute Leedust Vilniuse ja Kaunase getodest, mõningail andmeil ka Riias ja Bystritzast Transilvaaniast. Peamiselt kasutati vange Baltöl GmbH kaevandustes põlevkivi kaevandamisel ja Tannenbergi liini ehitamisel, kus vangid tegid metsa- ja teetöid ning rajasid kaevikuid ja kindlustusi.

Vaivara laager jagunes kaheks laagriks: üks Vaivara raudteejaama lähedal, teine viie kilomeetri kaugusel raudteejaamast utmisfabriku lähedal. Iga kahe nädala järel selekteeriti vangide hulgast välja nõrgemad, kes tapeti või saadeti teistesse laagritesse.

1944. aasta suvel evakueeriti Vaivara laagri kinnipeetud Saksamaale. Evakueerimise ajal osa vange hukati. Täpsed arvud puuduvad, ent ajaloolase Riho Västriku hinnangul hukati või suri umbes 10 000st 1943. aastal Eestisse toodud vangist ligikaudu pool (nende hulgas 1800–2000 Kloogal 19. septembril maha lastud vangit). Ülejäänud evakueeriti Saksamaale peamiselt Stutthofi koonduslaagrisse.

Vaivara raudteejaama lähedal Sillamäe-Viivikonna maantee ääres märgib pool aastat tegutsenud koonduslaagri asukohta tagasihoidlik mälestuskivi, mis avati 1994. aastal. Hiljem on selle kõrvale pandud veel teinegi.

SIRLE SOMMER-KALDA, Koonduslaagrite paigad märgistatakse topelt. – Põhjarannik, 18.09.2004: <http://arhiiv.pohjarannik.ee/article.php?sid=7234> (21.11.2012).

PIRET UDIKAS, Eesti – kümnete koonduslaagrite maa. – Virumaa Teataja, 30.01.2007: <http://www.virumaateataja.ee/300107/esileht/15035983.php> (21.11.2012).

1. Selgitage Ida-Eestis olnud koonduslaagrite rohkuse tagamaid. Nimetage laagreid, mis kuulusid erinevate harulaagritena kompleksi.

2. Miks võisid mehed minna 287. politseipataljoni tööle vangivalvuritena? Tegemist oli Eesti väeosaga, mis moodustati 1943. aasta kevadel sel ajal likvideeritud pataljonide meestest ja Velikije Luki all üle tulnud Laskurkorpuse eestlastest.

3. Mis piirkondadest transporditi juute Vaivara laagrisse?

4. Mida tähendas nn vangide selekteerimine?

5. Miks evakueerimisperioodil osa vange hukati?

6. Seletage holokausti tähendust. Millal tähistatakse Eestis holokausti mälestuspäeva?

7. Milliseid inimsusevastaseid kuritegusid on pandud Teise maailmasõja ajal toime Eestis? Tooge näiteid.

Nõukogude tank

Narvast Narva-Jõesuusse viiva tee ääres seisab Eesti ainuke allesjäänud tank-monument, mis meenutab Teise maailmasõja lahinguid, märkides Nõukogude vägede läbi-murdekohta – paika, kus Leningradi rinde väed ületasid kindral Fedjuninski juhtimisel 25.–26. juulil 1944. aastal Narva jõe.

Saksa pool kaitses rindejoont viie diviisi ja kahe motoriseeritud brigaadiga, mis kuulusid armeegrupi Nord koosseisus olnud operatiivgruppi Narva. Lisaks toodi Narva piirkonda Waffen-SS (Relva-SS) brigaadid Nederland, Wallo-nien, 20. Eesti SS-diviis, pataljoniid Mattis, Fellin, Langemarck jt.

Tank T-34

Foto: Tiina Kilumets

Nõukogude sõjaplaan nägi ette murda mitme üheaegse löögiga põhja ja lõuna poolt Narva linna rinne läbi ning tungida Narvat kaitsvate vägede tagalasse. Pealetung algas 24. juulil 1944. aastal suurtüki- ning lennuväe ennetava tulega. Kartes taganemisteede läbilõikamist, otsustas Saksa väejuhatuse tõmmata oma väed 20 kilomeetrit Narvast lääne poole Sinimägede joonele. Punaarmee õnnestuski luua Narva jõeäärde platsdarm, millelt hakati edasitungi organiseerima. Punaarmee võiduka lahingu auks korraldati Moskvas 26. juuli õhtul saluut 20 suurtükist ning 224 relvast.

T-34/85 seisab kõrgel paekivist postamendil. Tanki päritolu kohta liigub kaks vastukäivat versiooni. Ühtedel andmetel olevat tank 1944. aasta pealetungi ajal Narva jõkke uppunud, sealt hiljem välja tõmmatud, korda tehtud ning postamendile pandud. Ent Narva linnamuuseumi endise direktori Eldar Efendijevi väitel on tank toodud hoopis 1964. aastal Leningradi sõjaringkonna reservist ega ole sõjategevuses üldse osalenud, ammugi mitte 1944. aastal Narva lahinguis. Viimast väidet kinnitab Igor Sedunov sõjaajalooklubist Otsing. Lisaks teab ta rääkida, et tankil puudub mootor, kuid on olemas käigukast. Mingil ajal olid üsna nõrgalt kinni keevitatud luugid lahti kangutatud ning huvilised võisid vabalt tanki sisemust uurida, kuid vandaalide tõrjumiseks keevitati sissepääsud uuesti kinni.

Monument avati pidulikult 9. mail 1970 – nii tähistati NSV Liidu võidu 25. aastapäeva kohas, kus 1944. aastal pealetungil olnud Nõukogude väed vaevarikalt jõe forsseerisid.

Tanki praegune omanik peaks olema Narva linn, sest mälestusmärk asub linna haldusterritooriumil. Tank ei ole formaalselt mälestusmärk ega kantud vastavasse registrisse, ent Narva uuendab aeg-ajalt endise sõjamasina värvkatet: teras vuntsitakse roheliseks ja punatäht joonistatakse üle.

Tänapäeval on see koht kujunenud Ida-Virumaa, peamiselt Narva äsja abiellunute populaarseks peatuspaigaks, kus ümber kahuritoru sõlmitav värviline lint on saanud üheks pulmarituaali osaks. Tänu lintidele näeb sõjamasin ebaharilikult lustakas välja.

1. Mida sümboliseerib teie arvates tank-monument?

2. Kuidas võib teiseneda monument kui sümbol? Tooge näide monumendi muutumise kohta uuema perioodi rituaalide osaks.

3. Leidke tanki kui monumendi säilitamisele poolt- ja vastuargumente

Monumendi poolt	Monumendi vastu
Tegemist on ajaloolise mälestusmärgiga, mis on osa nõukogude aja sümbolikast	Tanki toru on pööratud meie pealinna Tallinna poole ja on seega vaenulik

4. Mis versioon tanki päritolust tundub teile tõsem? Põhjendage oma seisukohta.

5. Milles seisnes tankiväe olulisus Teise maailmasõja ajal?

6. Milliseid kuulsaid tankitüüpe oskate nimetada Teise maailmasõja ajaloost?

7. Mis riikide armeedes sõdis eestlasi? Tooge näiteid väeüksuste kohta.

Grenaderimäe memoriaal

Aastakümneid olid Sinimäed kohaks, mille lahingulugudest palju ei räägitud. Sinimägede sõjaloo jäädvustamist alustati 8. juulil 1994. aastal, kui Eesti Vabadusvõitlejate Virumaa Ühenduse eestvedamisel püstitati Sinimägede keskmisele mäele – Grenaderimäele – 6,5meetrist puurist. Järgmisel päeval toimus selle risti juures II ülemaailmne Eesti vabadusvõitlejate kokkutulek, kus osales inimesi 17 riigist. Paljud sõjaveteranid nägid üksteist taas üle hulga aja. Kindral Aleksander Einseln luges ette president Lennart Meri (1929–2006) tervituse. Sellest kokkutulekust alates ongi veteranid, kelle arv on tänapäeval kiiresti kahanes, korraldanud oma iga-aastaseid Sinimägede kokkutulekuid just Grenaderimäel.

Sinimägede mälestusüritust on jätkuvalt mõistnud hukka Venemaa, kellele Eesti välisministeerium vastas 2012. aastal järgmise avaldusega: „Välisministeerium taunib Venemaa saatkonna pahatahtlikku ja ebaadekvaatset kommentaari Sinimägede mälestusürituse kohta. 28. juuli mälestusüritus on kodanikualgatuslik Teises maailmasõjas langenute mälestamine, millelaadseid toimub ka paljudes teistes riikides. Eestis on kõigil inimestel õigus mälestada sõjas hukkunuid.

On kahetsusväärne, kui traagilisi ajaloosündmusi kasutatakse kellelegi väära kuvandi omistamiseks. Sinimägedes mõlemal sõdinud poolel võidelnud eestlastel puudus igasugune seos natsi-ideoloogiaga. Eesti rahvas kannatas Teises maailmasõjas sarnaselt paljude Euroopa rahvastega nii Nõukogude Liidu kui ka natsionaalsotsialistliku Saksamaa kuritegelike režiimide okupatsiooni all. Mälestusürituse tõlgendamine neonatsismi ilminguna on Eesti inimestele sügavalt solvav.

Eesti Vabariik on mõistnud hukka kõigi Eestit okupeerinud totalitaarsete režiimide kuriteod ning taunib igasuguseid ideoloogilisi manipulatsioone sellel teemal.”

Vaivara valla ja veteranide ühenduste hooletel on memoriaali aastate jooksul edasi arendatud. Arhitekt Tiit Kaljundi valmistas 1996. aastal esimesed alalise mälestusmärgi kavandid, milleks saadi tuge ka Eesti Kultuurkapitalilt. Suuremad tööd memoriaali rajamisel tehti aastail 1997–2000.

Grenaderimäe mälestusväli on ligi hektariline ala. Selle keskmel seisab 12 meetri kõrgune terasest ratasrist, mille keskosa sümboliseerib metallikunstniku Heino Mülleri tahtel plahvatust. Monumendirühma kuuluvad peale risti rünnakuteravikku (ida-lääs) sümboliseeriv graniitkividest ääristus ning autentne vooderdatud põhjaga kaevikulõik, mis liitub puhastatud algse kaevikuliiniga.

Suurlahingu 60. aastapäeval, 31. juulil 2004 avati memoriaali koosseisus mälestuskivi 20. Eesti diviisi võitlejatele, kaks aastat hiljem aga mälestuskivid eestlastega kõrvuti võidelnud Hollandi ja Vallooni vabatahtlikele.

Grenaderimäe mälestusmärk
Foto: Tiina Kilumets

Vaivara Sinimägede Muuseum: <http://muuseum.vaivaravald.ee/index.php?id=50> (16.11.2012).

Välisministeeriumi avaldus. 26.07.2012: <http://www.vm.ee/?q=node/14999> (25.11.2012).

1. Selgitage, mis oli Sinimägede strateegiline tähtsus Teise maailmasõja kontekstis.

2. Uurige välja, milliste Euroopa rahvaste esindajaid osales Sinimägede lahingutes.

3. Mis märgid maastikul viitavad tänapäeval kunagistele ägedatele lahingutele?

4. Mis osadest koosneb Grenaderimäe memoriaal?

5. Selgitage, mis tähtsus on memoriaalil erinevate osapoolte jaoks.

6. Mis võib olla põhjus, et Teise maailmasõja mälestusüritused põhjustavad tänaseni pingeid? Kas seda oleks võimalik vältida?

7. Nimetage lisaks antud memoriaalile mälestusmärke, mis on pühendatud Teise maailmasõja sündmustele.

Oma kodukohas: _____

Mujal Eestimaal: _____

Sinimägede sõjamuuseum

Sinimägedele saabunud ajalohuviline võiks oma tutvumisretke alustada teabepunktist, kust saab ülevaate kogu Vaivara valla alal paiknevatest vaatamisväärsustest, olgu need siis sõja, asustuse, kultuuri või loodusloo valdkonnast.

Sõjaajaloo eelistaja peaks edasi minema endises Vaivara mõisa aidas tegutsevasse näitusemajja. Sealt saab lisaks lühiülevaatele Vaivara kihelkonnast ja mõisast juba põhjalikuma ettekujutuse Sinimägede 1944. aasta lahingutest, mille kohta pakutakse nii teksti-, pildikui ka helimaterjali. Eksponeeritud on relvi, mundreid, fotosid ning sõdurite isiklikke esemeid. Muuseum pakub vaatamiseks ka huvitavat tõsielufilmiprogrammi.

Vaivara Sinimägede muuseum

Foto: http://et.wikipedia.org/wiki/Pilt:Vaivara_Sinim%C3%A4gede_muuseum,_21._juuli_2011.jpg

Pärast näitusemajaga tutvumist võib valida välieksponaatide või matkaraja vahel. Piirkonnas on säilinud kolme ajajärgu kindlustusliinide fragmendid.

Põhjasõja (1700–1721) ajast on alles muldvall, nn Rootsi vall, mille venelased rajasid rootslaste kartuses. Ka toona moodustasid Sinimäed osa ulatuslikumast kaitsevööndist, et tõrjuda rootslaste võimalikku abiväge. Peeter I (valitses 1682–1725) käsul püstitati läänepoolseimale kõrgendikule vaatetorn, et jälgida Tallinna poolt tulevat teed. Siit tuleneb ka nimi Tornimägi. Hiljem hoopis Rootsi kantsina tuntuks saanud reduutide süsteem ulatus merest Tornimäeni, jätkudes lõuna pool ilmselt kuni Auvere soodeni. Nagu suurte kindlustuste puhul sageli osutusid needki tööd mõttetuks, sest rootslased Narvale appi ei jõudnud. Praeguseks on selle nn Rootsi valli kõrgus kahanenud meetri-kaheni.

Esimese maailmasõja (1914–1918) eel ja ajal kujundati Narva (Peterburi) kaitseliiniks kõige idapoolsem kungas: Pargimägi ehk Lastekodumägi. Oma nime sai see seljandik mäe nõlvale endisesse mõisahoonesse rajatud esimese riikliku lastekodu järgi.

Teise maailmasõja (1939–1945) perioodist on vaadeldav Saksa nn Idavalli varukaitseliin ehk Tannenbergi liin.

Lisaks saab Sinimägedest kõrgeima, Lastekodumäe ehk Pargimäe (merepinnast ligi 85 m) vaatetornist hea ülevaate kogu piirkonnast ning kõrgendike olulisest asendist.

Teise maailmasõja sündmustes hävis kuni 90% Vaivara valla hoonetest, teiste hulgas kõik tähtsamad ehitised: Vaivara ja Peeterristi kirik, vallamaja, mõis (hilisem lastekodu), kihelkonnakool, raudteejaamad. Sõjatulest ei jäänud puutumata ka piirkonna rahvamajad. Neist kõige ilusam – Vaivara rahvamaja Perjatse külas – jäi varemetesse siiski alles pärast sõda.

ANDRES TÖNISSON, IVIKA MAIDRE, Sõdadest räsitud Sinimäed. – Eesti Loodus, 2004, 7: http://www.loodusajakiri.ee/eesti_loodus/artikkel759_753.html (20.11.2012).

Vaivara Sinimägede Muuseum: <http://muuseum.vaivaravald.ee/index.php?id=48> (18.11.2012).

1. Milliste erinevate sõdade jälgi võib piirkonnast leida? Täitke tabel.

Sõda ja toimumise aeg	Rahuleping, mis lõpetas sõja	Mõju Eestile	Mis kindlustusliin rajati sel perioodil?

2. Ühendage joontega kõrgendiku nimi, asukoht ja kõrgus.

Kõrgendiku asend	Kõrgendiku nimi	Kõrgus meetrites
Läänepoolne	Tornimägi	69,9
Idapoolne	Põrguhauamägi ehk Grenaderimägi	83,2
Keskmine	Pargimägi ehk Lastekodumägi	84,6

3. Nimetage kolm kõige enam meelde jäänud muuseumieksponaati ja selgitage nende mõjuvuse põhjus.

1) _____

2) _____

3) _____

4. Otsige mõiste seletust internetist („Võõrsõnade leksikonist”, „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatust” vm).

Reduut – _____

Meriküla dessandi mälestusmärk

Et kiirendada 1944. aastal Narva vallutamist, otsustas Punaarmee juhtkond anda sakslastele ootamatu löögi merelt. Dessandi eesmärk oli murda läbi Auvere lõigus olevate Nõukogude vägedeni ning võtta Narvas viibivad Saksa väed kotti.

14. veebruaril asus Tütarsaarelt tee dessandi eelvägi – neljale laevale paigutatud 600meheline üksus (sh 8 või 9 naist). Õnnestumise korral oleks neile järgnenud peajõud. Ent

dessantlased avastati varakult ja neile sai saatuslikuks sealsamas lähedal asunud Saksa rannakaitsepatarei tõhus tulelök. Osa mehi (erinevail andmeil 56–85) hukkus juba merre hüpates, sest laevadelt tuli lahkuda kavandatust varem, seega liiga suures sügavuses, seetõttu tiris raske kummiülikond või seljas olev raadiosaatja ründajad vee alla. Vees muutus kasutuskõlbmatuks ka suurem osa radistide aparaaturist, mis tegi võimatuks igasuguse kontakti oma vägedega.

Kaotustele vaatamata õnnestus kolme rühma jaotatud dessandil siiski Meriküla vallutada. Ent nende edu oli üürrike, sest hommikul saabusid Saksa vägedele appi Narva alla liikuvad reservid – kolm tanki, tosin lennukit ja jalavägi. Maabunud dessantväelased suruti kokku madalasse nõkku ning hävitati.

Kõik oli seega lõppenud juba sama päeva (14. veebruari) pärastlõunaks. Lahinguväljale jäi 525 (teistel andmetel 300) laipa, 8 (teistel andmetel 200) dessantväelast vangistati ja ainult mõni üksik (kirjutatakse 3 ja 6 mehest) jõudis rinde kaudu omadeni. Dessandi juht major Stepan Maslov hukkus lahingu esimeses faasis. Nõukogude kirjanduses räägitakse võitlusest 5000mehelise vastasega.

Meriküla dessandi mälestuseks rajati 1972. aastal mälestusmärk Meriküla panga algusesse, kus Põhja-Eesti pank pöördub lõunasse. Mälestusmärgi kujundas Peeter Somelar.

Meriküla dessandi mälestusmärk
Foto: Tiina Kilumets

Vaivara Sinimägede Muuseum: <http://muuseum.vaivaravald.ee/index.php?id=56> (23.11.2012).

1. Selgitage kaardi ja oma teadmiste alusel Meriküla dessandi olulisust Nõukogude vägede vaatevinklist ning selle tagasilöömise tähtsust Saksa vägede seisukohast.

(Kaardi allikas on <http://muuseum.vaivaravald.ee/index.php?id=42.>)

2. Miks teie arvates Meriküla dessant ebaõnnestus?

3. Toetuge kaardile ja koostage plaan või töötage välja taktika, mis tagaks dessandi õnnestumise.

3. Millega põhjendada arvamete kõikumist sõjaajaloo allikais?

4. Mis dessantoperatsioone Teises maailmasõjas oskate veel nimetada?

Sinimägede lahing

Vaivara Sinimägedeks nimetatakse kolme Ida-Virumaa lavamaal olevat kõrgendikku, mis kannavad lääne poolt alustades nimesid Tornimägi, Grenaderimägi ehk Põrgumägi ja Lastekodumägi ehk Pargimägi. Nende pärast 1944. aasta suvel lahvatanud võitlust on peetud veriseimaks kõigist, mis on eales Eesti pinnal olnud. Maailma ajaloost võrdlusi otsides on seda nimetatud nii Eestimaa Verduniks kui ka Eesti oma Termopüülideks.

Sakslased alustasid kindlustuste rajamist Sinimägedes juba 1943. aastal, täiendades neid ka 1944. aastal. Sinimägede kaitseliin moodustas osa ulatuslikumast Tannenbergi liinist.

Sinimägede lahingute ohvriterohkeim periood jäi 1944. aasta juuli lõppu ja augusti algusesse, kui 26. juuli hommikuks Sinimägede juurde jõudnud Nõukogude armee Leningradi rinde väed püüdsid Tannenbergi liinist läbi murda.

Sinimägede kaitsel seisis jalaväekindral Anton Grasseri armeegrupile Narva alluvad III Germaani soomuskorpuse väeosad, kelle koosseisu kuulusid peale sakslaste ka eestlaste, taanlaste, norralaste, rootslaste, hollandlaste ja belglaste väeosad, näiteks 20. Eesti diviis, 11. SS-diviis Nordland, 4. SS-brigaad Langemarck, 23. SS-diviis Nederland – kokku 40 000 meest, kellest lahingu lõpuks langes rivist välja iga neljas. 2500 ehk veerand neist olid eestlased. Punaväe kaotust Sinimägedes on hinnatud 150 000–170 000 mehele ning paarisajale tankile.

Seda, mis Sinimägedes 1944. aasta juuli lõpus ja augusti alguses toimus, on kirjeldatud tõelise pörguna: võitlus käis kurdistavas müriinas, kahuripaukude ja mürskude lõhkemisel polnud vahet, mürsuplahvatustest tõusis maast lakkamatult tolmu, valitses suur palavus ning lahinguväljal levis väljakannatamatu laibalehk.

Nõukogude pool Sinimägesid relva jõul vallutada ei suutnudki, vaid hõivas need alles siis, kui Saksa üksused neid lõunast ähvardava ümberpiiramise tõttu taandusid. Lahingu tulemusena peatati punaväe pealetung kogu Eesti vallutamiseks, mis võimaldas tuhandetel eestlastel läände põgeneda ning Soomel sõjast iseseisvana väljuda.

Eesti Leegion sõnas ja pildis. Tallinn, 2008, lk 340.

BHR russland: http://bhr.balanss.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=2872:65-aastat-sinimaegede-lahingu-algusest&catid=18:i-vabadussoda&Itemid=57 (16.11.2012).

www.EestiLeegion.com: <http://www.eestileegion.com/?eesti-leegion/liidrid/paul-maitla---sinimaegede-sangar/sinimaegede-sangar.html> (22.11.2012).

Sinimägede mälestusmärk

Foto: Tiina Kilumets

1. Selgitage Sinimägede strateegilist tähtsust Teise maailmasõja kontekstis.

2. Milliste Euroopa rahvaste esindajad osalesid Sinimägede lahingutes?

3. Sinimägede lahingut on kutsutud Euroopa rahvaste lahinguks bolševismi vastu ja Eestimaa Verduniks. Kuivõrd põhjendatud on need hinnangud teie arvates? Selgitage oma seisukohta.

4. Kuidas murti vastupanu Sinimägedel hilisemate sõjaliste operatsioonide käigus?

5. Koostage Sinimägede lahingu kirjeldus tavasõduri vaatevinklist.

6. Uurige ise edasi, kes eestlastest sai Sinimägede lahingus oma vaprusega tuntuks.

7. Kuidas oli kindlustatud Tannenbergi liin?

Sillamäe

Sillamäe paikneb Tallinna–Narva (Peterburi) maantee ja mereranna vahelisel alal. Seda liigendavast Sõtke jõest läände jääb tööstus- ning itta elupiirkond; viimase jaotab kaheks klindiastang. Oma elukohta määrates kasutavad sillamäelased väljendit „kalda peal või all”.

Sillamäed on esimest korda mainitud 1502. aastal kui „kohta silla juures” (*tor Bryggen*), kus asus ülesõidukoht ja veski. Viimase müürid on püsti tänini. Sõtke jõe mõlemale kaldale kerkisid 19. sajandi teisel poolel suvituskohad. Eriti hindasid Sillamäekauneid randu (nagu ka Narva-Jõesuud) Peterburi ja Eesti haritlased ning loomeinimesed.

Sillamäe

Foto: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Sillam%C3%A4e.jpg>

1928. aastal ehitas Eestimaa Õlikonsortsium Türsamäele põlevkiviutmistehase, rajati ka elektrijaam ja sadamasild. 1936. aastal alustas tööd Sillamäe õlivabrik, mille panid käima rootslased. Õlivabriku juurest ehitati raudteeharu Vaivara jaama ja edasi Viivikonda, kus avati peagi vabriku oma kaevanduskarjäär. Vabriku sisseseadet uuendas ning täiendas Franz Krulli tehase Tallinnas. Esimene põlevkivi lasti Sillamäe õlitehase ahju 22. aprillil 1936. aastal. Samal päeval saadi ka esimene kogus õli ning bensiini. Tööstuse areng varjutas Sillamäe kui puhkekoha väärtust.

Teises maailmasõjas hävisid nii põlevkivitehas kui ka enamik elamuid ja suvilaid. Vana tehase kohale rajasid vangid ja ehituspataljonide sõdurid (enamik Saksa üksustes sõdinud mehed) Nõukogude sõjatööstuskompleksi kuulunud kombinaadi nr 7, mis tootis uraani. Sõjatehase tõttu oli Sillamäe kuni 1990. aastani suletud linn, kuhu pääses eriloaga. Ülisalajase projekti käivitumisel ei lubatud endistel elanikel kodukohta naasta, linna uuteks elanikeks said Nõukogude Liidust sisse toodud töölisel. Kuna esialgu pidi tehase tulema Narva, keelati ka narvakate tagasitulek kodulinna. Diktatuuririigi säärane sihikindel poliitika seletab ka eestlaste väikest osakaalu nende linnade rahvastikus tänapäeval.

Tehase juurde kerkis uus linn, mille teeb unikaalseks selle arhitektuur. Linna ehitati aastail 1946–1947 üleliidulise ministeeriumi Leningradi kontoris valminud plaani alusel n-ö stalinistlikus neoklassitsistlikus stiilis. Säärase nn liialdusarhitektuuri näited on kultuurimaja, kahe saaliga kinohoone, torniga haldushoone ning terviklikult säilinud elukvartalid koos koolide, lasteaedade, kaupluste jm vajalikkuga. Hooneid iseloomustab külluslik dekoor nii välis- kui ka siselahendustes. Keskväljaku äärde ehitati skväärikt mere poole laskuv pidulik trepistik. Linnapargi idaserva rajati staadion, Tallinna–Narva maanteest lõuna poole haiglalinnak. Valminud hoonestus kandis uhket nimetust – heakorrastatud linnatüüpi töölisasula. Sillamäe tunnistati parimaks asulaks omataoliste seas ning sai 1949. aastal ENSV Ministrite Nõukogu arhitektuurialase I preemia.

Sillamäe jaoks on olnud eriti tähtis nõukogude ajast pärit radioaktiivsete jäätmete hoidla katmine ja saneerimine aastail 1998–2007. Kunagisest saastajast on tänapäevaks saanud igati konkurentsivõimeline AS Silmet, Sillamäe on taas sadamalinn – „Värskete meretuulte linn”.

VAINO KALLAS, Sillamäe sünnilugu: http://www.hot.ee/laging/sillamae_00.htm (13.01.2013).

ELLA MEREMÄE, HAIN TANKLER, HENNO PUTNIK, IIGE MAALMANN, Tuumarelvade leviku tõkestamisega seotud probleemidest Eestis. Ajalooline ülevaade 1946–1995. Tallinn, 2004, lk 8–13: http://www.keskkonnaamet.ee/public/kiirgus/Nonpro_Eesti.pdf (13.01.2013).

1. Kui vana on Sillamäe alates esmamainimisest?

2. Mis on teabeteksti alusel kõige olulisemad ajajärgud Sillamäe ajaloos? Valige kolm ja põhjendage oma valikut.

1) _____

2) _____

3) _____

3. Mida tähendab suletud linn? Miks oli Sillamäe suletud linn?

4. Mis on olnud aegade jooksul Sillamäe kõige tähtsamad majandustegevused?

1) _____

2) _____

3) _____

4) _____

5. Iseloomustage Sillamäe omapärast arhitektuuri.

6. Selgitage välja, kas Sillamäe on Eestis elanike arvult suur või väike linn. Mis linnades on umbes niisama palju elanikke?

Kohtla-Järve põlevkivimuuseum

Kohtla-Järvel Kukruse linnaosas tegutseb 31. märtsil 1966. aastal asutatud Kohtla-Järve põlevkivimuuseum, mis tutvustab põlevkivi kui maavara tekkimise ja kasutamise ajalugu ning tänapäeva. Kohtla-Järve põlevkivimuuseum on ainulaadne kogu maailmas. Muuseumi praegune asukoht on sümbolne, sest just Kukrusel alustati põlevkivi kaevandamist, Kukruse ja Järve mõisa alasid võib pidada Eesti põlevkivitööstuse hälliks ning 16. novembril 1916. aastal kinnitati Kukruse mõisa järgi põlevkivi ametlikuks nimetuseks kukersiit.

Kohtla-Järve põlevkivimuuseum
Foto: Julia Smirnova

Kohtla-Järve põlevkivimuuseum annab ülevaate, kuidas põlevkivi Eesti aladele 450 miljonit aastat tagasi ladestuma hakkas. Põlevkivi, üht Eesti tähtsamat maavara, on siinmail tuntud juba mitu sajandit. Üks esimesi kordi, mil seda kirjalikes allikates märgiti, oli 1777. aastal, kui tuntud rahvaalgustaja ja Põltsamaa pastor August Wilhelm Hupel (1737–1819) kirjutas, et kusagilt Eestimaa väikese mõisa juurest leiti õlikivi.

Rahvasuus liigub hulk legende selle kohta, kuidas põlevkivi Kukrusel avastati. Ühe järgi otsustanud külamees endale põlevkivist kerise laduda, teise järgi ehitanud ta sauna. Vedeles ju seda pruuni kivi Kukruse kandi põldudel küllaga ja seda oli kerge tassida. Aga juba esimesel kütmisel osutus tõeks ütlus, et „sauna panid, küla läks”. Mõnevõrra usutavam lugu räägib karjastest, kes lehmi valvates ladusid lõkkele kättesaadavatest kividest tuleaseme, mis põles ära koos lõkkepuudega.

Põlevkivi tööstuslik kaevandamine ja kütusena kasutamine algas 1916. aastal. Eesti Vabariigi alg-aastail asutati Riiklik Põlevkivitööstus. Põlevkivi hakati kaevandama nii maa-alustes käikudes kui ka pealmaakarjäärides. Uuriti ka õli tootmise võimalikkust. 1924. aastal müüdi kaevandamiskontsessioon Inglise kapitalile: asutati kompanii Estonian Oil Development Syndicate Ltd. ja hakati ehitama õlitechast. Tehnoloogilises mõttes alustati õlitootmist üsna tühjalt kohalt – 19. sajandil oli Šotimaal põlevkivi küll keemiatööstuses kasutatud, kuid sealne tehnoloogia Eestisse ei sobinud. Nii tuli teoreetiline pool igal tehasel endal välja nuputada. Inglise investorid läksid Vanamõisa katsetehases seda teed, et kasutasid väljastpoolt köetavat lamavat pöördahju. Ööpäevas kavatseti toota kuni 24 tonni õli. Toodeitud põlevkivi väljaveoks hakati aktiivselt ehitama uusi teid. 1916. aastal alguse saanud põlevkivitootmine oli lühikese ajaga muutnud elu Eestis.

Viimase viiekümne aasta kestel on põlevkivi kasutatud peamiselt elektrijaamades küttekivina. Põlevkivist toodeitud elektri osatähtsus Eesti elektrienergia tootmises on väga suur. Ühe kilovatt-tunni elektrienergia tootmiseks kulub tänapäeval ligikaudu 1,5 kg põlevkivi.

Alates 1. oktoobrist 2006 koondati Kohtla-Järve põlevkivimuuseumi nimetuse alla mitu seni eraldi näitusi korraldanud üksust: Kohtla-Järve Valge Saal korraldab kunstinäitusi koostöös Kohtla-Järve Linna Kunstnike Ühendusega; Vene Muuseumi virtuaalne filiaal korraldab virtuaalseid ekskursioone (praegu on videoteegis üle 50 ühiku materjale Vene ja maailma kunstipärandist), Rørichi filiaal esitab interaktiivseid programme kunstist, inimlikest väärtustest ja säästvast eluviisist. 2006. aasta maikuust alustati fondide digitaliseerimist.

Põlevkivimuuseum: <http://www.pkm.ee/> (23.11.2012).

MAIT SEPP, Piiludes põlevkivitööstuse hälli. – Eesti Loodus, 2009, 11: http://www.loodusajakiri.ee/eesti_loodus/artikkel3025_2993.html (22.11.2012).

1. Milles seisneb Kohtla-Järve põlevkivimuuseumi omapära? Esitage kaks selgitavat näidet.

- 1) _____
 2) _____

2. Millistest Eesti põlevkivitööstuse arenguetappidest jutustab muuseumi ekspositsioon?

Aeg	Põlevkivitööstuse arenguetapp
1919	
1924	
1946	
1961	

3. Miks on muuseumi asukoht Kukrusel sümboolne? Leidke kaks põhjendust.

- 1) _____
 2) _____

4. Kirjutage ekspositsiooni põhjal.

Kõige sügavam kaevandus Eestis – _____

Koht, kus esimest korda hakati tootma põlevkivi – _____

Koht, kus avati esimene põlevkiviõli tootmise vabrik – _____

5. Selgitage, kuidas on tööstusliku põlevkivitootmisega seotud:

keemiatööstuse areng – _____

Kohtla-Järve linna kasv – _____

kasvav migratsioon teistest nõukogude liiduvabariikidest – _____

ökoloogilised muutused Kirde-Eestis – _____

Mälestusmärk „Vagonett“

Kohtla-Järve spordihoone lähedal Narva maantee ääres seisab mälestusmärk „Vagonett“, mis on sinna paigutatud põlevkivikaevandamise viiekümne aasta juubeli puhul. „Vagonetil“ on plaat tekstiga:

Siin kaevandati 1916. aasta juunis tööstuslikuks otstarbeks vajalik kogus põlevkivi. 1916–1966.

Siin kaevandati esimesed 22 vagunit põlevkivi, mis saadeti Petrogradi 1916. a.

Mälestusmärk „Vagonett“

Foto: Julia Smirnova

Tegelikult kaevandati esimene tööstuslik

põlevkivi natuke kaugemalt – sealt, kus praegu asub koolinoorte loomemaja plats. Kuid vagonett paigutati õigele kohale ses mõttes, et legendi järgi ehitanud heauskne postimees Juul just selles paigas kunagi oma perele põlevkivist ahju.

Esimese maailmasõja ajal, mil tsaaririik vaevles energiapuuduses, alustati 1916. aastal Kohtla-Järve praeguse linnapargi alal väikeses karjääris esimest korda Eestis põlevkivi kaevandamist. Samal aastal rajati Kukrusele esimene allmaakaevandus.

Põlevkivi äratas toona ka Petrogradi võimude tähelepanu. Otsustati kontrollida, kas see sobib varustama Petrogradi energiaga. Esimesed katsetuseks mõeldud põlevkivipuudad saadeti küttepuuduses vaevlevasse Petrogradi 1916. aasta juunis Järve mõisa külje alt. Katsetused tehti Peterburi polütehnilises ja tehnoloogilises instituudis. Katsete tulemused osutusid soodsaks ning peagi rajati Järve mõisa lähedale juba suurem lahtine kaevandus.

Eesti geograafia. CD. Tartu Ülikooli geograafia instituut: <http://www.vkg.werro.ee/materjalid/EGCD/Opik/juhan/energiam/pkiviajal.html> (25.04.2012).

ODETTE KIRSS, LEILI PAJOS, Kohtla-Järve linn ja rajoon. Tallinn, 1971, lk 10.

Viru Keemia Grupp AS: <http://www.vkg.ee/est/kontsern/ajaloost/ajaloost-lahemalt> (23.11.2012).

1. Nimetage kolm põlevkivi tööstusliku kaevandamise tagajärge Eestile.

- 1) _____
2) _____
3) _____

2. 20. sajandi alguses arenes Eestis välja mitu tööstusharu. Valige loetelust kaks, mille areng oli seotud põlevkivi kaevandamisega. Selgitage seost.

tekstiilitööstus, masinaehitus- ja metallitöötlemistööstus, laevaehitus, telliskivitööstus, tselluloosi-paberitööstus, keemiatööstus, klaasitööstus, elektrijaamad

Tööstusharu: _____

Põhjendus: _____

Tööstusharu: _____

Põhjendus: _____

3. Vastake küsimustele.**3.1. Miks hakati Eestis tööstuslikult põlevkivi kaevandama?**

3.2. Miks kontrollis riik põlevkivitootmist?

4. Selgitage, kuidas on Eesti põlevkivitööstusega seotud järgmised kohad.

Kiviõli – _____

Kohtla – _____

Püssi – _____

Tallinn – _____

5. Selgitage seoseid.

Esimene maailmasõda – põlevkivi tööstusliku kaevandamise algus – uute tööstusharude areng

Selgitus: _____

Iisaku muuseum

Iisaku muuseumi püsiekspositsioon tutvustab Ida-Virumaa ja Iisaku ümbruse ajalugu. Muuseumi kogudes on üle 30 000 eksponaadi. Püsiväljapanekute kõrval korraldab muuseum ka temaatilisi näitusi.

1974. aasta maikuu hakkas Tallinnast Iisakusse elama asunud Daniel Vardja sisustama muuseumituba Iisaku keskkoolis. Juba sama aasta 9. juunil tegi ta koos abikaasa Helmi Vardja ning paari abilisega esimese kogumisretke Liivaküla Sillavälja tallu. Sealt

Iisaku muuseum
Foto: Julia Smirnova

toodi muuseumituppa üks saja-aastane sirp ning mõni niisama vana koot. Järgmise aasta jooksul koguti vanavara juba nõnda palju, et muuseumituba jäi kitsaks. Toonasest algatusest ongi välja kasvanud praegune Iisaku muuseum, millel on oma roll olnud ka Eesti iseseisvuse taastamise aastail.

Peasaali ekspositsioon algab tänapäeval väljapanekuga Alulinnast, seejärel tutvustatakse Jõuga kääbaste leidude põhjal vadjapärast kultuuri. Näha on naiste oimurõngad, võreripatsid, kolmest traadist kokkukeeratud käevõru ning helmestest kaelakeed. Edasi saab näha Peipsi rannaäärsete venelaste elutuba.

Ekspositsiooni põhiosa tutvustab eeskätt 17.–18. sajandil Iisaku ümbruskonnas välja kujunenud vadjaa-estiviene rahvastikku, kes usutunnistusest olid esialgu õigeusklikud, kuid Rootsi kirikuseaduse järgi pidid kuuluma luteri kirikusse. Samas pidasid nad jätkuvalt õigeusklikku paastu, kandsid kaelaristi, löid vene kombe kohaselt ette ristimärki ning panid kirikusse minnes selga punasega tikitud valged kirikuriided. Omalaadsete usukommete tõttu hakati neid kutsuma pooleusulisteks ehk poluvernikuteks, ka poluvertsikuteks. 19. sajandi lõpul hakkasid poluvernikud eestistuma, kuid veel 1930. aastal kirjutas Postimees poluvernikute kohta, et siin on justkui „ise riik” ja ise rahvas oma keele, oma tõekspidamiste ning oma elamisviisiga.

Iisaku muuseumi teisel korrusel saab näha omaaegse kooliõpetaja korterit, kus on väike köök, elutuba ja magamistuba. Kooliõpetajat kutsuti vanasti maa soolaks, sest oma põhitöö kõrval tegeles ta tavaliselt veel näitemängu, pillimängu, tantsimise ja muu kultuurielu juhtimisega. Iisaku muuseumi õpetajakorter ilmestabki õpetaja kuulumist kohalikku koorekihti.

Talutoa ekspositsioon esitab Iisaku piirkonna töö- ja olmekultuuri. Adrad, linatöötlemise riistad, köiepöör ja võimasinad jutustavad sellest, et taludes osati peale traditsiooniliste talutööde töödelda lina, valmistada köisi, teha võid jpm.

Iisaku muuseumi tuletõrjetoa ekspositsioonile on pannud aluse kollektsioon, mille nõukogude ajal kinkis muuseumile vabatahtlike tuletõrjajate juht Tiedrich Raidma. Vabatahtlik tuletõrje oli 20. sajandi alguses populaarne rahvusliku ühistegevuse vorm.

Iisaku muuseum: <http://www.iisakumuuseum.ee/avaleht/> (23.11.2012).

DANIEL VARDJA. Kohtla-Järve rajoonis. – Kodu-uurimine Iisakus. Tallinn, 1983, lk 209–211.

1. Milles seisneb Iisaku muuseumi omapära? Tooge kaks selgitavat näidet.

1) _____

2) _____

2. Kes on poluvernikud?

3. Miks nimetati Eestis õpetajaid vanasti maa soolaks?

4. Analüüsige muuseumieksponaatide olulisust. Põhjendage oma arvamust.

Kivist tööriistad

On Eesti ajaloo õppimiseks väga vajalikud. Ei ole Eesti ajaloo õppimiseks eriti vajalikud.

Põhjendus: _____

Peipsi rannaäärsete venelaste elutuba

On Eesti ajaloo õppimiseks väga vajalik. Ei ole Eesti ajaloo õppimiseks eriti vajalik.

Põhjendus: _____

Tuletõrjetoa ekspositsioon

On Eesti ajaloo õppimiseks väga vajalik. Ei ole Eesti ajaloo õppimiseks eriti vajalik.

Põhjendus: _____

5. Tähistage loetelus ristiga (X) esemed või toiduained, mida valmistas talupoeg 19. sajandil ise. Neid võib näha muuseumis.

... Köied

... Lina

... Või

... Korv

... Põllutöömasin

Kurjuse Ohvrite mälestusmärk

1991. aastal rajati Purtse Hiie-mäele Kurjuse Ohvrite leinapark. Esimene tamm istutati sellesse parki 1941. aasta juuniküüditamise 50. aastapäeval. Tänapäevaks on leinaparki tamme istutanud valitsuse, maakondade ja paljude organisatsioonide esindajad, samuti presidendid Lennart Meri ja Arnold Rüütel.

1997. aastal avati pargi väravana Kellatorn, mis püstitati kommunistlike repressioonide läbi kannatanute ja hukkunute mälestuseks. Kellatorni graniidist tahvlil on tähenduslikud sõnad „Kalevipojast”: „Nende piina-pigistused, nende vaeva-väsimused, muistsed kallid mälestused kostku meile kustumata.”

Pargi südameks on Eestimaa kannatuste kaart, kus iga maakonna nime juures on kirjas sealt küüditatute arv.

2009. aastal avati pargis Aseri, Lügänuše, Maidla ja Sonda valla ning Kiviõli ja Püssi linna, seega umbkaudu kunagise Lügänuše kihelkonna piires pärit kommunismiohvrite leinamüür. Leinamüüriil on 225 nime, neist 18 alla 16aastaste laste omad.

Nimetahvlid on jagatud neljaks:

- 1) MÕRVATUD VANGILAAGRIS – nimekirja on kantud 51 nn troika otsustel Eesti või Siberi vangilaagrites mõrvatud inimest;
- 2) MÕRVATUD KOHTUTA – 28 inimest, kelle mõrvasid peamiselt 1941. aastal kommunistid (hävituspataljonnlasted, punaväelased) ilma igasuguse kohtuta; nad võeti lihtsalt kinni ja lasti vähe-magi kahtluse korral maha;
- 3) SURNUD VANGILAAGRIS – 128 inimest, kes surid Siberi surmalaagreis;
- 4) SURNUD SUNDASUMISEL – 48 nime; enamasti eakad inimesed ja lapsed, kellest noorim sündis küüdivagunis.

Tahvlitel on teiste hulgas üle 50 vene perekonnanime, sest sõjaeelses Kiviõlis ja Erra vallas elas palju kunagisi valgekaartlasi, kes olid Eestisse tulnud koos Loodearmeeaga. Nad moodustasid olulise osa tollase Kiviõli kaevanduse ning õlivabriku juhtkonnast ja töötajaist. Kunagise Nõukogude-vastase võitluse tõttu süüdistas punavõim neid kontrrevolutsioonilises tegevuses ning hakkas vahistama kohe pärast nõukogude võimu kehtestamist Eestis, st isegi enne, kui punaterror eestlasteni jõudis. Üldjuhul lasti mehed maha Siberisse viimata, naised ja lapsed küüditati koos eesti peredega 14. juunil 1941. aastal.

Vähemalt 90% mõrvatud eesti meeste süüks pandi osalemist Vabadussõjas, kuulumist Kaitseliitu (Kodukaitsesse) või seotust politseiga. Paljudele esitati kolm süüdistust korraga. Sõja järel vahistatuile lisandus Omakaitsesse kuulumise süüdistus.

Eestimaa kannatuste kaart
Fotod: Tiina Kilumets

1. Miks on memoriaal rajatud just Hiimäele?

2. Nimetage viis põhjust, miks sattusid inimesed küüditatute nimekirjadesse.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____
- 4) _____
- 5) _____

3. Põhjendage, miks on nimekirjas palju vene nimesid.

4. Uurige Eestimaa kannatuste kaarti ja silte. Millises kolmes maakonnas oli küüditatute hulk kõige suurem? Mis võiks olla selle põhjus?

5. Milles seisnesid kommunismi kuriteod Eestis (peale eespool nimetatud küüditamise)?

Siiverts'i kalmistud ja Vabadussõja mälestusmärk

Siiverts'i alal elasid inimesed juba keskmisel kiviajal, millele viitavad 1930. aastate algul turba alt põhjamudast leitud lapergune niinest nõõrikatketega võrgukivi, männikoorest võrgukäba ja luuesemed.

Tänapäeval teatakse Siivertsit esmalt siiski kui Narva linna kalmistute piirkonda, kuhu on maetud mitme sõja ohvrid. Siivertsis asub ka mälestusmärk 1700. aasta Narva lahingus võidelnud ja langenud Vene kaardiväelastele.

1921. aastal avati Narva Garnisoni kalmistul mälestusmärk, mis on pühendatud Eesti Vabadussõjas (1918–1920) Narva all langenud isamaa kaitsjale. Samba autorid olid Voldemar Mellik (1887–1949) ja Rudolf Sajor (1888–1946). 1940. aasta sügisel lasti mälestusmärk õhku, ent taastati pärast Eesti iseseisvuse taastamist. 1960. aastail murti maha enamik kalmistu riste ja anti vanametalliks, üksnes paarkümmend risti on hoiul Narva muuseumis.

Siiverts'i ja Narva linna piirile jääb Aleksandri kalmistu, kus asub mitu ajaloolist matmispaika – 92. Petseri polgu kalmistu, Loodearmee tüüfusesse surnud sõdurite ühishauad, 1941. aasta 15. juuni ohvrite matusepaik ning Saksa sõjaväekalmistutelt 1945. aastal väljakaevatud ühishauad.

Aleksandri kalmistu ühishaudadesse on maetud ka tuhatkond aastail 1945–1955 Nõukogude koonduslaagris hukkunud inimest, nii lapsi, naisi kui ka mehi. Narva laagris peeti kinni avaliku elu tegelasi ja poliitvange vähemalt üheksast rahvusest ning mitmest piirkonnast – Tšehhoslovakiast, Rumeeniast, Saksamaalt, Ukrainast jm. Suremus laagris oli massiline, hukkunute matmispaik oli piiratud oksatraadiga, hauad olid varustatud üksnes numbritega ning omastele nende asukohta ei avaldatud. Teiste hulgas on vangilaagri kalmistule maetud kaks Vabadusristi kavaleri, Eesti Vabariigi Sõjakooli ülem kolonel Verner Trossi, arstiteadlane Georg-Bernhard Järvekülg ning Tallinna Tehnikumi direktor Herman Reier. Nimeliselt on seni õnnestunud tuvastada 152 laagris viibinut ja 22 hukkunut. Kuna kalmistut Aleksandri kogudusele ei tagastatud, on see praegu korrastamata.

Siivertsisse jääb veel kaks kalmistut: Esimese maailmasõja aegne Läti sõjapõgenike memoriaal, mida hoiab korras Aleksandri kogudus, ning Saksa sõjaväekalmistu, kuhu koondatakse Eesti Vabariigi territooriumil langenud või sõjavangistuses surnud sakslaste ning Saksamaa poolel sõdinud teistest rahvustest liitlassõdurite hauad. Esimesed übermatmised toimusid 1998. aastal, 2008. aastaks olid siia ümber maetud rohkem kui 10 000 inimese säilmed. Kalmistu rajamise algatas Saksa Sõjahaudade Hoolde Liit ning seda tööd tehakse vabatahtlike annetuste toel.

Siivertsist Narva-Jõesuu poole põõsaste taga on mälestusmärk Nõukogude sõdureile, kes hukkusid aastail 1941–1945.

TANEL MAZUR, Narvas mälestati nõukogude koonduslaagri ohvreid. – Eesti Päevaleht, 22.08.2008: <http://www.epl.ee/news/eesti/narvas-malestati-noukogude-koonduslaagri-ohvreid.d?id=51139811> (23.11.2012).

Narva jõgi. Hoiualadega jõed Virumaal 2. Tartu, 2010, lk 143–144: http://www.keskkonnaamet.ee/public/joelised_elupaigad/Narva_jogi_est.pdf (22.11.2012).

Loodearmee sõdurite matmispaik
Foto: Tiina Kilumets

1. Täitke tabel. Milliste erinevate matmispaikadega on tegemist?

Mälestusmärgi nimetus	Kellele on pühendatud?	Mis relvakonfliktiga seostub?
Vabadussõja memoriaal		
	Petseri liitmisel Eestiga Tartu rahulepingu järgi saadeti see väeosa laiali, osa sõdureid asus elama Narva	
		Vabadussõda Narva rindel
Küüditamine 1941	1941. aasta 15. juuni ohvritele	
		Põhjasõda
	Teises maailmasõjas hukkunud sakslased ja Saksa sõjaväes teeninud teised rahvused	
		Teine maailmasõda
	Koonduslaagris aastail 1945–1955 hukkunute mälestuseks	

2. Kuidas on võimude vahetumine mõjutanud erinevate mälestusmärkide saatust? Tooge kolm näidet.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

3. Millega põhjendada Siivertsi piirkonnas olevate mälestusmärkide rohkust?

4. Mille poolest olid Preobraženski ja Semjonovski polk erilised?

5. Miks alustas Saksa Sõjahaudade Hoolde Liit tööd alles Eesti iseseisvuse taastamise järel? Kuidas hindate säärast tegevust?

Jõhvi hobupostijaama mälestusmärk

Eestimaa postiajalugu algab Rootsi kuningannast Kristinast (valitses 1632–1689), kelle käsul rajati suuremate maanteede äärde postijaamad. Rootsi aja tähtsamateks postiteedeks Eesti alal kujunesid Riia–Pärnu–Tallinn, Riia–Tartu–Rakvere, Tartu–Helme–Pärnu ning Tartu–Vastseliina.

Et puithooned amortiseerusid kiiresti, neelasid suuri remondikulusi ning olid tuleohtlikud, hakati 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi esimesel poolel ehitama Eestimaa ning Liivimaa postijaamadele kivist peaja kõrvalhooneid. Esimesena Eestis sai kivist peahoone Jõhvi postijaam.

1782. aasta, mil seni mööda rannikut kulgenud Peterburi ja Tallinna vaheline postimaantee nihutati lõunasse ning hakkas läbima Jõhvit, tähistab Jõhvi arengus olulist murrangut. Kuna sealtsamast kulges ka Tartusse ning Riiga suunduv postimaantee, kujunes Jõhvi Peterburi ja Lääne-Euroopasse kulgevate postimaanteede sõlmpunktiks, mille pidid läbima kõik Venemaalt tulijad või sinna minejad. 1782. aasta sügisel valmisid ka Puru külast Jõhvi toodud postijaama pea- ja kõrvalhooned, mis ehitati Jõhvi kiriku juurde.

1789. aastal iseloomustas August Wilhelm Hupel (1737–1819) Jõhvi postijaama kui head ja mugavat ning, mis peaasi, kui ainsat kivist peahoonega postijaama Eesti- ja Liivimaal. Jõhvist on aegade jooksul läbi sõitnud palju kõrgeid aukandjaid ja isegi kroonitud päid. Seda on soodustanud ka 1870. aastal avatud Tallinna–Peterburi raudtee, mille jaam rajati hobupostijaama lähedusse.

Jõhvi hobupostijaama hoones on aastate jooksul tegutsenud mitu omavalitsusasutust, näiteks Eesti Tööräha Kommuuni Nõukogu (seda märkis kunagi Jõhvi hobupostijaama hoonel olnud mälestustahvel, millest loodeti, et see jäädvustab ajaloo tarvis ka postijaamahoone). 1918. aastal asus hoones punakaardi staap, sealt leidsid peavarju laatsaret ja sidesõlm. 1920.–1940. aastail asus majas Jõhvi alevi-, hiljem linnavalitsus, 1940/41. aastal Jõhvi linna rahvasaadikute nõukogu täitevkomitee. Osa hoonest on aegu olnud kauplus, 1930. aastail olid siin ka Jõhvi Tarvitajate Ühingu ruumid ja Bona kauplus ning nõukogude ajal kangakauplus.

Kahjuks lammutati Jõhvi hobupostijaam 1975. aastal uue kaubamaja ehitamise ajal. Selle asukohta märgib tänapäeval Jõhvi Keskväljakul 2001. aastal avatud hobusekujuline mälestuskivi.

Jõhvi hobupostijaama mälestusmärk
Foto: Julia Smirnova

Jõhvi vallavalitsus: <http://www.johvi.ee/?q=ru/node/1> (15.11.2012).

LEMBIT KIISMA, Vana Jõhvi. Jõhvi, 1998.

Portaal eestigiid.ee: <http://www.eestigiid.ee/?CatID=47> (15.11.2012).

1. Selgitage, mis võib siduda sel moel rühmadesse koondatud linnu.

Riia–Pärnu–Tallinn Riia–Tartu–Rakvere Tartu–Helme–Pärnu Tartu–Vastseliina

2. Nimetage kaks positiivset tagajärge Jõhvi linnale, mis tulenesid geograafilisest asukohast Vene impeeriumis.

1) _____

2) _____

3. Mis olid kaks tähtsamat daatumit Jõhvi postijaama ajaloos? Põhjendage oma valikut.

1918, 1975, 1782, 1920–1940

Aasta: _____

Põhjendus: _____

Aasta: _____

Põhjendus: _____

4. Nimetage Jõhvi postijaama kaks iseloomulikku tunnust.

1) _____

2) _____

5. Kirjutage tabelisse, mis eesmärkidel kasutati postijaama hoonet eri aegadel.

Aeg	Mis asus hoones?
1782	
1918	
1930. aastad	

6. Kas väide on tõene (+) või väär (–)? Kirjutage vale väide õigesti ümber.

... Esimesed postijaamad Baltikumis on ehitatud Rootsi kuninganna Kristina käsul.

... Jõhvi postijaam ehitati puust.

... Jõhvi postijaamas vahetasid hobuseid need, kes sõitsid Peterburi, Tartusse ja Riiga.

Kohtla-Nõmme kaevandusmuuseum

Kohtla-Nõmmel avati kaevandus 1937. aastal. Kõrvuti kaevandusega töötas Kohtla-Nõmmel unikaalne käsitsi sorteerimise kompleks, kus põlevkivi rikastamisel kasutati kuni kaevanduse sulgemiseni põhiliselt naiste käsitsitööd.

Kui kaevandus 2001. aastal suleti, oli juba tärganud idee luua Ida-Virumaale kaevandusmuuseum. Suure töö tulemusena õnnestus kaevanduse sulgemise ajal 50 hektaril asuv hoonete ja vabaajaratistete kompleks koos allmaakäikudega Eesti Põlevkivilt üle võtta. Nii sündis Kohtla kaevanduspark-muuseum, mis on ainus allmaa-põlevkivimuuseum kogu Ida-Euroopas. Kohtlas asuvad kaevandusmuuseumi käigud maa all umbes 8 meetri sügavusel, endise kaevanduse lõunapoolses osas oli kaevetööde sügavus aga juba üle 30 meetri.

Muuseumi peahoones saab tutvuda kaevandust ja sealset tööd esitleva ekspositsiooniga: kaevurite varustus, tööriistad, lambid ja põlevkivinäidised, stendid ja fotod, kaevurite riietusruum ning lambikoda. Maa all olles saab oma silmaga veenduda, et põlevkivi paikneb tõepoolest kihiti paekivikihtide vahel. Allmaakäikude labürintis, mille kasutatav kogupikkus on 1,6 kilomeetrit, on näha kaevurite tööpaigad ja maa-alune tehnika. Näha pakutakse ka aherainemägesid ning maailma suurimat ekskavaatorit (ESKU).

Muuseumile lisab omapära kümne töötava kaevandusmasina eksponeerimine ning võimalus süüa maa all kaevurilõunat. Kohtla kaevanduspark-muuseumis saab maa all sõita kaevurirongi ja rööbasjalgrattaga, tutvuda lõhkeainelao, põlevkivikombaini, vagonettide laadimis- ja puhastussõlmeaga ning proovida 23 kilogrammi kaaluva käsipuuriga töötamist. Muuseumis võib istuda karjääri suures isekallutajas BeLAZ, käia rikastamis-sorteerimiskeskuses, soetada suveniiri-kivistise, mis on leitud põlevkivi ja pae aherainest, ning tutvuda põlevkivikarjääriga.

Kõiki ekskursionaalseid saadab kogenud giid, enamik neist on endised kaevurid. Maa peal hoone ees seisavad mälestusmärgid, mis on pühendatud siin toodetud 48 miljonile tonnile põlevkivile ja kaevanduse 50. aastapäevale.

Kohtla-Nõmme kaevanduse endine haldushoone

Kohtla-Nõmme kunagine rikastusvabrik
Fotod: Julia Smirnova

MARE ISAKAR, Eesti maavarad. TÜ geoloogiamuuseum: <http://www.ut.ee/BGGM/maavara/pqlevkivi.html> (25.04.2012).

Kohtla kaevanduspark-muuseum: <http://www.kaevanduspark.ee/> (23.11.2012).

1. Parandage ekspositsiooniga tutvumise järel ebaõiged laused.

Põlevkivi nimetusest *kukersiit* sai oma nime Kukruse mõis.

Et töödelda ümber põlevkivi, mida toodeti Kohtla kaevanduses, ehitati õliutmistehas New Consolilated Cold Fields Ltd.

Kohtla kaevanduse lõunapoolses osas oli kaevetööde sügavus üle 20 meetri.

2. Milles seisneb Kohtla-Nõmme kaevandusmuuseumi omapära? Selgitage kahe näite varal.

1) _____

2) _____

3. Mida on pildil kujutatud? Valige iga pildi juurde allpool olev sobiv sõna.

http://www.avtomash.ru/pred/belaz/belaz_istori.htm

Fotod: Julia Smirnova

Kaevuri lamp, BELAZ, rikastusvabrik

4. Avaldage oma arvamust järgmiste väidete kohta ja põhjendage oma seisukohta.

Kaevuri töö on raske ja ohtlik.

Jah _____ Ei _____

Põhjendus: _____

Põlevkivitööstus on Eesti majandusele väga tähtis.

Jah _____ Ei _____

Põhjendus: _____

Aleksander Tõnissoni mälestusmärk

Kindral Aleksander Tõnissoni (1875–1941) pronksist ausammas seisab Jõhvi Keskväljaku edelanurgas. Seesuguse asupaiga põhjendusena on öeldud, et nii jääb kindrali vasakule käele Tallinna tee ja paremale Tartu tee – Aleksander Tõnisson jõudis olla mõlema linna linnapea. Kindrali pilk on aga suunatud võitlustandritele, Narva poole.

Monumendi toimkonda juhtis Kalev Naur ning idee pärines Tudulinna vallavanemalt Bruno Uustalilt. „Tema juures on oluline just see kompromissitus, mis on kõigil meeles, ja samas oskus leida kompromisse just sõjaväelise võimu ja demokraatia, kohaliku omavalitsuse vahel,” rääkis Uustal 2005. aastal samba avamise ajal Eesti Rahvusringhäälingu korrespondendile Ago Gaškovile. Nelja meetri kõrgune ausammas püstitati erainitsiatiivil, eraisikute ja ettevõtete annetustest.

Viru rinde juhtimise kõrval Vabadussõjas sidus Aleksander Tõnissoni Jõhviga ka talu, sest talle kingiti Edise mõis, mis asus paari kilomeetri kaugusel Jõhvist.

Kindralmajor Aleksander Tõnisson oli Eesti rahvusväeosade loojaid ja juhte, üks Eesti kaitseväge rajajaid. Kui pärast tsaarivalitsuse kukutamist 1917. aasta kevadel Eesti rahvuslikku sõjaväge looma hakati, kutsuti polkovnik Tõnisson 1. Eesti polgu ülemaks. Ta osales 1. Eesti polgu ülemana lahingutegevuses Riia rindel, Muhemaal ja Lääne-Eesti rannikul Pärnust Paldiskini.

Enamlaste võimule pääsemine Venemaal ning Vene sõjaväe lagunemine 1917. aasta viimasel veerandil ei jätnud ka Eesti sõjaväele oma mõju avaldamata. Polkovnik Tõnissonil tuli noores sõjaväes distsipliini ja korra hoidmiseks võidelda enamlaste mõjuga.

Saksa okupatsiooni ajal osales Tõnisson Eesti põrandaaluse omakaitse loomises.

Pärast Saksa vägede lahkumist 1918. aastal ülendas Ajutine Valitsus Tõnissoni kindralmajoriks ja nimetas Eesti sõjaväe ülemjuhatajaks. Tegelikult ei olnud sõjaväge veel olemaski ning kindral Tõnissonil tuli hakkama saada vabatahtlike toel. Kui pärast kindral Johan Laidoneri Tallinna jõudmist 1918. aasta detsembris vägede ülemjuhatus tema kätte usaldati, juhtis kindralmajor Tõnisson Vabadussõjas 1. diviisi ülemana sõjategevust Viru rindel. 1919. aasta detsembris määrati Aleksander Tõnisson Viru rinde ülemaks. Just Aleksander Tõnisson desarmeeris ning interneeris edukalt Loodearmee.

Pärast Vabadussõda oli Aleksander Tõnisson vaheldumisi 3. ja 1. diviisi ülem ning ühtlasi sõjanõukogu liige. 1920. aasta juulist oktoobrini oli ta sõjaminister ja 1932. aasta novembrist 1933. aasta maini kaitseminister. 1933. aastal määrati ta kaitseministri nõukogu alaliseks liikmeks.

Nõukogude okupatsioonivõimud vahistasid Aleksander Tõnissoni 1940. aastal ning ta lasti Patarei vanglas maha.

Aleksander Tõnissoni mälestusmärk
Jõhvis
Foto: Julia Smirnova

Metsavendade memoriaal

Virunurmes

Maidla vallas Virunurme külas asub metsavendade memoriaal mitme mälestustahvliga, sealhulgas kirjadega „Ida-Virumaa kommunismivastases võitluses langenud metsavennad [165 nime]” ja „Siin, punkri lahingus punaste okupantidega 08.01.1945 said surma metsavennad Albert Nurk ja Kalju Toome ning surmavalt haavata Vello Saksen ja Evald Soomer”. Läheduses paikneb ka väljakaevatud ja restaureeritud punker.

8. veebruaril 1945 piiras Nõukogude Liidust toodud NKVD (*Народный комиссариат внутренних дел СССР* ehk NSV Liidu Siseasjade Rahvakomissariaat, SARK) väeosa punkri sisse, sest selles teati olevat kaks kuulsat metsavenda – Eesti kaitseväe nooremleitnant Kalju (Karl) Toome ning kohaliku omakaitse ülem ja Kaitseliidu Lügánuse malevkonna pealik aastail 1926–1940 Albert Nurk. Neil olid külas metsavennad läheduses asuvast teisest punkrist, sealhulgas Evald Soomer ja Vello Saks (Saksen). Metsavendade asukohast informeeris okupatsioonivõime oletatavasti kohalik metsavaht, keda oli päev varem üle kuulatud ja piinatud.

Tunde kestnud võitluses tapsid metsavennad 36 neid rünnanud eriüksuslast.

Metsavend Vello Saks (Saksen) suri lahingus saadud haavadesse naabruses metsavahitalus, Tallinna Patarei vanglasse viidud Evald Soomer, kellel amputeeriti kuni küünarliigeseni parem käsi, leiti hiljem pooduna. Lahingus hukkunud metsavennad Kalju Toome ja Albert Nurk jäeti surnuna punkrisse.

Kui 2001. aastal leiti metsavendade punker koos Albert Nurga ja Kalju Toome säilmetega, siis maeti need Kaitseliidu eestvedamisel ümber Lügánuse kiriku kalmistule. Punkri juurde on üles pandud rist seal hukkunud metsavendade nimedega.

Ida-Virumaa punkrist tulid lagedale metsavendade säilmed. – Postimees, 25.09.2001: <http://vana.www.postimees.ee/index.html?op=логу&rubriik=49&id=33549&number=310> (25.11.2012).

Eesti kitsarööpmelised raudteed. Virunurme memoriaal ja metsavendade punker: <http://www.raudtee.eu/?main=252&sub=272&tlink=0> (27.11.2012).

Metsavendade memoriaal

Foto: Tiina Kilumets

1. Miks mindi metsavennaks?

2. Miks kujunes just Alutaguse metsavendade baasiks?

3. Miks elasid metsavennad ainult kahe–viie kaupa väikestes punkrites?

4. Kirjeldage metsavendade eluolu punkri ehituse järgi.

5. Mis vahendeid kasutas NKVD kontrolli saavutamiseks Eesti metsavendade üle? Kasutage vajaduse korral lisaks internetti või teemamaterjale.

6. Kas metsavennad olid terroristid või vabadusvõitlejad? Selgitage oma seisukohta. Virumaa kuulsaima metsavenna kohta leiate materjali aadressilt http://rahvusarhiiv.ra.ee/public/TUNA/Artiklid/2004/4/tuna25_sisu.pdf.

Jõhvi kontserdimaja

26. augustil 1978. aastal valmis endise Jõhvi mõisa peahoone asukohal arhitekt Rein-Mihhail Heiduki projekteeritud Jõhvi kultuuripalee Oktoober, mis kuulus esialgu Eesti Põlevkivile. Kultuuripalees alustasid tööd huvikeskus ning mitmesugused isetegevusringid, 800kohalises saalis pakuti vilgast kultuuriprogrammi. 11. novembril 1993. aastal sai kultuuripalee uue nimetuse – Jõhvi kultuurikeskus – ning tegutses edasi Jõhvi linna haldusalas. 2004. aastal alustati hoone renoveerimist ja uuenenud Jõhvi kontserdimaja avas ukseid 8. oktoobril 2005. aastal.

Jõhvi kontserdimaja

<http://www.concert.ee/johvi-kontserdimaja-tutvustus>

Jõhvi kontserdimajas on 10 300 ruutmeetrit pinda. Siin on kaks kontserdisaali: suur 926 kohaga saal ja 170 kohaga kammersaal, lisaks neli seminariruumi, mis on sisustatud uusimate tehniliste vahenditega ning vastavad ka kõige nõudlikumatele soovidele. Hoones tegutsesid veel kino Amdaus ja Jõhvi muusikakool, huvikeskus, linnagalerii ning kohvik Mozart & Catering. Jõhvi kontserdimaja pakub Ida-Virumaal parimaid võimalusi teatrietenduste, kontsertide, näituste, esitluste ja messide korraldamiseks. Hoone võimaldab korraldada nii seminare ja presentatsioone kui ka balle ja pidulikke vastuvõtte. Näiteks korraldati Eesti Vabariigi 91. aastapäeva pidulik kontsert ning presidendi vastuvõtt Jõhvi kontserdimajas.

Jõhvi kontserdimaja arhitektid on Ra Luhse ja Tanel Tuhal, suurepärase akustika on kontserdisaalidele loonud Linda Madalik. Nagu on kirjutanud Ingrid Ruudi Eesti arhitektuuri ajakirjas Maja: „Hoone kaheosaline liigendus järgib funktsionaalset jaotust, peamiseks pilgupüüdjaks saaliga avalikku osa terves ulatuses kattev klaasekraan. Interjöõri märksõnaks on eelkõige turvaline soliidus. Hoonesisest hierarhiat märkides on saali kujunduses kõige enam iseloomu, puitseinad pehmedavad ka üldist karmivõitu muljet, rääkimata väidetavalt Eesti parimast akustikast. [---] Jõhvi kontserdimaja arhitektuurne keel kannab samamoodi sõnumit korrastatusest, reserveeritud suhtlemisest, mõõdukast läbipaistvusest, kontrollitud esteetikast.”

Jõhvi kontserdimaja koduleht: <http://www.concert.ee/johvi> (29.01.2013).

INGRID RUUDI, Arhitektuuripoliitiliselt Jõhvi kontserdimajast. – Maja, 06.04.2006: <http://www.solness.ee/maja/?mid=112&id=141> (29.01.2013).

1. Otsustage, kas väited iseloomustavad Jõhvi kontserdimaja. Märkige õige väite järele + ja väära järele –.

Väide	Õige/Väär
Kontserdimajas on kaks kontserdisaali	
Jõhvi kontserdimaja on projekteerinud arhitekt Rein-Mihhail Heiduk	
Suurepärase akustika on kontserdisaalidele loonud Linda Madalik	
Jõhvi kontserdimaja kuulub Eesti Põlevkivile	
Jõhvi kontserdimajas asub ka KUMU filiaal	

2. Järjestage arenguetapid, alustades varasemast (1 – kõige varasem periood, 3 – kõige hilisem).

- ... Jõhvi kultuurikeskus
- ... Jõhvi kontserdimaja
- ... Kultuuripalee Oktoober

3. Mis omaduste poolest on Jõhvi kontserdimaja haruldane? Tooge kaks näidet. Põhjendage oma valikut.

Näide: _____

Põhjendus: _____

Näide: _____

Põhjendus: _____

4. Lõpetage laused Jõhvi kontserdimaja kohta teabetekstis oleva info toel.

Jõhvi kontserdimaja avas oma ukсед _____

Kontserdimaja arhitektid on _____

Siin on kaks kontserdisaali _____

5. Tõmmake maha märksõna, mis ei sobi loendisse. Põhjendage oma valikut.

Ra Luhse, Tanel Tuhal, Rein-Mihhail Heiduk

Põhjendus: _____

Kino Amadeus, Jõhvi raamatukogu, Jõhvi muusikakool, Jõhvi huvikeskus

Põhjendus: _____

Kiviõli seiklusturismi keskus

Kiviõli seiklusturismi keskus linnulennult
Foto: <http://www.tuhamagi.ee/et/keskus/asukoht/>

Kiviõli linna põhjaservas kontrastiderohkes piirkonnas, kus looduslikult kaunid paigad vahelduvad endiste ja praeguste tööstusmaastikega, tegutseb tänapäeval moodne seiklusturismi keskus. See maailma tasemel tervise-, suusa-, moto-, ratta- ja seiklusspordi ning rahvusvaheliste suurvõistluste korraldamise võimalusi pakkuv paik kujundati 12 aastaga tuhamäest, kuhu oli kokku kuhjatud 6,2 miljonit tonni tööstusjätmeid.

Kiviõli tuhamäe ajalugu

1922 – algab põlevkivi kaevandamine ning poolkoksi ja koldetuha märke ladustamine;
1967 – suur torm lõhub mäele ehitatud transpordirajatised ja jäätmete ladestamine lõpetatakse; selleks hetkeks on mäe suhteline kõrgus kasvanud 100 meetrini;
2001 – lumelaudadega mäest alla sõitnud seltskonnas sünnib idee rajada tuhamäele suusakeskus; geotehnilised ja keskkonnaalased uuringud vältavad viis aastat;
2005–2006 – projekteeritakse ja ehitatakse motokrossirada;
2007–2008 – keskkonnahoidlikult haljastatakse suusakeskuse ala ja kujundatakse suusanõlvad;
2011–2012 – keskus ehitatakse lõplikult välja ning soetatakse vajalikud seadmed;
2013 – avatakse multifunktsionaalne spordi- ja turismikeskus.

Kiviõli seikluskeskuses on Eesti pikimad, 400–700meetriste mäesuusanõlvad, seal asub ka Baltikumi suurim kolme raskusastmega lumelauapark ning 120 meetri pikkune mäe sisse kujundatud *half-pipe* lumelauarenn. Lumerõngas pakub kahe erineva kujunduse ja põnevusega 200 meetri pikkust rada kõigile, kellel meeldib ilma suuskadeta liugu lasta. Mitmekülgse profiiliga 2,5 km pikkune ümber mäe kulgev murdmaasuusarada sobib nii rahulikule kulgejale kui ka adrenaliinivajadusega tippportlasele. Keskuses antakse suusa- ja lumelauakoolitust, sealt saab ka majutust ja toitlustust, võimalus on käia saunas ning üürida ruume.

Kiviõli seiklusturismi keskuse aadress on Mäepealse tee 1 (Sonda tee 9), Kiviõli, Eesti.

1. Ühendage aasta ja sündmus joonega.

1922	Multifunktsionaalse spordi- ja turismikeskuse avamine
2005–2006	Suusakeskuse ala keskkonnahoidlik haljastamine ning suusanõlvade kujundamine
2007–2008	Põlevkivi kaevandamise ning poolkoksi ja koldetuha märke ladustamise algus
2013	Motokrossiraja projekteerimine ja ehitamine

2. Leidke tähesegadikust 6 Kiviõli seiklusturismi keskuse teenust.

D R S G M A J U T U S K I J K J A L J U
 S U U S A K O O L I T U S H Y T Y U E R _____
 I J U Y G T F D R E W S L I U Y H M U _____
 T O I T L U S T U S L K U T J Y T R E H T _____
 K J U Y T F R D S E W Q K U Y T I R U Y _____
 K I U Y T R D E S A W Q L K I L O I Ö L O _____
 K J U Y T R D E S A W J U Y T R F J N K I _____
 K J U Y T F R D E S A W K J U H G I G K J _____
 J U Y F T R D S E W A S S A U N I A J U
 Y L U M E L A U A K O O L I T U I S R W

3. Arutlege, mida tähendab Kiviõli seiklusturismi keskus:

Ida-Virumaa keskkonnale – _____

Ida-Virumaa majandusele – _____

Ida-Virumaa elanikele – _____

4. Selgitage, mis tunnuse alusel on märksõnad rühmitatud.

Lumelauapark, mäesuusanõlvad, motokrossirada

Selgitus: _____

Suusakoolitus, lumelauakoolitus

Selgitus: _____

Põlevkivi, kaevandus, tuhamägi

Selgitus: _____

Sillamäe sadam

Sillamäe tööstusrajooni kohal asus 16. sajandil Türsamäe kaluriküla (Turrisel, esmamainimine 1520), sadamakohana oli Sillamäe hinnatud ka Peeter I ajal. Päris oma sadama sai Sillamäe siiski alles 1936. aastal, kui Eestimaa Õlikonsortsium ehitas oma toodangu väljaveoks sadamasilla. 1941. aasta suvel hävitas taganev Punaarmee nii õlivabriku kui ka sadamasilla, sakslased alustasid omakorda peaaegu kohe pärast Sillamäe hõivamist taastamistöid. 1944. aasta lahingutes hävis enamik Sillamäest. Nõukogude Liit rajas õlivabriku kohale ülisalajase uraanitehase, mis kohalikust diktüaneemakildast Nõukogude tuumapommide tarbeks uraani tootis. Sillamäest sai erirežiimiga ülisalajane linn.

Sillamäe sadam

Foto: Karel Kravik <http://www.karelkravik.com/search/label/sillam%C3%A4e%20sadam>

Kui Eesti iseseisvus taastati, sai tuumatehasest haruldasi muldmetalle tootev ettevõtte Silmet, mille erastas 1997. aastal peaministri kohalt tagasi astunud ja aktiivsest poliitilisest tegevusest loobunud Tiit Vähi. Tema ettekujutuse kohaselt pidi Sillamäest taas saama sadamalinn. Sellesuunalisi plaane mõjutas ka Lennart Meri, kelle ettepanekul muudeti arendamisplaani, millesse lülitati ka reisikajade terminali rajamine.

Mastaapse projekti elluviimist alustati 2003. aastal. Kui Eesti riigi kaasamine ebaõnnestus, leiti äripartnerid Venemaalt ja Soomest. 2005. aasta oktoobris avas riiklik komisjon sadama laevaliikluseks, majandus- ja kommunikatsiooniminister kinnitas sadama passi ning Veeteede Amet kandis sadama registrisse. Raudteeinspeksioon väljastas kasutusloa rekonstrueeritud ja uusehitatud raudteedele. Samal ajal arendati Sillamäe vabatsooni ning saneeriti sadama territooriumile jääv tuumajäätmete hoidla.

Piiriületusprobleemide lahendamiseks Narvas avati 2011. aastal Sillamäe sadamas veokite parklakompleks ehk Sillamäe Truck Stop, mis on esimene igati moodne veokite parkla Ida-Euroopas. Seal on sõidukijuhtidel võimalik puhata, olenemata sellest, kas nad liiguvad üle riigipiiri või mitte. Maanteel E20 kadusid pikad veokite järjekorrad, mis ohustasid liiklust ja keskkonda. Autoparkla mahutab 450 veokit.

2011. aastal kerkis Sillamäe sadam kaubamahult Baltikumis viiendaks, edestades nii Liepajat kui ka Kaliningradi. 2013. aastal avatakse konteiner- ja üldkaupade terminal, perspektiivis on sadamat jätkuvalt laiendada. Sillamäe on maahärratüüpi (*landlord*-tüüpi) sadam, millel on 750 ha maad, mida renditakse sõltumatutele operaatoritele.

Sillamäe sadam on Eestis suuruselt teine merekaubasadam, mis etendab üha kasvavat rolli Eesti ja eriti Kirde-Eesti transpordisüsteemis ning majanduses tervikuna.

ERIK GAMZEJEV, Lennart Meri idee. 30.10.2003: <http://www.virumaa.ee/2003/09/ve-sillamae-sadam/> (07.02.2013).

PRIIT LUTS, Sillamäe sadam tegi rekordiga. 06.01.2012: <http://uudised.err.ee/index.php?06242788> (07.02.2013).

TANEL RAIG, Sillamäe sadam plaanib avada järgmisel aastal konteinerlaevaliini Euroopasse. 26.09.2012: http://www.transit.ee/mod_news_7f100b7b36092fb9b06dfb4fac360931_Sillame-sadam-plaanib-avada-jrgmisel-aastal-konteiner-laevaliiniid-Euroopasse_est (07.02.2013).

1. Koostage kava tähtsatest daatumitest Sillamäe sadama ajaloost.

1520 – esimest korda mainitakse Tüksamäe kaluriküla;

2013 – avatakse konteiner- ja üldkaupade terminal.

2. Mis eesmärgidel on Sillamäe sadamat aegade jooksul kasutatud?

3. Miks oli Sillamäe nõukogude ajal ülisalajane erirežiimiga linn? Mida see tähendas?

4. Kas Sillamäe sadamal on perspektiivi reisisadamana? Põhjendage oma arvamust ja tooge selgitavaid näiteid.

5. Mis on Sillamäe sadama tähtsus:

kohalikule elule: _____

Kirde-Eestile: _____

Eesti riigile: _____

6. Uurige ise edasi.

6.1. Mida tähendab maahärratüüpi (*landlord*-tüüpi) sadam? _____

6.2. Mis eeliseid annab vabatsoon? _____

6.3. Mis väärtusi rõhutab Sillamäe sadam ennast reklaamides?

Tartu Ülikooli Narva Kolledž

Tartu Ülikooli Narva Kolledž alustas tegevust 1. juulil 1999. aastal Narva kõrgkooli baasil. Kolledž pakub akadeemilist kõrgharidust ning püüab haridusolusid edendades parandada Kirde-Eesti elukvaliteeti. Aktiivne osalemine piirkondlike probleemide teadvustamisel ja lahendamisel on teinud kolledžist arvestatava partneri ka väljaspool haridusvaldkonda.

Kolledži õppekavad on tihedalt seotud Tartu ülikooli õppekavadega. 2013. aastal koolitatakse kolledžis klassiõpetajaid

vene keele baasil, koolieelse lasteasutuse õpetajaid ja humanitaaralade õpetajaid vene õppekeelega põhikoolidele ning õpetatakse noorsootööd ja kohaliku omavalitsuse korraldust. Koostöös Tartu Ülikooli Pärnu Kolledžiga saab õppida selliseidki erialasid nagu ettevõtlus ning projektijuhtimine.

Kolledžis on viis lektoraati: eesti keel ja kirjandus, pedagoogika ja psühholoogia, ühiskonnateadused, vene keel ja kirjandus ning võõrkeeled. Õppida võib nii statsionaarselt kui ka avatud ülikooli raames, selle kõrval korraldatakse täiendus- ja ümberõpet õpetajaile. Kolledži eripära on mitmekeelsus – õppekeeled on eesti, vene ja inglise keel. Eesti keeles on 40% õppetööst, mis tagab kõigile lõpetajaile nõutaval tasemel eesti keele oskuse.

Kolledži tegevust ühendavad teadus- ja uurimisteed on mitmekultuuriline haridus ning mitmekultuurilisus teistes ühiskonnaelu valdkondades. Neist uurimisteedest lähtuvad kolledži traditsioonilised konverentsid ja publikatsioonid. Lisaks pakub kolledž koostööd mitmesugustele huvirühmadele. Seal tegutsevad eelkolledž gümnaasiumiõpilastele ja õpetajaklubi, korraldatakse rahvusvahelisi teaduskonverentse ning nõustatakse õpetajaid. Kolledži direktor on Katri Raik, kes oli ametis aastail 1999–2007 ning alustas teist tööperioodi 2009. aastal.

27. mail 2010. aastal paigaldati ajaloolisse linnasüdamesse raekoja kõrvale kolledži uue hoone nurgakivi. Uus maja avati 14. novembril 2012. aastal. Moodsa õppehoone valmimist pidurdasid pikad kohtuvaidlused ja elanike vastuseis – toetajate kõrval oli hoone projektil ka vastaseid.

Narva kolledži hoone arhitektid on Katrin Koov, Indrek Peil ja Siiri Vallner, kelle kaheksa aastat tagasi valminud projekt jälgendab sõja lõpus hävitatud börsihoonet, markeerides selle asukohta fassaadijäljendi ja negatiivse kaldega katusega. Maja on ehitanud YIT Ehitus, sisekujunduse on teinud Hannes Praksi Stuudio. Sisekujunduse muudab eriliseks tööik, et esimest korda Eestis on niivõrd mastaapse avaliku hoone – pinda üle 4000 ruutmeetri – siseviimistluses kasutatud klassikalist lubikrohvi ja värvimuldadega toonitud lubivärvi.

Tartu Ülikooli Narva Kolledži koduleht: <http://www.narva.ut.ee/et/691889> (14.02.2013).

Narva kolledži uus hoone on põneva sisekujundusega: <http://www.postimees.ee/1039322/narva-kolledzi-uus-hoone-on-poneva-sisekujundusega/> (13.11.2012).

Narva kolledži uus peahoone

Foto: Tiina Kilumets

1. Selgitage, milles seisneb Narva kolledži eripära teiste kõrgkoolidega võrreldes.

2. Mis ameteis võivad leida rakendust järgmiste erialade lõpetajad?

Eesti keel ja kirjandus _____

Pedagoogika ja psühholoogia _____

Ühiskonnateadused _____

Vene keel ja kirjandus _____

Võõrkeeled _____

3. Millised Narva kolledži arhitektuurilahendused võimaldavad väita, et tegemist on moodsaima õppehoonega? Vajadusel tutvuge koduleheküljega <http://www.narva.ut.ee/et/691889>.

4. Kuivõrd sobivad teie arvates kõrvuti ajalooline ja modernne arhitektuur? Tooge kaks poolt- ja kaks vastuväidet.

Sobivad:

1) _____

2) _____

Ei sobi:

1) _____

2) _____

5. Täitke täheruudud märksõnadega Narva linna kohta.

A	Bastionid	E	H
Ingerimaa keskus	K	L	M
N	O	Pähklimäe linnaosa	R
S	T	U	Venemaa keisririik

6. Eesti Kodu Narvas on Eestit ning eesti keelt ja kultuuri tutvustav infokeskus, kes korraldab avatud loenguid, seminare, koolituskursusi, näitusi, konkursse jm. Tooge näiteid, mis ürituste või ettevõtmiste kaudu tutvustaksite teie Eestit Narva elanikele, kellest 96% on venekeelsed.

Aidu veespordikeskus

1965. aastal otsustati Aidu küla maa-
dele rajada lahtine põlevkivikar-
jäär. Et elektri tootmiseks põlevkivi
varuda, likvideeriti toona üle kahe-
saja majapidamise. Ligi neli aasta-
kümnet põlevkivi kaevandamist on
muutnud ajaloolise Aidu küla alade
ilmet tundmatuseni. Aidu küla (14
adramaad) on esimest korda maini-
tud „Taani hindamisraamatus” 1241.
aastal.

2013. aastal lõpetatakse põlevkivi
kaevandamine Maidla vallas asuvas
Aidu karjääris. Päevakorda on ker-
kinud piirkonna tööstusmaastiku
korrastamine ja kasutamine pärast
kaevetööde lõppu. Kui karjääri-
alal taastub looduslik pinnaveetase,
moodustub seal erilise kujuga tehis-
veekogu, mis loob head eeldused
harrastada veespordialasid ning mit-
mekesistab Kiviõli seiklusturismi-
keskuse kõrval idavirulaste vaba aja veetmise võimalusi.

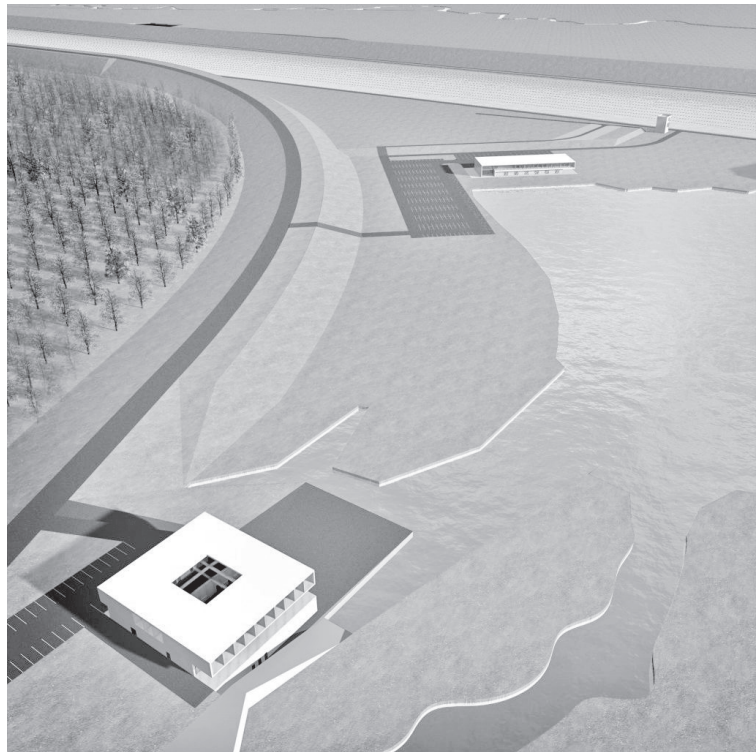
16. detsembril 2009. aastal allkirjastasid Maidla vald, Kultuuriministeerium, Eesti Olümpiakomitee, Eesti Sõudeliit ja Eesti Energia Kaevanduste AS ühiste kavatsuste protokoll, et arendada Aidu karjäärialal rahvusvahelistele nõuetele vastav veespordikeskus. Et tuua karjäärialal kohalikku sotsiaal-
majanduslikku keskkonda tagasi, on Maidla vald koostanud „Aidu sõudekanali ning veespordi- ja vabaajakeskuse väljaarendamise kava”, kehtestanud Maidla valla üldplaneeringu teemaplaneeringu „Olulise ruumilise mõjuga Aidu tuulepargi, seda toetava infrastruktuuri ja rekreatsioonialade ning lasketiiru asukohavalik” ja teinud keskkonnamõju strateegilise hindamise.

30. märtsil 2011. aastal asutasid Maidla vald, Eesti Olümpiakomitee, Eesti Sõudeliit, Eesti Aerutamisföderatsioon ja Eesti Veemotoliit tegevuste elluviimiseks sihtasutuse Aidu Veespordikeskus.

2012. aasta juulis alustas Eesti Energia Kaevanduste AS rahvusvahelistele nõuetele vastava sõudekanali kaevetöid; süvis peab kava järgi valmima 2013. aasta sügisel. Aidusse on plaanitud mood-
sad treeninguvõimalused ning võistlusolud sõudjatele, aerutajatele ja veemotosportlastele, rohkelt aktiivse puhkamise võimalusi tervisespordi harrastajaile ning majutus- ja abihooned.

Aidu veespordikeskus peaks valmima aastaks 2017.

Allikas: Maidla Vallavalitsus

Aidu veespordikeskuse makett

1. Seletage järgmiste mõistete tähendusi.

„Taani hindamisraamat” – _____

Adramaa – _____

Karjäär – _____

Kaevandus – _____

2. Mis spordialasid saab harrastada veespordikeskuses? Vaadake ka videot <http://www.youtube.com/watch?v=VUPxWXiyVRU>.

3. Nimetage põlevkivi kaevandamise positiivsed ja negatiivsed tagajärjed.

Positiivsed tagajärjed	Negatiivsed tagajärjed

4. Võrrelge Aidu veespordikeskust SA Kiviõli Seiklusturismi Keskusega. Milliseid tööstusmaastiku võimalusi nende objektidega kasutatakse?

5. Uurige välja, kuidas toimub töö karjääris. Järjestage tööd numbritega nende tegemise järjekorras.

... Lõhkamine

... Maapinna tasandamine

... Metsastamine

... Mulla ja turbakihi koorimine

... Paekivi puurimine

... Puistangute kuhjamine

... Põlevkivi rikastamine

... Põlevkivikihi eemaldamine

6. Nõukogude ajal nimetati Aidu karjääri Oktoobri karjääriks. Selgitage nimevalikut nõukogude ajastu kontekstis.

Alulinn

Muiste tahtnud Kalevipoeg linna ehitada. Ta võtnud härjad, ladunud metsas palgikoorma pääle. Aa mäelt andnud härgadele piitsa, et kuhu härjad seisma jäävad, sinna ehitab linna. Härjad jäänud seisma soos allika ligidal. Kalevipoeg ladunud palgikoorma maha ja ehitanud linna, mille nimeks pannud Alulinn.

ERA II 215, 541 (43) < Lügänuše, Püssi v., Aa as. – O. Kangur < Joh. Kangur, 60 a (1939). (<http://www.folklore.ee/rl/folkte/myte/kalev/38.html>; 24.01.2012).

Kaks vända ehitanud linna, üks praeguse Alutaguse, teine Edise mõisavälja varemete juurest. Vennad saanud esialgu hästi läbi. Siis läinud üks vend välismaale naist kosima. Palunud teist ka tema osa edasi ehitada. Teine mõtelnud: „Enne ehitan enda osa, siis venna oma.” Kui vend tagasi tulles näinud oma osa edasi viimata seisvat, löönud ta kojujäänud venna Mihkli maha. Oma tegu kohe kahetsedes kiskunud vend juba ehitatud osa Edise väljal maha ja ehitanud (praeguse) Jõhvi kiriku, millele ta pannud tapetud venna auks Mihkli nime. Venna mahalöömise kohal, peaaegu kiriku ukse ees, seisvat suur ristiga kivi. Alulinna ehitades pole jõudnud Mihkel ka kuigi kaugele. Mis päeval ehitatud, see kistud öösi maha.

OTTO LIIV. Mõningaid mälestusi ja sõnalisi traditsioone Lügänuše kihelkonnast. EKirj. XVIII (1924), lk 355 (<http://www.folklore.ee/rl/folkte/myte/kalev/38.html>; 24.01.2012).

Purtse Hiiemägi

Purtse Hiiemägi oli muinaseestlaste pühapaik. Veel 19. sajandi algul kutsuti mäel asuvat inimtekkelist kõrgendikku kohtunike või vanemate künkaks. Kunagi olnud seal kolmeteistkümnest ringikujuliselt istutatud pärnast hiis, kuhu kogukondade vanemad kogunenud nõu pidama. Koht olnud sedavõrd püha, et isegi krahv Stackelberg võtnud mäel asuvast ohvrikivist möödudes mütsi peast. Lääne pool mäge olnud ka üks ohvriallikas, nn Ukuallikas, kus veel 19. sajandi alul ohverdatud ja palvetatud.

Ugulikivi

Purtse Matka külas asub suur kivi, mida kutsutakse Ugulikiviks. Kivi olevat Vanapagan visanud Soomest, tahtes sellega maha visata Erra mõisa, mis on kivist umbes 1,5 km lõuna pool. Kivil on ka selgesti näha Vanapagana sõrme- ja kannajäljed. Kivi on 3–4 m kõrge.

Ida-Virumaa. Ida-Viru Maavalitsus, 2007, lk 14: http://www.ida-virumaa.ee/docs/base_1286442212_3.pdf (15.11.2012).

Purtse kindluselamu

Pärimuse järgi olnud kindlus mereröövlite pelgupaigaks ja sinna viinud Purtsse Hiiemäe paekalda alt salajane maa-alune käik. Salajase käigu rauduks olevat jäänud aga rusukalda alla ja tänapäeval on seda võimatu üles leida. Teise legendi kohaselt olevat meri raudukse üle ujutanud ning liiva alla

matnud. Käiku mööda tassisid Soome lahel seilanud mereröövlid vara lossikeldrisse, kus hoitud ka vange. Seda kinnitavad keldrist leitud inimluud. Tänapäevani ei ole aga üles leitud müüride alal peidetud kuut puuda (ligi 100 kg) kulda, kuigi varandust on aegade jooksul mitmeid kordi otsimas käidud.

Purtse loss olnud vanasti maa-alust käiku pidi ühenduses Tarakalda linnamäe ja Lüganuse kirikuga. Viimast olevat kasutatud äärmise abinõuna, kui lossi kaitsmine võimatuks osutus.

Ida-Virumaa. Ida-Viru Maavalitsus, 2007, lk 13: http://www.ida-virumaa.ee/docs/base_1286442212_3.pdf (15.11.2012).

Kalvi mõis

Kord hakanud Kalevipoeg silda Kalvist läbi lahe Soome ehitama. Jõudnud hulga kive merre tassida, kui korraga põllepaal katkes ja sületäis kive maha kukkus. Ei olnud aega rammumehel paela parandama hakata, nii jäigi töö katki. Aga sillaehitamise algust tunnistab tänapäevani Kalvi mõisa juurest merre ulatuv kitsas neem koos suurte kividega.

Ida-Virumaa. Ida-Viru Maavalitsus, 2007, lk 11: http://www.ida-virumaa.ee/docs/base_1286442212_3.pdf (15.11.2012).

Jõhvi Mihkli kirik

Elanud kord kaks suurest soost venda, varakad mehed. Samal ajal kui üks neist kaugel maal sõjas olnud, pidanud teine, nagu varem kokku räägitud, kodus mõlema jaoks ausa eluhoone, nägusa kindla lossi ehitama. Ehitanudki ta sellise oma parima arusaamise järgi kohale, kus praegu seisab kirik. Kui aga metsik sõdalane tagasi jõudis ja ehitist vaatas, leidnud ta, et see tema ootustele ei vasta. Teda vallanud äge vihahoog, mis lühikese vaidluse läbi veel kiiremini lõkkele löönud, ja vend löönud venna maha. Peagi haaranud mõrtsukat sügav kahetsus, aga pisarad ning halamine ei äratanud surnut üles. Ta jätnud sinnapaika kõik, mis hoonest juba püsti oli, sellele kohale on nüüd ehitatud kirik. Tähelepanelik vaataja märkab kiriku lähistel ka lossi jaoks rajatud vallikraavi.

Ida-Virumaa. Ida-Viru Maavalitsus, 2007, lk 23: http://www.ida-virumaa.ee/docs/base_1286442212_3.pdf (15.11.2012).

Jõhvi

Jõhvi nime on seletatud mitmeti. Rahvasuus on levinud arvamus, et see tuleneb sõnast „jõhvikas”, millel aga puudub keeleteaduslik alus. 1930. aastatel pakkus kohalik koduloouurija H. Kurba tähenduseks „jõevesi” (omastav „jõevee”), kuna sellist nime olevat kandnud Jõhvi keskel asuv allikas, millest algas üks Pühajõe lisajõgesid.

Soome keeleteadlase Lauri Kettuneni pakutud tähendus „jõhv” on seni kõige enam tunnustust leidnud.

Võimalik on veel tulenemine rahvausundiga seotud jõhvussist. Nii jõhvi kui jõhvussi tähistas vanasti üks ja seesama sõna jovi (või jõvi). Veel eelmisel sajandil oli Jõhvi nimeks kohalikus murdes Jovi ning vaivara murdes Jõvi. Alles 20. sajandi alguses kinnistus lõplikult kirjakeelne nimetus Jõhvi.

Ida-Virumaa. Ida-Viru Maavalitsus, 2007, lk 21–22: http://www.ida-virumaa.ee/docs/base_1286442212_3.pdf (15.11.2012).

Nõiamets

Oru pargis Pühajõe suudme paremkalda pangal asetseb Nõiamets. Rahvapärimeste järgi olevat see vana hiiemets. Panka, millel Nõiamets asub, nimetatakse Neidepangaks (Neidu pangaks), mis tulenevat sellest, et siit heitnud end kunagi alla noor naine, kes põgenes Voka paruni esimese öö õiguse eest.

Pärisorjuse ajal asunud pangajärsakul peksutall, kus talupoegadele vitsakaristust jagatud. Teine lugu räägibki sellest, kuidas kord tahetud üht noort neidu peksutalli viia, kuid neiu rabelenud lahti ning hüpanud kõrgelt kaldalt alla.

Oru koopad

Pühajõe oru järskudel kallastel leidub arvukalt Tiskre kihistu liivakivi paljandeid ja allikaid. Seetõttu võis piirkonnas kunagi olla mitmeid koopaid, millest tänapäeval on osaliselt säilinud üks – Hõbeallika koobas. Teine koobas asus Pühajõe vasakul veerul kõrvaloru nõlvakul endise metskonnamaja ja pargivärava lähedal. Seda koobast hüüti Reokoopaks ja kasutati muistsete sõdade ajal pelgupaigana. Koobast olevat kasutatud ka saunana, kus käidi pesemas ja vihtlemas. Allikast käidi võtmas vett silmarohuks.

Pühajõgi

Toila sadamas suubub Soome lahte kaunis ja väga kääneline mitmest vanast hieekohast möödud Pühajõgi.

Pühajõe nimi olevat tulnud sellest, et kui mõnel neiul polevat noormeeste juures edu olnud, siis tulnud sel neiul suvel neljapäeva õhtul täiskuu ajal jõkke suplema tulla ning kohe saanud ta vastu pandamatu võlu. Mõne soovitus järgi tulnud tal ennast lisaks ujumisele ka männivihaga vihelda.

Vanatüdrukud võtnud Pühajõest kuuvalgel vett, roninud siis lähedaste puude otsa ja vihelnud endid seal: nii loodetud kiiremini mehele saada.

Ida-Virumaa. Ida-Viru Maavalitsus, 2007, lk 29: http://www.ida-virumaa.ee/docs/base_1286442212_3.pdf (15.11.2012).

Sinimäed

Vanasti, kui Sinimägede nime veel ei tarvitatud, kutsuti keskmise mäe järgi kogu kõrgendikku Põrgumägedeks, sest mäe sees asunud põrgu. Teadmata põhjusel varisenud põrgu mäe sisse, jättes sügava lehtrikujulise augu. Põrgu ahju köetud väävliga, mis värvinudki mäed siniseks.

Ühe variandi järgi tekkinud sügav lohk ajal, mil kogu ilm veel kuradeist kubisenud. Korra läinud nad mäe otsas riidu. Emake Maa vihastanud, avanud suu ja neelanud kuradid alla. Sellest ajast peale on mäe sees sügav lohk.

Teise jutu järgi vihastas Taevaisa tülitsevate kuradite peale ja saatis siis nende suunas piksenoole. Kuradid läksid põrgu, nii et sinine suits ja auk järel. Sellepärast olevatki mägede kohal sinine vina. Põrguhaua ja Tornimäe vahel on vana „varakelder”, kuhu Põhjasõja ajal peidetud suur varandus.

Ida-Virumaa. Ida-Viru Maavalitsus, 2007, lk 33: http://www.ida-virumaa.ee/docs/base_1286442212_3.pdf (15.11.2012).

Iisaku

Muistend teab jutustada, et pärast laastavat sõda olnud Iisaku ümbrus inimtühi. Pääsenud ainult üks mees, kes end kogu sõja aja tühjas kaevus varjanud. Ta leidnud valge hobuse ja sõitnud sellega endale naist otsima. Sirtsu soo pealt leidnudki endale ühe vanatüdruku. Mehe nimi olnud Iisak ning tema järgi hakatud ka kohta Iisakuks nimetama. Ümberkaudne rahvas olevat aga nende järeltulijad.

Iisaku Muuseumi koduleht: <http://www.iisakumuuseum.ee/avaleht/> (15.11.2012).

Erik Dahlberg (1625–1703)

Erik Dahlberg (Erick Jönson Dahlbergh, enne aadeldamist Erik Jönsson) oli silmapaistev Rootsi riigitegelane, krahv, väejuht, sõjaväeinsener ja arhitekt, teisisõnu üks riigi esimesi mehi, kes ometigi oli võrsunud lihtrahva seast. Ta oli abielus ülemtollimeistri tütre Maria Eleonora Drakenhielmiga.

Erik Dahlberg sündis linnatalupoja Jöns Erikssoni ja Dorothea Matsdotteri perekonnas. 13aastaseks saadeti poiss Hamburgi kirjutus- ja arvutuskooli ning 1641. aastal sai ta tööd oma abikaasa sugulase, Pommeri ja Mecklenburgi ülemvarahoidja Gerd Rehnsköldi sekretärina. Dahlberg on tunnistanud, et esialgu suhtus Rehnsköld temasse ülemäära valjult, kuid peagi suutis Erik võita tööandja usalduse. Euroopas käis tollal Kolmekümneaastane sõda ning 1643. aastal tegi Dahlberg kaasa oma esimese sõjaretke Friedrichsorti vastu. Järgnes kiire tõus karjääriredelil: 1646. aastal sai Erik Dahlberg Pommeri kammersekretäri ametikoha ning juba 1647. aastal nimetati ta kindlustustööde juhatajaks Saksamaal. Ooberst Mardefelti juhatusel insenerihariduse saanud Erik, kes oli noor ja lahtise peaga ning ümbritseva vastu elavat huvi tundev analüüsivõimeline mees, sattus peagi pfaltskrahv Karl Gustavi, hilisema Rootsi kuninga Karl X Gustavi huviorbiiti. See tutvus avas suured perspektiivid. Aastail 1650–1653 ajas ta krahvi rahaasju, õppides samal ajal innukalt matemaatikat, perspektiivjoonistamist ja kindlustuskunsti ning saades stipendiume, et tutvuda kindlustustega Prantsusmaal ja Itaalias.

Kui Karl Gustav 1654. aastal kuningaks sai, vajas ta retkel Poolasse ka Erik Dahlbergi abi ning 1656. aastal Varssavi all oli too juba kogu Rootsi armee kindralkortermeister. Üleriigilise kuulsuse saavutas Erik Dahlberg aga siis, kui Rootsit ähvardas Taani sissetung ja Poolast oli vaja kiires korras Kopenhaageni alla jõuda. Käes oli 1658. aasta talv ning Rootsi vägi kannatas nälja käes. Olukord oli meeleheitlik. Väljapääsu leidis Erik Dahlberg, kes pani ette hulljulge plaani rünnata Kopenhaagenit üle Belti väina katva risuse ja küllalt õrna jää. Selleks tegi ta ise luureretke ning selgitas välja jääs leiduvad augud, praod ja muud ohtlikud kohad. Üritus õnnestus ning Rootsi väed pääsesid ohtlikust olukorrast. Oma sõjalist andekust näitas Erik Dahlberg ka teise Taani sõja ajal sama aasta juulis, kui ta pani ette kohe Kopenhaagenit rünnata ja mitte raisata aega piiramisele, kusjuures tormi pidi joostama hobuste ja vankritega üle kraavide ning vallide. Siin avaldus Erik Dahlbergi anne sõjaväelasena – oskus hoida initsiatiivi ning olla leidlik.

Tänu sõjalistele teenetele sai Erik Dahlberg 23. novembril 1660 teenistusaadlikuks. Ta täitis väga paljusid riigile tähtsaid sõjalisi ametikohti, oli kõigi Rootsi suurriigi kindlustustööde juht ning reisis veel kord Prantsusmaal, Hollandis ja Inglismaal, kus kuningas Charles II olevat teda asjata Inglismaa teenistusse kutsunud. Edaspidi osales ta kõigil suurematel sõjaretkedel. 1681. aastal tegi ta ringreisi Ingerimaale ja Narva ning koostas Narva uuslinna ja uute bastionide plaani, mida hakati kohe ellu viima. Kuningas Karl XI ajal sai temast 1693. aastal kuninglik nõunik, krahv, feldmarssal ning Bremeni ja Verdeni kindralkuberner. Aastail 1696–1702 oli Dahlberg Liivimaa kindralkuberner ning samaaegu ka Academia Gustavo-Carolina kantsler Tartus ja hiljem Pärnus. Tema juhtimisel kaitsti 1700. aastal edukalt Riit.

Erik Dahlbergi peetakse üheks oma aja kõige haritumaks ohvitseriks, kes on tuntud kindlustusinseneri ja fortifikatsioonikunsti arendajana. Muu hulgas töötas ta välja uue bastionide kindlustussüsteemi, mis sai aluseks fortifikatsioonikunsti edasisele arengule. Tema jooniste järgi ehitati bastione mitmel pool Rootsi impeeriumis, näiteks Tallinnas, Tartus, Kuressaares ja Pärnus, ent ka Narvas. Erik Dahlbergi karjäärile mõjus eriti hästi tema oskus sobitada uusi suhteid, eeskätt kõrgemates ringkondades, mida ta kasutas oma kunstiteadmiste täiendamiseks. Nii leidis ta tee ka Roomas asuva endise Rootsi kuninganna Kristina õukonda, kus tutvus mitmesuguste haruldaste kunstiväärtustega. Laialdaste huvidega Erik Dahlberg oli tüüpiline renessansiajastu inimene.

Mitmekülgse ja andeka isiksusena töötas Erik Dahlberg Rootsi suurriikluse kunstilise jäädvustamise alal. Ta alustas suurejoonelise pildiraamatu „Vana ja uus Rootsi” (originaalpealkiri ladina keeles „Suecia antiqua et hodierna”) koostamist ja toimetamist, milleks sai 1661. aastal kuningliku privileegi. Töö eesmärgid olid nii võimsad, et raamat Eriku eluajal päris valmis ei saanudki. Selles leidub ohtralt gravüüre, mis kujutavad niihästi Rootsi muistset viikingiajastut, vanu ruunikive ja muid mälestisi kui ka kaasaegseid losse, paleesid, linnu ja teisi rajatisi maakondade ning piirkondade kaupa. Lõplikul kujul oli kolmes köites 353 gravüüri, kuid Eesti ala selles kujutada ei jõutudki.

Isikulooline andmebaas Ericus: <http://isik2.tlulib.ee/index.php?id=345> (16.11.2012).

Robert von Toll (1802–1876)

Robert von Toll oli Vene ratsaväepolkovnik ja maanõunik, ühtlasi ajaloolane, genealoog ning kolleksionäär. Ta oli polaaruurija Eduard von Tolli onu.

Robert von Toll astus armeeteenistusse 1816. aastal ning osales traguniohviterina Türgi (1828–1829) ja Poola (1831) sõjas, kus sai raskelt haavata. Erru läks ta 1852. aastal.

1841. aastal päris Robert von Toll Virumaal Kukruse mõisa, mis oli Tollide suguvõsa käes juba aastast 1762. Erruläinuna kasvatas ta sealset ulatuslikku Baltimaade ajalooürikute, müntide ja pitsatite kogu. Kukruse arhiivist sai tema ajal Baltikumini suurim ning väärtuslikem eraarhiiv, kus hoiti mõisate dokumente ja kirjakogusid, üle 600 pärgamentüriku, palju riigitegelaste kirju ning muid materjale. Just Kukruse arhiivi materjalide põhjal avaldati aastail 1856–1887 neljaköiteline ürikukogu „Est- und Livländische Brieflade”. 1860. aastal töötas von Toll ajaloolase Carl Schirreni eeskujul isegi Rootsi Riigiarhiivis, kust leidis osa Liivi ordu väärtuslikust arhiivist, mis andis talle tööks rikkalikult materjali.

Robert von Tolli kogutud pitsetid on praegu Ajalooarhiivi suurim pitsetikogu. Ta valmistas Eesti-, Liivi- ja Kuramaa rüütelkonna, Tallinna ja Lübecki rae, Saksa ordu Königsbergi, Kopenhaageni ning Stockholmi kuninglikus ja Peterburi Senati arhiivis hoitavaist pitsereist negatiivkoopiad ning neist omakorda galvanoplastilisel teel positiivkoopiad. Robert von Tolli kogutud pitsetid ning pitsatite koopiad hõlmavad perioodi 13. sajandist kuni 20. sajandi alguseni. Ajalooarhiivi pitsetikogu baasil on tänapäevaks koostatud digitaalne pitsetid veebipesa www.ra.ee/pitsetid, kus saab riigi, valitseja, daatumi või ka kujundi järgi otsida ja vaadelda arhiivis leiduvaid pitsereid, sealhulgas neid, mis pärinevad Kukruse mõisa kogust.

Äärmiselt laia tegutsemishaardega parun Robert von Toll jõudis kaasa lüüa ajalehe *Revalsche Zeitung* (1860), Eestimaa aiandusseltsi (1862) ja provintsiaalmuuseumi ühingu (1864) asutamisel. Kukrusele asutas ta kooli. Robertit hindasid ka mõisa talupojad, kes mõisapidamise 25. aasta juubeliks talle 24. juunil 1866. aastal hõbedase pokaali kinkisid. Robert von Toll oli esimene selleski mõttes, et tema ajal, 1870. aastail hakati Kukrusel kaevandama ja kasutama põlevkivi, sinne viinavabrik töötas põlevkiviküttel.

Robert von Toll on maetud perekonnakalmistule Kukrusel.

Ajalooarhiivi pitsetikogu digiteeritud. Rahvusarhiiv: <http://www.ra.ee/et/ajalooarhiivi-pitsetikogu-digiteeritud/> (15.11.2012).

HELDUR SANDER, ALAR LÄÄNELAID, Kukruse mõis ja park. – Eesti Loodus, 2007, 9: http://www.loodusajakiri.ee/eesti_loodus/artikkel2066_2042.html (17.11.2012).

Johann Ludwig von Knoop (1821–1894)

Johann Ludwig von Knoop oli tööstur ja kaupmees ning Kreenholmi manufaktuuri asutaja, keda on nimetatud 19. sajandi ärigeeniuseks ja Eesti 400 aasta pikkuse majandusajaloo säravaimaks tegijaks.

Kui Kreenholmi vabriku nurgakivi panekust oli möödunud 150 aastat, avaldas Hillar Kala Eesti Päevalehes Knoopi kohta põhjaliku loo, kust on pärit ka allpool esitatud teave ja hinnangud.

Ludwig Knoop sündis 1821. aastal Bremenis, vaesunud seitsmenda põlve hansakaupmeeste peres. 1840. aastal läks 19aastane Ludwig Knoop äriesindaja abina Moskvasse. Sinna jäi ta aastateks, et arendada ärisuhteid Lääne- ja Ida-Euroopa maade ning firmade vahel. Knoopist sai Venemaa tekstiilitööstuse ülesehitaja, mille eest ta pälvis tsaar Aleksander II-lt pärandatava parunitiitli.

Tühjade taskutega Venemaa avarustesse läinud Knoop lahkus sealt 31 aastat hiljem 19. sajandi ühe rikkama ja tunnustatuma töösturina, kelle kaasomandisse kuulus ligi 200 tekstiili- ja kaubandusettevõtet, pank, kindlustusseltsi jm. See sai võimalikuks üksnes tänu tema uuenduslikule suhtumisele ettevõtete ehitamise ja mehitamise. Ka oskusteave, Inglismaal, Prantsusmaal ja Saksamaal väljaõppinud eestöölised, meistrid ning tehnikaala juhid kuulusid selle võtmekauba hulka.

1852. aastal asutas Knoop Moskvas päris oma firma ning avas peatselt selle esindused (kontorid) Peterburis ja Tallinnas. Sellest kujunes kiiresti uute tööstusettevõtete rajamise konveier, mille veo-, äri- ja juhtimisteljestik ulatus neljale mandrile ning sadadesse partnerfirmadesse. Iga uue tekstiilikäitise loomiseks vajaliku strateegilise ressursi ehk sisseseade, puuvilla, oskusteabe, kapitali ja ehitusmaterjali operatiivsete ning stabiilsete tarnete tagamiseks lõi ta sõprus- ja sugulussidemete põhineva üleilmse varustuskanali – koostöövõrgustiku, millest kujunes juba tollal kontserni tüüpi äriimpeerium.

Knoop oskas saada ainuõiguse tuua Venemaale kõige modernsemad tekstiilitööstusseadmed. Ta suutis oma kontrolli alla saada rohkem kui poole Venemaa tekstiilikäitiste puuvillahangetest, mis tulid USA lõunaosariikidest, Egiptusest, Indiast ja hiljem ka Kesk-Aasiast. Põhikapitali kogus ta rikastelt Vene kaupmeestelt, aidates neil tõusta tööstureiks. Selleks oli nutikuse, tarmukuse ja sõnapidamise kõrval vaja ka raudset tervist, et jõuda päevade- ja nädalatepikkuste joomingute kaudu sinasõpruseni Moskva suurkaupmehe Morozovi ning teistega. Moskvas ei vajanud Knoop äri ajamiseks enam mingeid paberlepinguid. Kõik aeti joonde ühe hetkega – käesurumisega. Knoopi vastu tunti nii suurt usaldust, et ta valiti isegi Moskva Börsi vanemaks.

Üks Knoopi rajatud ettevõtteid oli ka Kreenholm. Hämmastav oli Kreenholmi manufaktuuri vabrikute ehitamise kiirus. Nurgakivi panekust kuni esimese lõnga ja sellest mitkali (labase koega puuvillase pesu- jm riide) valmimiseni kulus napilt poolteist aastat. Kogu ehitus oli korraldatud uuenduslikult ning tulemuski oli selle vääriline. Kreenholm saavutas kaks korda suurema tööviljakuse kui teised Venemaa vabrikud. 1900. aasta Pariisi maailmanäitusel anti Kreenholmi toodangule peaauhind. Omanikudki nautisid ülirasumeid ja kiiret kapitalikasvu. Esialgu investeeriti 2 miljonit kuldrubla, mis oli tollal tohutu varandus. See kasvas peagi Kreenholmi Manufaktuuri Osaiühisuse omakapitalis 12 miljoniks kuldrublaks.

Kreenholmi kiirest kasvust sai üks tähtsamaid versteposte Eesti industrialiseerimisel, meie piiri-alade komplekssel arendamisel, kaasaegse suurtööstuse struktuuri kujundamisel, selle tasakaalustatud tehnilise ja sotsiaalse baasi loomisel. Kreenholmist kujunes Eestis elektrienergia tööstusliku kasutuselevõtu pioneer. Kreenholmi elektriijaamast said oma esimese valguse ka Narva linna tänavalambid. Kreenholmi kangaste pleegitamise vajadus viis katsetusteni, millega pandi alus Eesti kee-

miatööstusele. Kangaste üha laienev sortiment stimuleeris õmblustööstuse teket. Suured on kombinnaadi teened ka professionaalse ning kvalifitseeritud töölistkaadri koolitamises.

Mitmes ajalooraamatus on Knoopi ekslikult nimetatud Kreenholmi tegevdirektoriks. Tegevjuhi rolli usaldas ta oma äripartnerile ja sõbrale, Kreenholmi kaasasutajale Ernst Kolbele, kes pidas selles ametis vastu kuni 1872. aasta kuulsa Kreenholmi streigini. Knoopi positsiooni võiks eesti keeles nimetada käsundajadirektori omaks (tänapäeva mõistes nõukogu esimehe volitustega peadirektor), tema peakorter asus aastail 1857–1871 Moskvast. Seejärel viis ta selle üle oma Mühlenhali mõisa Bremeni lähistel. Knoop jäi Kreenholmi strateegiliseks tippjuhiks kuni oma surmani 1894. aasta 16. augustil.

Knoopile iseloomulikuks juhtimis- ja elustiiliks kujunes äri- ning pereelu orgaaniline kokkusobimine. Mitte juhuslikult ei asunud pere- ja tööruumid kogu tema elu jooksul ühe ning sama katuse all: Moskvast Bolšaja Lubjankal, Bremenis Mühlenhali mõisas. Ka Narva visiitide jaoks Kreenholmi peakontori kõrvale ehitatud direktorimaja tagas selle traditsiooni jätkumise. Polegi siis imestada, et papa Knoopi poegadest vormiti nagu iseenesest tema elutöö jätkajaid.

Et hoida ulatuslike ärisuhete võrgustikku oma kontrolli all, kasutas Knoop oskuslikult ära peaaegu kõiki suure suguseltsi liikmeid. Knoop ise pärines kaheksalapselisest perest. Tal endalgi oli bal-tisaksa juurtega abikaasa Luisega kaheksa last. Poegadest Theodorist ja Andreasest ning viimase pojast Andreas nooremast saidki tema mantlipärijad Kreenholmis ligi pooleks sajandiks, kuni 1940. aasta juunipöördeni. Seega kuulub Knoopide dünastiale Eestis suurfirma peaaegu sajandi-pikkuse katkematu juhtimise aujärg.

HILLAR KALA, Ludwig Knoop – Eesti Rockefeller. – Eesti Päevaleht, 16.05.2007: <http://www.epl.ee/news/majandus/ludwig-knoop-eesti-rockefeller.d?id=51087126> (15.11.2012).

Abram Siimon (1844–1925)

Abram Simon oli Toila kandi talunik ja ühiskonnategelane, kes ehitas elu jooksul kaks koolimaja (ühe neist Toila-Altkülla) ning kaks teatrimaja. Suurima kuulsuse võitiski ta esimese maale, Toilasse, ehitatud teatrimajaga.

Vilunud puutöötegijana valmistas ta teatrimajale ise lavaseadmed ja mööbli. Ent mitmekülgsede oskuste ning huvidega Siimon ehitas ka purjepaate, parandas ja häälestas mõisate klavereid, olevat meisterdanud viiuleid, altviiuleid ning ühe tšello. Ta oli aktiivne Eesti Kirjameeste Seltsi liige ja „ilmaliku teaduse omandamise seltsi” Konkordia üks asutajaid.

Abram Siimon on maetud tema oma eestvedamisel rajatud Toila kalmistule, kus tema haud on muinsuskaitse all.

Portaal www.virumaa.ee: <http://www.virumaa.ee/2002/09/ve-Simon-simon-abram-toldsepast-muusikuni/> (23.11.2012).

Sergei Šahhovskoi (1852–1894)

Vürst Sergei Vladimirovitš Šahhovskoi oli Venemaa riigitegelane, Eesti kubermangu kindralkuberner 4. aprillist 1885 kuni 12. oktoobrini 1894.

Sergei Šahhovskoi ametiaeg langes kokku keiser Aleksander III alustatud venestamiskampaaniaga. Tema algatusel hakati näiteks Tallinnasse Toompea lossi (tollase kubernerite residentsi) vastu ehi-

tama Aleksander Nevski katedraali. 1888. aasta aprillis loodi kubneri juhtimisel komitee ning viie aasta pärast oli tema käsutuses juba märkimisväärne kapital. Vürst jõudis paraku ära näha ainult katedraali asupaiga pühitsemise, sest ta suri enne pühakoja ehitustööde algust.

Sergei Šahhovskoi toetusel rajati Virumaale Pühtitsa Jumalaema Uinumise Stavropigiaalne Naisklooster ja kirik Jõhvi, mis pidi saama õigeusu keskuseks Kirde-Eestis.

Eesti folkloorne kohapärimus, mis on avaldatud projekti Radar raames, räägib Sergei Šahhovskoi ja Ida-Virumaa suhete kohta järgmist.

„Palju energiat pühendas vürst Šahhovskoi ka Kuremäe Jumalaema Uinumise nunnakloostri rajamisele. Kuberner oli arvamusel, et kloostri loomine Pühale Mäele aitab oluliselt kaasa eestlaste ja venelaste ühinemisele õigeusu märgi all. Kloostri kõrval asus ka kubneri isiklik suveresidents, mille lähistele ta peale surma 12. oktoobril 1894 vastavalt oma testamendile maeti. Aasta pärast püstitas tema abikaasa Jelizavetta Dmitrievna oma mehe haua kohale pühakoja Radoneži vaga Sergi auks, kes oli olnud vürst Šahhovskoi taevane kaitsepühak.

Õige palju teatakse rääkida Jõhvis kuberner Šahhovskoist ning ta on sääl päris hääs kuulsuses. Šahhovskoi käinud iga aasta kuremäepäeval (28. august) Pühtitsal. Sageli sõitnud ta sinna muulgi ajal. Neil käikudel ta külastanud ka vallamaju ja Jõhvi ministeeriumikooli. Mõnikord ta peatunud Kuremäel kauem ja tutvunud ka ümberkaudsete talupoegade eluga. Sakstele olnud ta väga vihane, et need rahvast rõhuvad. Kõik palvekirjad, mis talle esitati, võtnud ta vastu ja katsunud rahvale vastu tulla. Nii kaotanud ta postimaksu ära. Pärast ta surma aga säetud maks uuesti sisse. (Joosep Vildenau)

Saksad pole Šahhovskoid sallinud. Nad nimetanud teda Vene Punaseks Härjaks (ta punase habeme pärast). Ta polevatki õiget surma surnud, vaid saksad mürgitanud ta ära, arvab rahvas. (Kaarel Veski)

Kui Šahhovskoid Kuremäele viidud (ta on Kuremäele maetud), siis Jõhvist kuni Kuremäele pidanud kohalikud talupojad teda kandma. Iga valla piirides olnud kandjaiks selle valla peremehed. Pagari mõisa juures olnud vastas Atsalama pasunakoor, mis leinarongi kuni Kuremäele saatnud. (Jaan Kaev, Jüri Trümborg)

Ainuke asi, mis Šahhovskoi tegevuses rahvale ei meeldi, on, et ta ei lubanud Kuremäele luteriusu kirikut ehitada. Kiriku ehitamiseks antud algul luba ja kirik olnud juba peaaegu valmis, siis aga näinud üks vana naine (venelane) unes, et Jumalaema käinud ümber luteriusu kiriku ja nutnud. (Kuremäelt olla kord leitud üks puust Jumalaema kuju ning arvatakse sellest saadik seda kohta Jumalaema erilise kaitse all olevat. On ka terve rida legende Jumalaema ilmumisest Kuremäel.) Selle unenäo järele otsustati, et Jumalaemale ei meeldi luteriusu kiriku ehitamine Kuremäele. Järgmisel kuremäepäeval tehtud vist asjaolu ka Šahhovskoile selgeks, sest varsti pääle selle keelatud kiriku ehitamine ära, öeldes, ehitamiseks polla kubneri luba. Luba pole ka antudki, vaid luteri kirik lastud maha kiskuda ja selle asemele ehitatud vene kirik. Enne olnud mäel ainult puust kabel. (Madis Pappa, Jakob Hindreus)”

EKLA, f 200, m 17:1, 57/60 < Jõhvi khk. – E. Tensmann (1931) (Interaktiivne õppeprogramm Radar. Ajalooline traditsioon: Jõhvi: <http://www.folklore.ee/radar/story.php?area=J%F5hvi&id=291>; 22.11.2012).

Eduard Bornhöhe (1862–1923)

Eduard Bornhöhe (Eduard Brunberg) on eesti kirjanik, kelle loomingu olulise osa moodustavad ajaloolised seiklusjutud. Bornhöhet peetakse eesti ajaloolise romaani rajajaks ja tema parimaks teoseks esimest jutustust „Tasuja”, mis valmis 1880. aastal. Bornhöhe 1893. aasta jutustusele „Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimseid päevad” tugineb suuresti 1969. aastal tehtud eesti film „Viimne reliikvia”. Eesti kirjanikkonnaga seob teda loomingu kõrval veel asjaolu, et tema tädipoeg oli Eduard Vilde.

Eduard Bornhöhe sündis Virumaal Kulaaru mõisas aidamehe pojana. Bornhöhe elukäik kujunes üsna kirjuks. Ta õppis aastail 1872–1874 Tallinnas W. Kentmanni algkoolis ja 1874–1877 kreiskoolis, oli lühikest aega joonestaja maamõõtjate juures ning kaubakontori õpilane Peterburis. Järgnes töö Kaunases raudteekontoris, abikoolmeistrina Põltsamaa kihelkonnakoolis, Tallinnas saksa ajalehtede kaastöölisena, köster-koolmeistrina Stavropolis ja Tbilisis. Uuesti kodumaale naasnuna oli Bornhöhe kaks aastat koduõpetaja Matsalu mõisas, tegutses lühemat aega teatrikriitikuna, jätkas taas õpetajana Kuuda seminaris Läänemaal ja koduõpetajana Matsalus. 1889. aasta jaanuaris astus Bornhöhe Tartu ülikooli filoloogiat õppima, kuid katkestas õpingud mõne kuu pärast.

Kui Bornhöhe 1893. aastal lõplikult kodumaale naasis, leidis ta teenistust tõlgina Tallinna ringkonnakohtus. 1907. aastast oli ta aga seotud oma sünnipaiga ehk Virumaaga, sest ta nimetati Jõhvi ülemtalurahvakohtu eesistujaks. Selles ametis oli ta 1917. aastani.

Omaaegne kultuuritegelane Hugo Viires on Eduard Bornhöhe elust Jõhvis kirjutanud ühes Eesti Kirjanduse 1938. aasta numbris järgmist: „Järgnevas kirjeldame Ed. Brunberg-Bornhöhe elu ja sellega ühenduses olnud mõningaid sündmusi Jõhvis nende teadete, andmete ja jutustuste põhjal, mis allakirjutanu on kogunud siinseilt vanemalt elanikelt, kellel kirjanikuga (*resp.* kohtunikuga) on olnud kas isiklikke või kaudseid kokkupuuteid. Nende andmete ja teadete avaldamine peaks olema õigustatud, sest just seda ajajärku Bornhöhe elust tunneme kõige vähem. Kogutud materjale, mida tulusalt saaks ära kasutada artikli koostamisel, ei ole kahjuks küll palju, sest kirjaniku elu ja tegevus jäi rahva eest teatud määral ikkagi varjatuks ja neist, kes temaga olidki lähemas kokkupuutes, on mitmed juba kas teisale elama siirdunud või surnud. Ka viibis kirjanik oma vabal ajal sagedasti silmapiirilt ära Narvas, kus elutses ta perekond. Kuid neistki väheseist teatest ja usutlustest, mis on saadud teadlikumalt ja usaldusväärsemalt isikuil Jõhvis ja ümbruskonnas, piisab ometi selleks, et mõnevõrra valgust heita Bornhöhe üsna vastutusrikka ameti ajajärku, sellesse ajajärku meie ajalooliste jutustuste autori elus, kus tal õigust ja karistust tuli jagada rahvale, kelle keskelt ta ise oli sündinud.

Jõhvis asus talurahva ülemkohtuniku Eduard Brunbergi kantselei Rakvere tänavas, J. Redlichi majas. See madal ühekordne varjulises kohas olev puumaja on veel praegugi alles (kuulub nüüd kartulikaupmees Uustalule). Siin käisid ümbruskonna talunikud kohtuasjus tema jutul. Brunberg oli üsna vastutulelik inimene ja maameestega ta sai hästi läbi. Ta võttis neid mõnikord vastu ka neil kellaaegadel, mil kantselei polnud ametlikult avatud. Tema isiklik elukorter oli kantselei kõrval, kus ta õhtuti vahetevahel tegi ka kirjanduslikku tööd.

Kohut mõistmas käis Ed. Brunberg Jõhvi alevist (praegu Jõhvi linn) umbes 4 km eemal asetsevas Jõhvi endises vallamajas Puru külas. Tema kätte läksid läbivaatamisele ja arutamisele kõik need kohtuasjad, milles asjaosalised ei jäänud rahule harilikus talumeestest koosnevas vallakohtus tehtud otsusega. Jõhvi ülemtalurahvakohus moodustas kõrgema kohtuinstantsi, mille piirkond oli üsna laialdane: sellesse kuulus hulk Alutaguse valdu – Jõhvi, Mäetaguse, Illuka, Iisaku, Voka, Vairava jmt. Kõigi nende valdade edasikaebused tulid Ed. Brunbergi otsustada, kelle õigusemõistmisega maamehed jäid üldiselt päris rahule, nurinat polnud kuulda. [---]

Oma kohtuametis olnud ta teravmeelne. Ta otsinud mõnikord süüdlase välja sealt, kust seda kõige vähem oli oodata. [---]

Arutusele tuli ülemas talurahvakohtus moonapoiste öine ulakuste toimepaneku asi. Poisid olid sisse tunginud ühte Vasavere külas (Jõhvi v.) asuva talu õue ja tirinud siis salamahti vankri katusele, pannud toobri korstna otsa, sidunud väljastpoolt kinni elumaja ukse ja teinud ka veel teisi karutempe. Minnes oli üks poistest kaasa viinud peremehe vana labida, et sellega tee ääres koeri hirmutada.

- Kas pooled ei soovi leppida? küsinud kohtunik.
- Võib, vastanud peremees ja ka poisid olnud nõus.

Peremees seadnud tingimuseks, et poistest igaüks tuleb talle üheks päevaks tasuta tööle. Kohtunik omalt poolt täiendanud leppimistingimusi sellega, et määranud poisile, kes talust labida kaasa viis, talumehe juures tööl käia kümme päeva. Põhjendus selle kohta olnud järgmine: see, et poisid toobri korstna otsa seadsid, vankri katusele vinnasid ja ukse kinni sidusid, oli rohkem nali, kuid labida kaasavõtmine, olgugi et labidas oli vana, oli tegelikult ikkagi vargus, mis nõuab suuremat karistust.

Neist paarist lihtsast lookesest, mis tunduvad üsna usutavad, selgub mõnevõrra, missugust kohtunikunärvi Brunberg omas. Nagu kuulda, toiminud ta otsuste tegemisel ja õiguse jagamisel sageli päris vabalt, iseseisvalt, tihti ka rohkem õigluse kui õiguse põhimõtteid silmas pidades, ega ole ta alati just suuremat hoolinud paragrahvidest ega ettekirjutustest.

[---]

Vaba aega, niipalju kui seda üle jäi käikudest Narva ja muust tegevusest, kasutanud Bornhöhe ka kaasatöötamiseks Jõhvi alevi seltskondlikes organisatsioonides, muu seas ka karskusseltsis, mis sel ajal õige elavalt tegutses. Kord pidanud ta koolimajas kõne, milles kutsunud noorsugu üles enesearendamisele ning kultuuritööle. Seltskonnas viibides oli ta alati heas meeleolus, lahke ega ole unustanud ka sakste (sakslaste) hulgas rõhutamast, et ta on eestlane. Eestlaste vastu ta oli ikka kaas-tundlik ja püüdis neid oma nõuga aidata ka neil kordadel, kui asi puudutas talle lähedal seisvaid aadlikke.

Bornhöhele meeldinud kõndida vahetevahel viljaväljade vahel ja metsades. Kord läinud ta enne jaanipäeva ühel ilusal õhtupoolikul Vasavere küla juurest paksu ürgmetsa (Alutaguse suurimaid ning põhjatumaid metsi) salapäraseid umbjärvi vaatama ja lubanud kohe tagasi tulla. Talust juhatatud talle õige siht kätte. Kuid mees läks ja jäigi. Kui teda õhtuks ikka veel tagasi ei olnud ega ka teiseks hommikuks ei saabunud, hakkas rahvas tema pärast juba muret tundma. Asjast teatati ka ametivõimudele, et tehtaks õigel ajal algust otsimisega, kuna oletati kohtuniku eksimist metsa. Enne aga, kui saadi veel otsima asudagi, tehti kindlaks, et Bornhöhe on Vaivaras. Ta oli nimelt Vasaverest jalgsi läinud läbi põhjatu ja mõnes kohas soiseks muutuva põlismetsa Rikandile, sealt Viivikonda ja viimaks Vaivarasse välja, käies maha umbes paarkümmend kilomeetrit.

Olgugi et Jõhvi elama asudes Bornhöhe oli veel võrdlemisi noor mees, ei olnud ta oma kirjanduslikust tegevusest enam sugugi sel määral vaimustuses kui varemalt. See on osalt seletatav ka ta töörohkeusega, kuid ühtlasi näis olevat ka tema hoog vaibunud. Siingi septses ta veel aeg-ajalt ühteist – tema korteri aken oli alati valgustatud keskööni ja üle sellegi –, kuid suuremaid tulemusi sel enam ei olnud.”

Jõhvist asus Bornhöhe elama Narva, kust ta pärast Eesti omariikluse sündi määrati rahukohtunikuks Tallinna.

Eduard Bornhöhe maeti Kopli surnuaiale, aga kui see kalmistu nõukogude ajal maatas tehti, maeti tema põrm ümber Metsakalmistule.

Hermann Oskar von Löwis of Menar (1863–1935)

Hermann Oskar von Löwis of Menar oli Maidla mõisa viimane omanik, kes põlvnes 17. sajandil Šotimaalt Liivimaale rännanud aadliperekonnast.

Šotimaa Lowis of Menareid on kirjalikes allikates esimest korda mainitud 1434. aastal – Patricius de Lowis of Menarile, kes oligi perekonna esiisa, kuulus Menari parunkond Peeble'i (Peebleshire) krahvkonnas. 17. sajandil siirdus üks tema järeltulijaist Wilhelm von Löwis of Menar Rootsi, et astuda sealse kuninga teenistusse. Kui Gustav II Adolf (valitses 1611–1632) läänistas talle kaks mõisa Läti alal, saigi alguse Löwis of Menarite suguvõsa Läänemere haru. Perekonna valdused asusid peamiselt Liivimaal, eriti Läti osas. Eestimaa kubermangus said neist pärusmõisnikud alles 19. sajandi alguses, kui omandati Saka mõis; veidi varem majandasid nad pandivaldajatena Kandle mõisa Haljala kihelkonnas. 1827. aastal võeti nad vastu Eestimaa rüütelkonda.

Hermann Oskar von Löwis of Menar õppis Tallinna Rüütli- ja Toomkoolis ning astus 1881. aastal Tartu ülikooli, kus õppis alguses isa jälgedes õigusteadust, kuid hiljem süvenes põllumajandusse. Pärast õpingute lõppu oli ta põllumees. Isa surma järel päris ta Saka mõisa, kus elas suviti, Maidlas seevastu talviti.

Aastail 1886–1889 oli Hermann Oskar von Löwis of Menar kihelkonnakohtunik, 1903–1907 Virumaa kreisisaadik ning valiti seejärel Eestimaa maanõunikuks. Ühtlasi tegutses ta Tallinna Rüütli- ja Toomkooli ning Vinni stifti kuraatorina. Esimese maailmasõja keeruliste sündmuste ajal lahkus ta 1918. aastal Saksamaale. 1925. aastast elas see Šoti juurtega mees Mecklenburgis Schwerinis, kus ta ka suri.

Arhiivikool: http://www.eha.ee/arhiivikool/index.php?tree_id=189 (23.11.2012).

Igor Severjanin (1887–1941)

Igor Severjanin (kodanikunimega Igor Lotarjov) oli vene luuletaja, kellelt ka kodumaal jõudis ilmuda mitu luulekogu, ent kes 1918. aastast sattus oma sünnimaal rohkem kui poolesajaks aastaks põlu alla ja rehabiliteeriti alles 1970. aastal.

Igor Severjanin sündis 4. mail 1887. aastal Peterburis sõjaväeinseneri Vassili Lotarjovi pojana. Tema emapoolsed sugulased olid revolutsionäär Aleksandra Kollontai, ajaloolane Nikolai Karamzin ja poeet Afanassi Fet.

Severjanin käis Eestimaa kubermangus Toilas suvitamas juba koos emaga, ent hiljemgi aastail 1912 ja 1914, kuni temast sai olude sunnil 1921. aastal Eesti Vabariigi kodanik. Severjanini esimene avalik esinemine Eestis sai teoks 22. märtsil 1919. aastal. Eesti poeedid suhtusid Severjaninisse vaimustusega, tal kujunes välja sõprade ring, kellega käidi esinemas, töötati tõlgete kallal ja anti välja almanahhi „Via sacra” (1923). Severjanini tegemisi kajastati Eesti ajakirjanduseski, ent lõppkokkuvõttes jäi tema suhtlusring siiski kitsaks. Ühelt poolt põhjustas seda eesti keele mitteoskamine, teiselt poolt tema kauaaegse põhilise elukoha Toila kaugus kõigist suurematest keskustest. Ehkki temast räägiti, tema loomingut arutati ajakirjanduses ja uuriti üliõpilastöodes, tajus Severjanin oma võõraks jäämist Eesti kirjarahva seas, nagu on kirjutanud Livia Viitol, analüüsides Variuse teatris mõni aasta tagasi lavale toodud etendust „Ananassid šampanjas”, mille teema on Igor Severjanini elu.

Hoopis vähem on Eesti kirjandusloos olnud juttu Severjanini abikaasast Felissa Kruudist (1902–1957), kellega Igor Severjanin tutvus 1918. aasta kevadel Toila klubis ühel muusika- ja deklamatsiooniõhtul. „Toila oli poeedile nostalgiline lapsepõlvepaik. Felissasse armumine andis Toilale muinasjutu tähenduse. Haldjalikule „estotškale” Felissale kirjutatud luuletused koondas ta 1922. aastal Berliinis ilmunud luulekogusse pealkirjaga „Feja Eiole”, ” on kirjutanud Livia Viitol. Felissat on mainitud enamasti kui luuletaja abilist, kes aitas reaalseid tõlkeid teha ning deklameeris ja laulis välismaal toimunud luule- ja muusikaturneedel. Märksa vähem teatakse seda, et Felissa kirjutas ka ise luuletusi, tehes seda seejuures võrdselt hästi nii vene kui ka eesti keeles. Severjanini lahkumise järel loobus Felissa avaldamast juba trükivalmis luulekogu käsikirja. Miks ta end luuletajana ei afšeerinud ega lubanud seda teha ka Severjaninil, on Livia Viitoli sõnul jäänud saladuseks.

Riigikogu vene fraktsiooni algatusel hakati 1995. aastal välja andma Igor Severjanini nimelist preemiat kultuuritegelastele, kes on andnud tuntava panuse kunsti ja kirjanduse arengusse Eestis ning sidemete laiendamise eesti ja vene kultuuri vahel.

LIVIA VIITOL, Severjanin Toilas. – Teater. Muusika. Kino, 2012, 5: <http://www.temuki.ee/numbers/2012/5/article5467.pdf> (25.11.2012).

Aleksei Ridiger (1929–2008)

Aleksei Ridiger oli õigeusu kiriku vaimulik, kes 1950. aastail teenis Jõhvi õigeusu kirikus. Aastail 1990–2008 tunti teda kui Moskva ja kogu Venemaa patriarhi Aleksius II ehk Aleksi II.

Aastail 1961–1992 oli ta Tallinna ja Eesti piiskop. 1964. aastast kandis ta peapiiskopi ja 1968. aastast metropoliidi aunimetust. Aastail 1986–1990 oli ta ühtlasi Leningradi ja Novgorodi metropoliit. Kirikutevahelise koostöö seisukohalt oli kõige olulisem Aleksiusi tegevus kahes rahvusvahelises organisatsioonis – Kirikute Maailmanõukogus ja Euroopa Kirikute Konverentsis. Ta oli kõrgeim Eestist pärit kirikutegelane.

Viimast korda käis Aleksius II Eestis 2003. aastal, ehkki Eesti president Toomas Hendrik Ilves kutsus teda 15. novembril 2007 uuesti Eestisse. 2003. aastal anti Aleksius II-le Maarjamaa Risti I klassi teenetemärk.

Oma sünnikoha ja päritolu tõttu oli ta õigusjärgne Eesti Vabariigi kodanik. Eesti Vabariigi dokumentides enne 1940. aastat esineb tema nimi kujul Aleksei Rüdiger. Ta sündis tulevase vaimuliku Mihhail Ridigeri (1902–1962) ja tema abikaasa Jelena Pissareva (1902–1959) perekonnas. Nime sai ta 417. aastal surnud vaga Aleksius Jumalamehe järgi, kelle mälestuspäeva tähistatakse õigeusu kirikus 17. märtsil.

Tulevase patriarhi isapoolsed esivanemad põlvnesid Rüdigeri aadlisuguvõsa harust, kes olid 18. sajandil ümber asunud Venemaale ja võtnud vastu õigeusu. Aleksei vanaisa, Peterburi jurist Aleksandr Ridiger (1870–1929) kolis koos abikaasa ja nelja lapsega Eestisse sugulaste juurde 1917. aastal pärast oktoobripööret. Ema Jelena põlvnes emaliinis Tallinna kaupmeestest Pissarevidest.

Jõhvi Jumalailmumise kirik oli Aleksei Ridigeri esimene töökoht, sealse õigeusu koguduse esipreestrina teenis ta seitse aastat. Metropoliit olevat toona andnud noorele preestrile valida, kas asuda tööle esipreestrina Pärnus või Jõhvis või võtta vastu teise preestri amet Aleksander Nevski katedraalis. Kogudust tuli preestril teenida enamasti üksi, ilma teise preestri või diakoni abita. Koguduses käis kirikulisi tol ajal küll vähe, kuid talituste korraldamiseks tuli sõita sageli linnast välja. Kogudusetööl tuli tegelda kaevanduslinnale omaste probleemidega: tööõnnetused, vigastused ja surmajuhtumid; samuti alkoholism ja selle tagajärjel laialt levinud kuritegevus.

Kui saabus teade Moskva ja kogu Venemaa patriarhi Aleksius II surmast, peeti Jõhvi Jumalailmumise kirikus hingepalvus ning kõlas matusekella helin. Kunagi Jõhvis teeninud patriarhi meenutas ajaleht Põhjarannik: „Sellessamas kirikus alustas Aleksius II, kodanikunimega Aleksei Ridiger, oma teed jumalasalasena, olles siin preester aastatel 1950–1957.” „Jõhvi Jumalailmumise kirik oli tulevase Moskva ja kogu Venemaa patriarhi esimene kogudus, koguduse praeguste liikmete hulgas on inimesi, keda ta ristis,” ütles kiriku sekretär Sergei Bobõl. „See on kõigile väga raske kaotus.”

„See, et Tema Pühadus pidas Jõhvis jumalateenistusi, andis meile alati jõudu ja pani meile ka erilise vastutuse,” rääkis veel hiljuti Jumalailmumise kiriku preestriks olnud isa Dionissi. „Mälestus temast säilib igavesti.”

[---]

Pühtitsa naisklooster Kuremäel allus vahetult Moskva ja kogu Venemaa pühimale patriarhile Aleksius II-le. Kloostri iguumenja Varvara märgib alati, et Aleksius seisis nõukogude ajal kloostri eest, kui seda taheti sulgeda, ning oli alati kloostri asjadega kursis. Lapsepõlves veetis Aleksei Ridiger peaaegu kõik suved kloostri. „Siin ta sirgus,” ütles ühes intervjuus Põhjarannikule iguumenja Varvara. Hiljem juhtis piiskop sageli Pühtitsas pidulikke jumalateenistusi. 2003. aastal Eestis viibides veetis patriarh mitu päeva kloostri.

Jõhvi Mihkli kiriku pastor Peeter Kaldur, kes kohtus Aleksius II-ga kui Eesti kirikukogu esindaja mitmel korral Moskvast, märkis, et alati oli tunda patriarhi tihedat sidet kloostri, Jõhvi ja Eestiga. Ühe jutuaajamise käigus tunnistas Aleksius II, et inimesena tahaks ta saada maetud kodumaale, Pühtitsasse, kuid mõistab, et Moskva ja kogu Venemaa patriarhina pole see võimalik.

[---]

„Meil olid Aleksiusiga väga head suhted, kohtusime tema Tšistõje Prudõ eluruumes. Võimaluse korral meeldis talle alati eesti keeles rääkida,” ütles Peeter Kaldur. „Sellest inimesest oli näha, et Eesti on tema kodumaa, et ta on kasvanud eesti rahva hulgas – see oli väga meeldiv.”

Peeter Kaldur tegi mõned aastad tagasi Jõhvi omavalitsusele ettepaneku nimetada Aleksius II Jõhvi aukodanikuks. „Kuid tollal olid mõningad poliitilised momendid, mille pärast see nii ei läinud,” rääkis Kaldur. „Mina arvan siiani, et Aleksius oli Jõhviga tihedalt seotud inimestest väarikaim.”

Vikipeedia: http://et.wikipedia.org/wiki/Aleksius_II (15.11.2012).

NIINA VOROPAJEVA. Aleksiusale löödi Jõhvis mälestuskella. – Põhjarannik, 06.12.2008: <http://www.pohjarannik.ee/modules.php?name=News&file=article&sid=9302> (23.11.2012).

Iisaku Muuseum

Tartu mnt 58, Iisaku, 41101 Ida-Virumaa
tel 339 3036 ja 5344 8738
e-post info@iisakumuuseum.ee
<http://www.iisakumuuseum.ee>

Peasaalis on välja pandud kiviajast pärit tööriistad, Alu maalinna tutvustav stend ja rauasulatusega seotud leiud. Lisaks on eksponeeritud Peipsi rannaäärsete venelaste elutuba. Talutoa ekspositsioon esitleb Iisaku kandi elanike töö- ja olmekultuuri (nt adrad, linatöötlemise riistad, köiepöör ja võimasinad). Meistrite toas on väljas kootud ja õmmeldud rahvariided ning kohalike oma ala meistrite annetatud tööriistade komplektid. Loodustoa ekspositsiooni ilmestavad Alutaguse metsades elavate ulukite ja lindude topised ning Peipsi järves elavate kalade mulaažid. Vaadata saab ka klassituba ja õpetaja korterit.

Muuseumi ruumides korraldatakse koolilastele ning täiskasvanutele mitmesuguseid muuseumiprogramme, kus mängu ja lõbusa tegevuse kaudu tutvustatakse vanu töid ning tegemisi. Traditsioonilised õpitoad on leivanädal, kadri- ja mardipäev, jõulud ning ülestõusmispüha.

Põlevkivimuuseum

Lehe 10a, Kukruse, 30621 Ida-Virumaa
tel 5335 9080 ja 332 1350
e-post info@pkm.ee
<http://www.pkm.ee/>

Põlevkivimuuseumis saab tutvuda püsiekspositsiooniga, mis kajastab põlevkivi kui maavara tekkimise ja kasutamise ajalugu ning tänapäeva.

Narva Muuseum

Peterburi mnt 2, Narva, 20308 Ida-Virumaa
tel 359 9230
e-post info@narvamuuseum.ee
<http://www.narvamuuseum.ee/>

Narva Muuseum asub Narva linnuses. Muuseumi põhiekspositsioon räägib Narva ajaloost 13. sajandist 18. sajandi alguseni. Püsinäitused on väljas teemadel „Keskaegne Narva 13.–16. sajandil”, „Narva Rootsi ajal 1581–1704” ning „Narva Vene impeeriumi koosseisus 20. sajandi alguses”. Pika Hermanni tornis korraldatakse ajutisi näitusi. Muuseumis saab tellida ekskursioone näiteks teemadel „Narva linna ajalugu”, „Narva linnuse ajalugu”, „Vana Narva legendid”, „Varauusaegne linnaelanik”, „Muistse linnuse aarded”.

Jõhvi Kindluskiriku Muuseum

Rakvere mnt 6, Jõhvi, 41532 Ida-Virumaa
tel 33 70 013 ja 5197 0653
e-post info@johvimuuseumiselts.ee
<http://www.johvimuuseumiselts.ee/jkm.htm>

Muuseumis on eksponeeritud Jõhvi kiriku makett Liivi sõja eelsel kujul – kaitserõduga ümbritsetud kindluskirikuna, samuti Eesti vanimad raudesemed. Kirikus on taastatud keskaegne krüpt, kus keskajal oli reliikvia, millest otsisid tervendavat jõudu kirikusse saabunud palverändurid. Eksponaatidest jutustab külastajale keskaegse helitausta saatel kuuekeelne CD-giid.

Kukruse mõis

Mõisa, Kukruse küla 20, Kohtla vald, 30623 Ida-Virumaa
tel 336 9812 ja 5305 9902
e-post: info@kukrusemois.ee
<http://www.kukrusemois.ee>

Kukruse polaarmõisas saab tutvuda mõisa ajaloo ja baltisakslaste rolliga Eesti ühiskonnas, proovida 18.–19. sajandi rõivaid, tunda ennast aadlikuna, õppida gooti kirjas kirjutama, omandada teadmisi Sannikovi maa avastusretkest, sõita kelgukoerterakendi ja polaarkajakiga ning liumäest alla lasta.

Vaivara Sinimägede Muuseum

Roheline 21, Sinimäe alevik, Vaivara vald, 40101 Ida-Viru maakond
tel 392 4634
ivika.maire@vaivara.ee
<http://muuseum.vaivaravald.ee/>

Muuseumi näitusemajas saab lühiülevaate Vaivara kihelkonnast ja mõisast ning põhjaliku teksti-, pildi- ja heliülevaate Sinimägede 1944. aasta lahinguist. Näitusemaja kõrval saab õues näha mitmesuguseid välieksponaate või minna matkama matkarajale, kus näeb kolme ajajärgu kindlustusliini säilinud fragmente: Põhjasõja ajal venelaste poolt rootslaste kartuses ehitatud muldvalli (nn Rootsi valli), Esimese maailmasõja aegseid Peterburi (aastail 1914–1924 Petrograd) eelkaitseliine Sinimägedes ning Teise maailmasõja aegset Saksa nn Idavalli varukaitseliini (nn Tannenbergi liini).

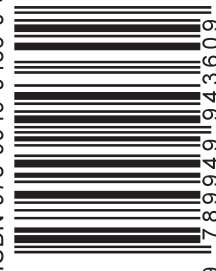

NR	NIMI
1	Kalvi mõis
2	Kõrkküla kivirist
3	Purtse Hiiemägi
4	Kurjuse Ohvrite mälestusmärk
5	Purtse linnus
6	Purtse Kalevipoja säng
7	Lüganuse Ristija Johannese kirik
8	Maidla mõisakompleks
9	Aa mõis
10	Saka mõis
11	Alulinna linnamägi
12	Kohtla-Nõmme kaevandusmuuseum
13	Mälestusmärk Vagonett
14	Järve mõis
15	Kohtla-Järve põlevkivimuuseum
16	Kukuruse mõis

NR	NIMI
17	Eduard von Tolli mälestusmärk
18	Edise mõis
19	Jõhvi Mihkli kirik
20	Jõhvi Jumalailumuse kirik
21	Endise Jõhvi hobupostijaama mälestusmärk
22	Aleksander Tõnissoni mälestusmärk
23	Eesti esimese maateatri asupaik
24	Severjanini maja
25	Oru loss
26	Oru park
27	Sillamäe
28	Vaivara vana kalmistu
29	Grenaderimäe memoriaal (Sinimägede memoriaal)
30	Vaivara mälestuskivi
31	Sinimäe muuseum
32	Utria dessant

NR	NIMI
33	Narva-Jõesuu Kuursaal
34	Nõukogude tank - mälestusmärk Narvas
35	Siiverti surnuaed - Narva Vabadussõja mälestusmärk
36	Põhjasõja mälestusmärk Narvas
37	Narva bastionid
38	Narva raekoda

ISBN 978-9949-9436-0-9

9 789949 943609